

T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gökhan KURUOĞLU

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş ZARPLI

Bilecik, 2019

10126339

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gökhan KURUOĞLU

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş ZARPLI

Bilecik, 2019

10126339

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI
JÜRİ ONAY FORMU

BŞEÜ-KAYSİS Belge No	DFR-172
İlk Yayın Tarihi/Sayısı	03.01.2017 / 28
Revizyon Tarihi	
Revizyon No'su	00
Toplam Sayfa	1

Öğrencinin Adı Soyadı: Gökhan KURUOĞLU
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi. Gökdaş ZARPLI
Tezin Özgün Adı: Adalet ve Kalkınma Partisi ve Türk Milliyetçiliği
Tezin İngilizce Adı: Justice and Development Party and Turkish Nationalism

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 13 / 08 / 2019

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışması ilgili EYK kararıyla oluşturulan jüri tarafından OY BİRLİĞİ OY ÇOKLUĞU ile Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Gökdaş ZARPLI

Gökdaş Zarpli

Üye: Dr. Öğr. Üyesi H. Sırah AK

H. Sırah Ak

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Gökem ALTINÖRS

Gökem Altınörs

Üye:

.....

Üye:

.....

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / 20.... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

BEYAN

“Adalet ve Kalkınma Partisi ve Türk Milliyetçiliği” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Gökhan KURUOĞLU

20.07.2019

ÖNSÖZ

Öncelikle bu tez çalışmasının hayata geçirilmesi sürecinde engin bilgi ve tecrübe birikimini esirgmeden paylaşan, zaman ve mekân konusunda sınırları ortadan kaldırarak her daim destek olan, samimiyetini her zaman hissettirerek güven ve moral veren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş ZARPLI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca hayatımın her alanında olduğu gibi, tez çalışmamın da her aşamasında desteklerini esirgemeyen babam Recep KURUOĞLU ve annem Azime KURUOĞLU'na saygı ve şükranlarımı sunarım. Özellikle, zorlu tez yazım aşamasında verdiği tavsiyeler ve gösterdiği üstün sabır örneğinden ötürü sevgili eşim, hayat arkadaşım Aysel KURUOĞLU'na sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

Milliyetçilik akımının başlangıcı konusunda çeşitli fikirler mevcut olsa da dünya çapında bir şöhrete Fransız Devrimi ile kavuşmuştur. Çok sayıda etnik grubun birlikte yaşadığı Osmanlı Devleti ise bu akımdan en çok yara alan devletlerin başında gelmektedir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Cumhuriyetin kurulması ve yapılan devrimlerle birlikte ülke, hem şekil olarak hem de zihinsel olarak köklü bir değişime gitmiştir. Modern anlamda bir ulus-devlet kurma gayreti ile girişilen yenilikler, kimi çevreler tarafından sıkı sıkıya benimsenmiş olsa da hala tartışmalar sürmektedir. Bu tartışmaların başında ise millet ve milliyetçilik konusu gelmektedir. AK Parti hükümeti ise etnik söylemlerden uzak durması ve ırk temelindeki bir milliyetçilik anlayışını reddettiklerini sıkça dile getirmeleri nedeni ile milliyetçi olmayan bir parti ya da milliyetçilik karşıtı bir parti izlenimi uyandırmış olsa da, aksine milliyetçi söyleme belirli noktalarda sahip çıkan bir partidir. AK Parti kendisini milliyetçi bir parti olarak tanımlamamaktadır. Fakat genellikle Osmanlı ve İslam temasına dayanan muhafazakâr bir milliyetçilik anlayışına sahip bir parti olduğu söylenebilir. AK Parti, Cumhuriyet döneminde uygulanan politikaların milletin birleştirici unsuru olan İslam faktörünü etkisizleştirdiğini ve ayrılıkçı hareketlere sebep olduğunu savunur. Özellikle, AK Parti'nin ilk kez iktidara geldiği 2002 yılında bir ekonomik krize ek olarak devraldığı Kürt sorunu, partinin milliyetçilik çerçevesinde kullandığı söylemlerde her zaman ağırlığını hissettirmiştir. Küresel güçlerin sürekli kaşındığı Kürt sorunu, AK Parti tarafından Müslüman-Osmanlı kimliği kapsamında çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Buradan hareketle AK Parti, etnik kimlik izlerini muğlaklaştırmaya çalışılırken İslam, birleştirici bir üst kimlik olarak kurgulanmakta ve Osmanlı ise ortak tarih unsuru olarak sunulmaktadır. Bu millet tahayyülüne hizmet etmek ise milliyetçiliğin özü ve en yücesi olarak kabul edilir.

Anahtar Kelimeler: AK Parti, Milliyetçilik, Milli Kimlik, Muhafazakâr Demokrat, Türk Milliyetçiliği.

ABSTRACT

Although there are various ideas about the beginning of the nationalist movement, it has gained worldwide fame with the French Revolution. The Ottoman Empire, where a large number of ethnic groups lived together, is one of the countries that suffered the most from this movement. With the establishment of the Republic under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk and the revolutions made by him, the country underwent a radical change both in shape and mentally. The innovations that have been undertaken with the effort to establish a nation-state in the modern sense have been strictly adopted by some circles, but still controversy continues. At the beginning of these debates, the issue of nation and nationalism concepts comes first. However The AK Party government evokes the impression that it is a non-nationalist or an anti-nationalist party because of avoiding ethnic rhetoric and frequently rejecting a racist understanding of nationalism, on the contrary, it is a party that maintains certain points in nationalist discourse. The AK Party does not define itself as a nationalist party. On the other hand, it can be said that it is such a party which has a conservative nationalism concept based on the Ottoman and Islamic themes. The AK Party argues that the policies implemented during the Republican period neutralized the unifying element of Islam and caused separatist movements. In particular, the Kurdish problem that the AK Party took over in addition to an economic crisis in 2002 when it came to power for the first time has always felt its weight in the rhetoric used by the party within the framework of nationalism. The Kurdish problem, which the global powers constantly scratch, is being tried to be solved by the AK Party within the context of Muslim-Ottoman identity. From this point of view, while the AK Party tries to obscure the traces of ethnic identity, Islam is constructed as a unifying superior identity and the Ottoman is presented as a common historical element. Serving the imagination of this nation concept is regarded as the essence and highest of nationalism.

Key Words: The AK Party, Nationalism, National Identity, Conservative Democrat, Turkish Nationalism.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİĞİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. MİLLET NEDİR?.....	4
1.2. MİLLETLER VE MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU.....	7
1.3. MİLLİYETÇİLİĞİN KÖKENLERİ.....	9
1.3.1. İlkçi (Primordialist) Yaklaşım.....	9
1.3.2. Modernist (Araçsalıcı) Yaklaşım.....	13
1.3.2.1. Ekonomik Dönüşüm Örneği: Tom Nairn ve Dengesiz Kalkınma.....	15
1.3.2.2. Toplumsal-Kültürel Dönüşüm Örneği: Ernest Gellner ve Yüksek Kültürler.....	17
1.3.2.3. Siyasi Dönüşüm Örneği: Hobsbawm ve İcat Edilen Gelenekler.....	21
1.3.3. Etno-Sembolcü Yaklaşım.....	24
1.3.3.1. Anthony D. Smith ve Milletlerin Etnik Kökeni.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE OSMANLI MİRASI

2.1.	OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİ.....	31
2.1.1.	Millet Sisteminin Oluşumu ve Zimmet Hukuku.....	31
2.1.2.	Millet Sisteminin Genel Hatları.....	32
2.1.3.	Değişen Şartlar ve Millet Sisteminde Bozulmalar.....	34
2.2.	KİMLİK ARAYIŞI.....	36
2.2.1.	Osmanlıcılık.....	37
2.2.2.	İslamcılık.....	40
2.2.3.	Türkçülük.....	44
2.3.	İTTİHAT VE TERRAKKİ CEMİYETİ DÖNEMİNDE TÜRKÇÜLÜK HAREKETLERİ	52
2.4.	GARPLILAŞMA.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ VE MERKEZ SAĞ GELENEĞİ

3.1.	MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ.....	61
3.2.	CUMHURİYET'İN MANEVİ GÜCÜ: TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ.....	66
3.3.	ZİYA GÖKALP VE YUSUF AKÇURA'DA MİLLİYETÇİLİK.....	68
3.3.1.	Yusuf Akçura ve Üç Tarz-ı Siyaset.....	69
3.3.2.	Ziya Gökalp: Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak.....	72

3.3.3. Gökalp ve Akçura'nın Milliyetçilik Anlayışlarının Karşılıklı Değerlendirilmesi.....	75
3.4. ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ.....	77
3.5. MERKEZ SAĞ: MİLLİYETÇİLİK VE MUHAFAZAKÂRLIK.....	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

4.1. MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ VE AK PARTİ'NİN KURULUŞU.....	89
4.1.1. Milli Görüş'te Yol Ayrımı.....	89
4.1.2. AK Parti'nin Kuruluşu.....	90
4.2. TÜRK SİYASETİNDE YENİ SOLUK: MUHAFAZAKÂR DEMOKRATLIK....	92
4.2.1. Milli Görüş'ten Merkeze Yolculuk.....	92
4.2.2. Yeni Muhafazakârlık: Muhafaza mı Değişim mi?.....	95
4.3. ALTIN ÇAĞ REFERANSI OLARAK OSMANLI GEÇMİŞİ VE ZEİGARNİK ETKİSİ OLARAK NEO-OSMANLILIK.....	96
4.3.1. Altın Çağ Referansı: Osmanlı Geçmişi ve Geleceği.....	96
4.3.2. Bir Zeigarnik Etkisi Örneği: Neo-Osmanlılık.....	99
4.4. KÜRT SORUNU VE DEMOKRATİK AÇILIM SÜRECİ.....	102
4.5. MİLLETE HİZMET HAKKA HİZMETTİR: HİZMET MİLLİYETÇİLİĞİ SÖYLEMİ.....	112
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	121
ÖZGEÇMİŞ.....	131

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafiya Fakóltesi
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
ELSP	: Ecole Libre des Sciences Politiques
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
FP	: Fazilet Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTP	: İttihat ve Terakki Partisi
LSE	: London School of Economics
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi

PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDKC	: Türk Dili Tetkik Cemiyeti
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TYC	: Türk Yurdu Cemiyeti

GİRİŞ

Millet ve milliyetçilik kavramlarının muğlâk yapısının yanı sıra ortaya çıkış tarihleri konusunda da kesin bir mutabakattan söz etmek mümkün değildir. Yine de modern anlamda, bir ideoloji olarak milliyetçilik fikrinin 1700’lü yılların sonunda, Fransız Devrimi ile ortaya çıktığı görüşü konusunda yüksek bir kanı mevcuttur. Milliyetçilik, insanlık tarihine oranla henüz çok genç olmasına rağmen insanlar tarafından çabucak benimsenmiş ve oldukça sevilmiştir. Einstein tarafından “bir çocukluk hastalığı, insan ırkının kızıması” olarak nitelendirilen milliyetçilik, beklenilenin aksine gün geçtikçe güç kazanarak yoluna devam etmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle sınırların ve ulus-devletlerin yerini ‘dünya vatandaşlığı’na bırakması beklenirken sınırlarda duvarlar yükselmekte ve milli kimliklerin hatları daha da belirginleşmektedir.

Toplumsal olgular, toplum tarafından üretilen ve -farkında olsun ya da olmasın- bireyi şekillendiren faktörlerdir. Bu olgular bireyin toplumsal hayatta kabul görmesine ve toplumsallaşmasına yardımcı olmaktadır. Bir toplumsal olgu olarak milliyetçilik ortaya çıktığı zamandan bu yana toplumsal yapıyı en çok ve en derinden etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Milliyetçi düşüncenin gelişimiyle ulus, bireyden daha önemli bir konuma gelmiştir. Artık ulusun yüceliği ve kutsallığı karşısında bireyin yaşamının değersizliği vurgulanacaktır. Öyle ki bireyin ulaşabileceği en büyük şerefın ulusu için can vermek olduğu fikri geniş bir kabul görmektedir.

Milliyetçiliği bu kadar güçlü ve özel kılan şey ise hiç şüphesiz ki içerisinde bulunduğu toplum tarafından üretilmesi ve üretildiği topluma özgü olmasıdır. Bu yönüyle millet kavramı, farklı toplumsal grupları içermesi bağlamında çeşitli milliyetçilik anlayışlarını kapsamaktadır. Toplumsal grupların çeşitliliği ve ihtiyaçlarının farklılığı ortaya farklı milliyetçilik yorumlarını çıkarmaktadır. Bu noktadan hareketle, milliyetçiliğin ya da milliyetçiliklerin çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu ve bu milliyetçiliklerin aralarında sürekli -olumlu ya da olumsuz- etkileşim halinde bulunduğu söylenebilir.

Milliyetçiliğin ortaya çıktığı ve yayılmaya başladığı ilk yıllarda Osmanlı Devleti, bu durumun Batı’nın bir iç sorunu olduğunu ve sonuç itibarıyla kendi menfaatine

sonuçlanacağını umuyordu. Fakat beklenilenin aksine bu durum, çok milletli imparatorlukların sonunu getirecek bir gelişme olarak sonuçlanacaktır. Bu gelişme, çok milletli bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin benimsediği din temelinde şekillenmiş olan 'millet sistemini' işlevsiz kılmıştır. Bu tarihten sonra kendisini din perspektifi yerine millet perspektifi ile görmeye başlayan azınlıkların ayrılıkçı hareketleri Osmanlı Devleti'ni adım adım sona götürmüştür.

Osmanlı'nın son dönemlerinde, milliyetçi düşüncenin getirdiği yıkıcı ve tahripkâr fikirlerin önüne geçebilmek ve devletin çöküşünü engellemek adına öne sürülen fikirlerden Osmanlılık ve İslamcılık fikirleri de başarısız olmuştur. Milliyetçilik akımının Osmanlı sancağı altındaki Müslümanları da etkilemesi ve ayrılıkçı hareketlere sebebiyet vermesi, Osmanlılık ve İslamcılık fikirlerinin yetersiz kaldığını onaylar niteliktedir. Bu dönemde Müslüman unsurlar dâhi dinden öte ulus bağlamında bir yapılanmanın yoluna koyulmuşlardır. İmparatorlukta cereyan eden milliyetçilik rüzgârlarına en son tepki veren ise Türkler olmuştur. İmparatorluk nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaları ve yönetim konusunda söz sahibi olmaları dolayısıyla Türkler, Osmanlı Devleti'ni ve ümmet yapısını kurtarmak fikri ile hareket etmiş ve sonuç olarak milliyetçilik akımından en son etkilenen unsur olmuştur. Azınlıkların birer birer bağımsızlıklarını kazanarak ayrılmaları, bir tepki olarak Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bir İdeoloji olarak Türk milliyetçiliğinin doğuşu Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine rastlar. Cumhuriyetin ilgilendiği ilk konulardan biri olan kimlik konusu, o yıllardan günümüze her daim gündemdeki yerini ve önemini korumayı başarmıştır.

2002 yılında iktidara geldiği dönemden beri ülke gündemini belirleyen ve yönlendiren Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti), milliyetçilik konusundaki söylemleri ve çalışmaları da oldukça önem arz etmektedir. Etnisite karşıtı söylemleri ve Milli Görüş geçmişlerinden kaynaklanan İslamcı kökleri nedeniyle insanların zihinlerinde genellikle milliyetçilik karşıtı bir profile sahip olan AK Parti, gerek iç politikada gerekse dış politikada milliyetçi söylemi aktif bir şekilde kullanmaktadır.

Bir milliyetçilik örneği incelenmeden önce, içerisinde bulunduğu toplumun ve tarihsel arka planın iyi irdelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda tez çalışmasının birinci

bölümünde, öncelikle millet ve milliyetçilik kavramları teorik anlamda incelenerek genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu noktada hedeflenen amaç ise kesin bir tanımla bulunmayan bu kavramların genel bir portresini çizmeye çalışarak, üzerinde çalışılacak konuya netlik kazandırmaktır. Böylece bu bölümde ‘millet nedir?’, ‘milliyetçilik nedir?’, ‘ne zaman ortaya çıkmıştır?’ gibi geniş kapsamlı sorulara yanıt aramak hedeflenmiştir. İkinci bölümde, Türk milliyetçiliğinin Osmanlı dönemine uzanan köklerinin izleri sürülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Osmanlı Devleti’nin uzun yıllardır uyguladığı din temelindeki millet sisteminin genel hatlarından bahsedildikten sonra, milliyetçilik akımının getirdikleri ve götördükleri tartışılmıştır. Millet sisteminin çözülmeye başlamasıyla toprak kayıpları artan Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki çözüm arayışları irdelenmiş ve Cumhuriyet dönemine miras kalacak olan Türkçülük hareketlerinin gelişim süreci ele alınmıştır. Üçüncü bölümde; Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi düşünürlerin çalışmalarına yer verilerek, Cumhuriyetin kuruluşu akabinde gerçekleştirilen devrimler ve kimlik inşası sürecinden bahsedilmiş ve AK Parti’nin milliyetçilik anlayışının genetik kodlarını oluşturan tarihsel arka plan incelenmiştir. Son olarak dördüncü bölümde ise, uzun yıllardır iktidarda olan AK Parti’nin kurulduğu yıllardaki genel konjonktüre değinilmiştir. Akabinde, süreç içerisinde kullanılan milliyetçi söylemler ve uygulamalar değerlendirilerek AK Parti’nin milliyetçilik anlayışının karakteristik özellikleri çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, AK Parti’nin temel parti belgelerinden, seçim bildirilerinden, alakalı tezlerden, makalelerden, kitaplardan ve gazete yazılarından yararlanılmıştır. Aynı şekilde, çalışmamızı desteklemek amacıyla AK Parti ile iç içe geçmiş bir lider olarak Recep Tayyip Erdoğan’ın konuşmalarına, yazılarına ve açıklamalarına da yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİĞİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. MİLLET NEDİR?

Millet kavramı telaffuz edildiğinde birçoğumuzun zihinlerinde ebediyete uzanan ve genellikle varlığını sorgulama gereği duyulmayan bir tasavvur belirir. İster terimin içi sonradan doldurulmuş olsun ister terimin doğal anlamı olsun her halükarda geçmişe kök salmak isteyen bir kavram olduğu söylenebilir. Sadece kelimenin yaptığı çağrışımlara bakarak bile geçmişe sağlam köklerle sarılıp geleceğe sağlam adımlarla yükselmek isteyen bir yapıya sahip olduğunu görebilmek mümkündür. Çağrışım diyoruz çünkü millet kavramı üzerinde henüz fikir birliğine varılmış bir tanım mevcut değildir. Her bireyde farklı çağrışımlar yapması ve farklı duygular uyandırması, kesin çizgilerle çizilmiş net bir tanım yapılmasını oldukça güçleştirmektedir. Göreceli bir kavram olması nedeniyle ancak kısıtlı tanımlamalar yapabilmek mümkün olmaktadır.

Millet teriminin etimolojik kökenine ve bu alanda önemli çalışmalara imza atmış akademisyenlerin tanımlarına yer vermek hem konunun daha iyi anlaşılabilmesi hem de kavramsal bir çerçeve çizilebilmesi bakımından oldukça önemlidir. Millet kelimesi kökeni itibariyle Arapça kökenli bir kelimedir. İlk kullanıldığı zamanlar din, mezhep ya da cemaat anlamlarına gelse de Müslüman olmayan toplumları nitelemek için kullanılmıştır. Müslümanları nitelemek için ise ümmet terimi kullanılmıştır. Millet kelimesinin Batı dillerindeki karşılığı ise Latince kökenli olan ‘nation’ kelimesidir. ‘Doğma’ anlamına gelen ‘nasci’ kökünden türemiştir (Belge, 2012: 113). Bu kavram ise geçmişte daha çok yoksul topluluklar için kullanılmış bir tabirdir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere ‘çağrışım’ ve ‘sorgulama’ kelimelerinin, Walter Bagehot’un “bize sormadığınız sürece bunun ne olduğunu biliriz fakat çabucak açıklayamaz veya tanımlayamayız” (Bagehot, 2001: 15) sözü ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Bagehot’un bu tanımı millet mefhumu hakkında fikir vermesi açısından oldukça güzel örneklerden biridir. Hobsbawm ise millet kavramı hakkında bir tanım

yapılamayacağını savunur. Hobsbawm’a (1993: 25) göre “milletler ve çağrıştırdığı olgular politik, teknik, idari, ekonomik ve diğer koşullar ile ihtiyaçlar çerçevesinde analiz edilmelidir”. Ayrıca Hobsbawm, milletlerin tepeden inme bir şekilde oluşturulduğunu fakat iyi anlaşılabilmesi için sıradan insanların gözlerinden, onların bakış açılarından bakılmasını gerektiren bir olgu olduğunu da vurgular.

Smith, milletin özelliklerini beş madde altında toplar ve bu maddeleri kullanarak bir millet tanımı yapar. Smith (1994: 32) milleti, “tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı” olarak tanımlamaktadır.

Ernest Renan 1882 yılında verdiği bir konferanstan derlediği ‘millet nedir?’ adlı makalesi ile millet kavramının genel hatlarını çizmeye çalışmıştır. Çalışmasını üç bölüme ayıran Renan birinci bölümde tarihsel örneklerden yararlanarak eski çağlarda, günümüzde algıladığımız anlamda bir millet kavramına rastlanılamayacağından ve millet ile ırkın birbirine karıştırıldığından bahseder. İkinci bölümde ise bir milletin hangi temeller üzerine inşa edilebileceğine değinir. Ayrıca bu bölümde dil, din, ırk, coğrafya ya da menfaat birliği gibi etkenlerin tek başlarına bir millet oluşturmak için yeterli olmadığına beş başlık altında değinen Renan, üçüncü ve son bölümde milleti şu şekilde tanımlar: *“Bir millet bir ruhtur, manevi bir varlıktır. Bu manevi ruhu özünde bir olan iki şey oluşturur. Biri geçmişte, diğeri günümüzdedir. İlki zengin ortak bir mirasa konma ikincisi ise birlikte yaşama rızasıdır”* (Renan, 1946: 120). Ayrıca Renan’ın “bir milletin varlığı her gün yapılan bir plebisittir” (Renan, 1946: 122) tanımı da oldukça atıf yapılan tanımlardan biridir.

Ziya Gökalp’te Renan gibi öncelik olarak milletin ne olduğuna değil ne olmadığıyla işe başlamıştır. İlk olarak millet kelimesi ile yakın ilişki içerisinde olduğu ve karıştırılması muhtemel olan ırk, kavim, ümmet, halk, devlet gibi kelimelerin ayrımını yapmıştır. Bu amaçla bu kelimeleri ayrı ayrı ele alarak açıklar. Sonrasında ise milleti, “şahsiyetini uzun müddet kaybettikten sonra tekrar ihyaya çalışan bir kavim” olarak tanımlar (Gökalp, 1976: 148). Bir diğer eserinde ise insanların kandan ziyade terbiye ve ana dil olarak ortak olduğu insanlarla bir arada yaşama arzusunda olduklarını dile getirir. Bu ifadeden yola çıkarak şöyle bir millet tanımı yapar, “millet, dilce müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış

fertlerden meydana gelmiş bulunan kültürel bir zümredir” (Gökalp, 1992: 227). Türk milliyetçiliğinin fikir babalarından olan Ziya Gökalp’ın millet tanımının arka planı da çalışmamız açısından oldukça önemlidir fakat ileriki bölümlerde bu konuya daha ayrıntılı değinileceği için bu kısımda sadece tanım vermek ile yetinilecektir.

Cobban 1944 yılında yayımladığı *National self-determination* adlı kitabında milleti şöyle tanımlamaktadır: “Üyelerinin bir topluluğun üyesi olduğunun bilincinde olduğu ve içerisinde bulunduğu topluluğun kimliğini sürdürme arzusunda olduğu bölgesel topluluğa millet denir” (Cobban, 1944: 48). Fakat Cobban ‘topluluk’ terimini tam olarak net bir biçimde tanımlamadığı için Knight bu tanımlı oldukça düz ve yetersiz bulmaktadır (Knight, 1982: 520). Ancak kitabın yazıldığı ve yayımlandığı yıllar göz önüne alındığında gerek kitap isminin gerekse Cobban’ın millet tanımının Wilson’un self-determinasyon ilkesinden oldukça etkilendiği söylenebilir. Dünya savaşlarından sonra bağımsızlığını kazanan toplulukların bir millet inşa edebilmeleri ya da bağımsızlığını kazanamamış olanların ise kendilerini bir millet olarak tanımlamaları için daha basit bir tanıma ihtiyaçları vardı. Teknolojinin de gelişimiyle birlikte iletişim araçlarının artması ve mesafe fark etmeksizin bireyler arası etkileşimin üst seviyelere tırmanmasıyla toplumların kültürleri homojenleşmeye, kimlikleri ise kemikleşmeye başlamıştır. Bu durum beraberinde daha komplike ve sistematik tanımları getirmiştir. Bu duruma sebep olabilecek iki etkenden bahsetmek mümkündür. Birincisi aynı milletler gibi ‘millet’ teriminin de yaşayan ve zamanın şartlarına göre deri değiştiren değişken bir yapıya sahip olması onu, yazarların farklı boyutlarda algılanmasına sebep olmuş olabilir. İkincisi ise basit bir millet tanımının, sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş ulus-devletlerin egemenliklerini zedeleyebilecek sonuçlar doğurma ihtimalidir. Tabi ki burada bahsedilen etkenler sadece ihtimallerden ibaret olup yapılmış olan bütün millet tanımları için uygulanması mümkün değildir.

Fransız Devrimi’nden bu yana millet kavramının geçirdiği dönüşümler ve yapılan tanımlar incelendiğinde, içerisinde bulunduğu dönemin havasının üzerine sindiğini görebilmek mümkündür. Millet kavramı elbette Fransız Devrimi’nden önce de vardı fakat millet kavramının şu an algıladığımız modern anlamdaki haline evrilmesinde Fransız Devrimi en önemli köşe taşlarından biri olmuştur.

Yapılan tanımlara ve millet kavramının yüklendiği anlamların zaman içerisinde uğradığı değişimlere bakıldığında, dönemin koşullarından ve özellikle siyasal alandan oldukça etkilendiği hatta bazı durumlarda bizzat bu etkenler tarafından meydana getirildiği söylenebilir. Öyle ki, aynı kavram aynı yazarlar tarafından farklı zamanlarda farklı biçimlerde yorumlanabilmektedir. Aslında bu durum gayet normaldir. Renan'ın da bahsettiği gibi millet bir ruh, manevi bir varlıktır (Renan, 1946: 120). İnsanların zihinlerinde yaşayan bu manevi varlığın, insandan bağımsız ve sabit olmasını beklemek beyhude bir hareket olurdu.

Her bireyin zihninde farklı renklere bürünen ve sürekli hareket halinde olan bu kavramın kelimelere dökülmesi ve her renk tonuna uyum sağlayacak kadar geniş renk kartelâsına sahip bir tanımın yapılması güç olsa da çeşitli tanımlarından yararlanılan bu yazarların çalışmaları kullanılarak bir tablo oluşturulmaya çalışılmıştır. Buradaki amaç, kesin bir yargıya ulaşmak değil, konu hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamak ve ilerleyen bölümlerde değinilecek olan konular için bir altyapı oluşturmaktır.

1.2. MİLLETLER VE MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU

Milliyetçiliğin kesin olarak doğum tarihi söylenemese de özellikle Fransız Devrimi ile alevlendiğini söylenilebilir. Bu tarihten itibaren çabucak çevreye bulaşmaya ve Benedict Anderson'ın tabiriyle 'kopya edilmeye' (Akt. Özkırımlı, 2015: 176) başlanmıştır. Peki, imparatorlukların yıkılmasına ve sınırların köklü bir biçimde yeniden çizilmesine sebep olan bu kavram tam olarak nedir? Büyük kitlelerin etkisi altına girmesini sağlayan ve insanları, uğrunda canlarını feda etmeye razı eden bu şeyi tanımlamak mümkün müdür? Sadece bir tanım yapmak ya da daha önce yapılmış bir tanımdan yararlanmakla yetinmek cevapları muğlak olan bu kesin soruların yanıtlanması bakımından oldukça zayıf kalacaktır. Bu sebeple mevcut çalışmanın bir bütünlük teşkil edebilmesi bakımından bu konu hakkında yazılmış olan başlıca eserler ve yazarlar sistematik bir biçimde incelenecektir.

Milliyetçilik terimi gramer olarak millet sözcüğünden türemiş olsa da pratikte milletlerin oluşum aşamasında itici güç olduğu ve milletlerden önce var olduğu konusunda

oldukça güçlü bir kanı mevcuttur. Fakat burada bahsedilen modern anlamdaki millet kavramıdır. Aksi halde millet ile milliyetçilik kavramları arasında bir öncelik-sonralık kıyaslaması yapılması oldukça güçleşecektir. Böyle bir ayrımın yapılması oldukça önemlidir. Çünkü millet kavramı uzunca bir yolculuğun ardından günümüzdeki anlamına kavuşmuş ya da kavuşturulmuştur. Yine de öncelik-sonralık konusunda kesin cümleler kurmaktan kaçınılsa da milliyetçilik kelimesinin millet kelimesinden türediği konusunda yüksek bir mutabakat mevcuttur.

Milliyetçilik konusu gerek millet kavramının başta din, dil, ırk gibi diğer kavramlar ile iç içe geçmiş olmasından kaynaklanan karmaşık yapısı gerekse milliyetçilik kavramının çevrenin sosyolojik ve kültürel koşullarından maksimum düzeyde etkilenmesi ve yaptığı pozitif çağrışımların yanında dışlayıcı ve ayrıştırıcı çağrışımlar da yapması sebebiyle oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu durum milliyetçilik konusunda kesin çizgilerle çizilmiş tanımların yapılmasını olanaksız kılmaktadır. Tanım zorluğu sosyal bilimlerin doğasında var olan bir olgu olmasına karşın milliyetçilik mefhumu çok farklı bir boyuttur. İçeriğinde farklı oranlarda bir araya gelmiş birçok değişken barındırır. Ancak ortak payda da toplanabilmeyi başarabilen topluluklar millet olma yolunda ilerleme kaydedebilmişlerdir.

Millet, siyasi ve toplumsal bir örgütlenme şekli olarak ortaya çıkışından bu yana insan hayatından daha değerlidir. Fakat bu anlamdaki bir millet algısının ortaya çıkışından bu yana yaklaşık iki asır geçmesine rağmen milliyetçiliğin akademik araştırma konusu olarak görülmeye başlanmasının bu kadar yeni olması şaşırtıcıdır (Özkırımlı, 2015: 12). Şaşırtıcı olmakla birlikte bu tarihin 1920’li yıllara tekabül etmesinde, milliyetçi hareketlenmelerin hız kazandığı ve gün ışığına çıkma fırsatı bulduğu I. Dünya Savaşı’nın payı oldukça yüksektir. Milliyetçilik aslında I. Dünya Savaşı’nın çıkış sebeplerinden birisidir. Böyle bir durumda hem savaşın sebeplerinden biri olduğunu hem de bu alanın savaştan sonra ivme kazandığını söylemek paradoksal bir durum gibi gözükebilir. Fakat savaşın ardından artık yeni kurulan devletlerin yeni bir millet ve tarih inşa etmek için kolları sıvamasının akademik çalışmaların bu yöne kaymaya başlamasında etkili olmuştur. Yani Fransız Devrimi’yle atılan tohumların yoğun bir biçimde hasat edildiği I. Dünya

savaşı sonunda, akademik camianın dünyanın çehresindeki bu köklü değişimlere kayıtsız kalması beklenemezdi.

Milletlerin ve milliyetçilik kavramının en temel sorunlarından biri de ortaya çıkış zamanının tam olarak tayin edilememesidir. Milliyetçilik kavramının ortaya çıkış şekli birçok yazar tarafından sağlam gerekçelere dayandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar sürekli olarak bir diğeri tarafından eleştirilmiş olsa da özellikle bulundukları çevredeki milliyetçilik hareketlerinin karakteristik özellikleri hakkında oldukça bilgilendirici niteliktedir. Bu yazarları birbirinden ayıran ve belirli kategorilerde değerlendirmemize neden olan başlıca etken ise milliyetçilik kavramı için savundukları doğum tarihleridir (Özkırımlı, 2015: 74). Bu yazarlar; milletlerin ve milliyetçiliğin modern mi yoksa kökleri eski çağlara dayanan kavramlar mı olduğu, yapay mı yoksa doğal olgular mı olduğu gibi sorulara verdikleri yanıtlara göre üç kategoriye ayrılabilirler. Aslında İlkçiler (primordialist) ve modernistler ya da diğer adıyla araçsalcılar (instrumentalist) olmak üzere iki temel gruba ayrılırsalar da sonradan bu gruba kendilerini etno-sembolcüler (ethno-symbolist) olarak tanımlayan bir grup daha eklenmiştir (Özkırımlı, 2015: 74).

1.3. MİLLİYETÇİLİĞİN KÖKENLERİ

1.3.1. İlkçi (Primordialist) Yaklaşım

İngilizcede primordializm ya da perennializm olarak ifade edilen ilkçi yaklaşım, temelde milletleri eski çağlardan beri var olan doğal olgular olarak kabul edenleri nitelemek için kullanılan bir terimdir (Özkırımlı, 2015: 79). Primordializm ve perennializm terimleri kimi zaman birbirlerinin yerlerine kullanılırsalar da aralarında ince ve önemli bir çizgi vardır. Bu iki kavram arasındaki ayrımı yeri geldiğinde yapacağız. Bununla birlikte İlkçiler, kendi içerisinde de belli kategorilere ayrılırsalar da bu grubu ilkçi olarak nitelememizin ana sebebi ve bu kategorideki yazarların ortak paydası, milletleri çok eski zamanlardan beri varlığını sürdüren olgular olarak görmeleridir. Milletlerin meydana geldikleri zamandan bu yana sabit ve değişmez olduğunu savunan bu grubun fikirlerinin şekillenmesinde Romantizmin ve Herder'in oldukça önemli bir etkisi vardır (Gökalp, 2007: 281). Fakat bu kavramın ilk

olarak Edward Shils tarafından aile içi ilişkilerden söz ederken kullanıldığı düşünülmektedir. Shils bu terimi, aile içi ilişkilerden söz ederken kullanır ve aile üyeleri arasındaki bağlılığın birbiriyle sürekli iletişim halinde olmalarından değil, kan bağına yüklenen, kelimelerle ifade edilmesi güç anlamlardan kaynaklandığını ileri sürer (Shills, 1957: 142).

Herder'e göre milletin ruhani bir önemi vardır ve millet yaratıcı tarafından meydana getirilmiş olan doğal bir varlıktır. Bu rastgele bir yaratılış değil bir kaderdir. Her milletin yaradılıştan kaynaklanan belli görevleri vardır. Tanrı, insanları yaratırken hangi toplulukta doğacaklarını da belirlemiştir ve insanların bu topluluğa karşı bağlılık duymaları onlar için ahlaki bir ödevdir. Bu ödevi yerine getirmek insanların bir görevidir. Öte yandan Herder dile oldukça önem vermektedir. Onun için belli bir dili konuşan toplumlar ile milletler aynı anlama gelmektedir (Akt. Özkırmı, 2015: 37). Herder, insanların anadillerinde düşündüklerini ve anadillerini de içerisine doğdukları topluluklardan öğrendiklerini dile getirir. Böylece bireyin ve içerisinde bulunduğu topluluğun düşüncelerinde bir paralellik meydana gelmektedir. Herder bu sebepten her toplumun farklı düşündüğünü ve geçmişten bu yana sabit bir şekilde, şeklini kaybetmeden günümüze ulaştığını savunmaktadır. "Millet, doğal bir bitki ve aile gibidir, sadece daha fazla dalı vardır" sözü de Herder'in milletin doğallığı hakkındaki fikirlerini yansıtmaya bakımdan elzemdir (Akt. Gökalp, 2007: 282).

İlkçi yaklaşımlar bir grup olarak diğer yaklaşımlara nispeten daha fazla benzerlik gösterse de tamamen türdeş değildirler. İlkçi yaklaşımlar kendi arasında üç kategoriye ayrılabilirler. Bu kısımda Özkırmı'nın, Anthony D. Smith'den esinlenerek oluşturduğu 'doğalcı', 'biyolojik' ve 'kültürel' sınıflandırmasını kullanarak bir ayırım yapacağız (Özkırmı, 2015: 82).

Herder'in fikirlerinden en çok etkilenenlerin doğalcılar olduğu söylenebilir. Doğalcılar etnik kimliklerin doğuştan gelen bir kazanım olduğunu savunurlar. Onlara göre bu durum tıpkı diğer doğuştan gelen yetilerimiz ya da cinsiyetimiz kadar doğaldır. İnsanların hangi topluluklarda dünyaya gelecekleri önceden belirlenmiştir. Etnik kimlik, insanların üzerlerine doğuştan geçirilmiş bir üniforma niteliğindedir. Doğalcılar insanların

farklı topluluklarda dünyaya gelmesini doğanın bir gereği olarak görürler ve milletlerin birbirine karıştırılmasının doğaya aykırı olduğunu savunurlar.

Doğalcılar ilkçiliğin aşırı versiyonu olsalar da milletlerin ortaya çıkışı hakkındaki söylemleri bakımından iki gruba ayrılır. Milletlere en azından bir doğum tarihi biçmeye çalışmaları bakımından bu ikinci grup, milletlerin yaşını insanoğlu ile yaşıt tutan birinci gruptan ayrılır. Smith'in 'eskilcilik' (perennialism) adını verdiği bu grup milletlerin doğal birer olgu olduğu konusunda şüpheli bir tavır takınırlar (Smith, 1995: 31-32). Milletlerin doğallığı konusunda keskin çizgiler ile tanımlamalar yapmak yerine, milletlerin ve milliyetçiliğin eski çağlardan beri var olduğu düşüncesiyle yetinirler. Bu yönüyle eskilcilere göre, milletlerin eski zamanlardan beri var olduğuna inanmak, onların 'doğal' düzenin bir parçası olduklarını kabul etmeyi gerektirmez (Özkırımlı, 2015: 83).

Eskilciler ile doğalcıların aşırı versiyonu arasındaki farkın ince olması sebebiyle bazen bu iki grup birbiriyle karıştırılabilmekte hatta hangi yazarın hangi gruba dahil olduğu konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıkabilmektedir. Genel olarak eskilciler, milletlerin modern zamanın ürünü olduğu fikrine karşı çıkarlar. Onlara göre milletler tarihin eski çağlarından beri varlıklarını sürdürmektedirler (Özkırımlı, 2015: 84-85). Milletin bu serüven boyunca çeşitli arbedeler atlatabileceğini hatta unutulmaya yüz tutabileceğini fakat şekli değişse de özünü ve çekirdeğini daima koruyacağını savunurlar. Asıl önemli olan tüm bunlar sonrasında milleti tekrar küllerinden meydana getirebilmek, ona tekrar can suyu verebilmektir. Eskilciler bu görevi yerine getirecek olanın ise milliyetçiler olduğunu savunmaktadırlar.

İlkçilik yaklaşımının bir diğer kategorisi ise biyolojik yaklaşımdır. Adından da anlaşılacağı üzere bu yaklaşım etnik kökenleri, insanların doğal içgüdüleri ve biyolojik özelliklerinden yola çıkarak açıklamaya çalışırlar. Bu yaklaşıma göre insanları yönlendiren en temel etken üreme eyleminde başarıya ulaşma isteğidir. Bu konuda başarıya ulaşabilmek için yapılacak en doğru hareket tanınan yakınların seçilmesidir. Burada yakınlıktan kasıt daha çok kültürel benzerlik ya da yakınlıktır (Özkırımlı, 2015: 87-88). İnsanlar bu seçimi yapmaya önceden meyillidir. Çünkü insanları bu yönde hareket etmeye iten biyolojik kodlar insanların genlerinde mevcuttur. İnsanların doğalarından kaynaklanan bu durum

onların milletlerine ya da içerisinde bulundukları toplumlara karşı bağıllık hissetmelerinin temel nedenidir. Pierre van den Berghe sosyo-biyolojik yaklaşımın milliyetçilik literatüründeki en önemli temsilcisidir. Ona göre etnik topluluklar ailelerin uzantılarıdır; bir başka deyişle ‘süper aileler’dir. Etnik gruplara bağıllık duyulmasının sebebi de budur (Özkırımlı, 2015: 88).

İlkçi yaklaşımın son kategorisi olan kültürel yaklaşım ise daha çok inanç kavramına yaptığı vurgular ile diğer ilkçi gruplardan ayrılır. Bu yaklaşıma göre toplumsal yaşam ya da kültür verilidir. Bu yaklaşımın temelinde, ortak kültüre duyulan inanç yatar. Fakat bu inanç zoraki bir nitelik taşıyabilmektedir. İnsanlar içerisinde doğdukları bu kültürlere bağıllık duyma mecburiyetindedir. Bireyleri, etnik topluluğu ya da milleti ‘ötekilerden’ ayırdığı düşünülen din, dil, ortak geçmiş gibi öğelere sınıksız bağlayan bu öğelerin ilk olma niteliği taşıdığına, her şeyden önce var olduğuna duyulan inançtır (Özkırımlı, 2015: 91). Toplumsal yaşama atfedilen bu her şeyden önce var olma özelliği ona kutsal bir görünüm kazandırmıştır.

İlkçi yaklaşımın aşırı versiyonuna günümüzde rastlamak oldukça zordur. Artık milletler ve milliyetçiliğin modern olgular olduğu, oldukça fazla tekrarlanan ve çok fazla savunucusunun olduğu bir konudur. Kimi araştırmacılar ilkçi yaklaşımın ciddiye alınacak bir yanının kalmadığını ileri sürmekte hatta Eller ve Coughlan ise daha da ileri giderek, ilkçilik kavramının sosyoloji terminolojisinden atılmasını önermektedir (Özkırımlı, 2015: 101). Fakat bu talebin de çok aşırıya kaçılmış bir talep olduğu aşikâr. İlkçileri literatürden atmak şöyle dursun, milliyetçilik mefhumunun anlaşılması için ilkçi görüşe oldukça ihtiyaç vardır. Bir sonraki başlık altında incelenecek olan modernistler ya da diğer adıyla araçsalcılar, milletlerin yapay ve işlevsel amaçlarla inşa edilmiş oldukları fikri etrafında yoğunlaşırlar. Bu tutum millet kavramının manevi yönünün ve insanlar tarafından algılanış biçimlerinin açıklanması konusunda eksik kalmalarına neden olmuştur. Bu noktada ilkçilerin fikirlerinden yararlanmak akıllıca olacaktır. Milletler ve milliyetçilik kavramları kesin bir şekilde tanımlanamasa da, bu kavramların insanlarda uyandırdığı hislerin açıklanmasında ve irdelenmesinde ilkçi yaklaşımın payı görmezden gelinmemelidir. Bagehot’un (2001: 15), “bize sormadığınız sürece bunun ne olduğunu biliriz fakat çabucak

açıklayamaz veya tanımlayamayız” sözünü bir kez daha hatırlatmakta fayda var. Çünkü günümüzde akademik camiada artık milletlerin modern zamana ait yapılar olduğu konusunda oldukça yüksek oranda bir inanış olmasına rağmen millet kavramının insanlar tarafından algılanış şeklinin analizi ve çözümlenmesi konusunda oldukça yetersiz bir konumda olduğu söylenebilir. Hem herkes tarafından bu kadar iyi bilinen hem de kimse tarafından tam olarak açıklanamayan bir kavramı, tek yönlü ve tek boyutlu düşünce yapısıyla çözümlmek mümkün gözükmemektedir. Bu sebepten ötürü millet ya da milliyetçilik üzerine çalışmalar yapılırken bu kavramların sadece somut özelliklerine değil, aynı zamanda soyut özelliklerine de dikkat edilmelidir. İlkçiler bu bağlamda oldukça önemli bir konuma sahiptir.

1.3.2. Modernist (Araçsalcı) Yaklaşım

Modernist yaklaşım, isminden de anlaşılacağı üzere, temelde milletlerin modern zamana ait olgular olduğunu savunan düşünürlerin oluşturduğu yaklaşımdır. Literatürde modernist esintilere 20. Yüzyılın ikinci yarısında rastlanmaya başlanır. Modernist fikirlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla İlkçi yaklaşım hızla irtifa kaybetmeye başlamıştır. Çünkü Modernistlerin savundukları ile İlkçilerin savundukları neredeyse taban tabana zıtlık gösteriyordu. İlkçiler milletlerin kökenlerini ilk çağlarda arıyorlardı. Hatta İlkçilerin aşırı versiyonu olan doğalcılar, milletleri doğal ve verili olarak kabul ediyorlardı. Modernistler ise milletlerin ve milliyetçiliğin modern zamanın ürünleri olduğunu savunmaktadırlar. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise Modernist yaklaşım içerisinde milletlerin ve milliyetçiliğin ortaya çıkışı hakkında birçok senaryo ve değişik tarih fikirleri mevcuttur. Fakat bu senaryolarda belirtilen zaman aralıkları çok eski çağlara kadar uzanmaz. Başlangıç noktası olarak farklı tarihleri kabul etseler de zaman aralığı yakın tarihten uzaklaşmaz.

Modernist kuramların homojen bir yapıda olduğu söylenemez. Hatta diğer yaklaşımlar arasında, içerisinde en fazla farklı görüş ve fikir barındıran yaklaşım olduğu söylenebilir. Modernistlerin ortak noktası olarak kabul edebileceğimiz bulgulardan en önemlisi milletlerin ve milliyetçiliğin modern zamana ait birer olgu olduklarıdır. Bu yaklaşıma göre, milletler ve milliyetçilik kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin

kurulması, kentleşme, laikleşme gibi tamamen ‘modern’ gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Yani milletleri var eden milliyetçiliklerdir, milletler milliyetçilikleri değil (Gökalp, 2007, 282). Ayrıca İtalya’nın birliğini sağlama konusunda önemli rol oynayan isimlerden biri olan Massimo d’Azeglio’nun şu sözleri Modernistler tarafından sıkça paylaşılır: ‘İtalya’yı yarattık. Şimdi de İtalyanları yaratmalıyız’ (Hobsbawm, 1993: 63).

Modernistlere göre, milliyetçiliğin materyallerine ancak modern çağlarda rastlanılabilir. Bu yüzden milliyetçiliğin eski çağlarda var olması ya da köklerinin eski çağlara kadar uzanması mümkün değildir (Özkırmılı, 2015: 102). İlkçiler genel olarak millet ve milliyet kavramları hakkında tanım yapmaktan kaçınmıştır. Yaklaşık olarak İlkçilerin kendi içlerinde ayrıldıkları noktalar, milletlerin bir başlangıcının olup olmaması ya da verili olup olmaması konusuna kadar gidebildiği için genel itibarıyla çok fazla grup içi çatışmaya rastlamamaktayız. Genel olarak milletleri çözümlemeye de kalkışmazlar. Modernistler ise, milletlerin doğal ya da eski çağlardan beri var olan olgular olmadığını, aksine milletlerin insanlar tarafından inşa edilmiş yapılar olduğunu savunurlar. Milletler ve milliyetçiliğin modern çağa ait ve insanlar tarafından inşa edilen kavramlar olarak algılanmaya başlanmasıyla birlikte bu kavramların ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli kuramlar üretilmeye başlanmıştır. Modernistlerin oluşturdukları bu kuramlar çoğu zaman birbiriyle çatışır durumdadır ve ender durumlarda birbirleriyle paralellik göstermektedir. Çünkü artık millet ve milliyetçilik kavramlarını etkileyen çok fazla değişken işleme dahil edilmiştir. Böylece milletlerin ve milliyetçiliğin modernist kuramların her birinde farklı bir senaryo sonucu meydana geldiği ve bu oluşum sürecini açıklama konusunda farklı materyaller kullanıldığı gözlemlenebilir. Bu kuramların temel çıkış noktalarını ya da kuramların üzerine inşa edildiği ana zeminleri sınıflandırmak bir bakıma mümkün gözükmemektedir. Bu kısımda Özkırmılı’nın, Breuilly’nin bir çalışmasından faydalananarak oluşturduğu sınıflandırma baz alınarak bir sınıflandırmaya gidilecektir. Bu sınıflandırmaya göre, çalışmalarında daha çok ekonomik faktörlere ağırlık veren yazarlar ‘ekonomik dönüşüm’, toplumsal-kültürel faktörlere ağırlık verenler ‘toplumsal-kültürel dönüşüm’, siyasi etkenlere ağırlık verenler ise ‘siyasi dönüşüm’ kategorilerine dahil edilecektir (Özkırmılı, 2015: 103). Modernistlerin böyle bir sınıflandırmaya tabi tutulması, onların kuramlarının tek boyutlu ve basit bir yapıda olduğu anlamına gelmez. Öte yandan bu tarz bir sınıflandırma yapmak

modernist kuramların dar bir çerçeve ile ele alındığı anlamına da gelmez. Bu sınıflandırmanın yapılmasındaki amaç, kuramlarında oldukça çeşitlilik gösteren modernistlerin kesiştiği noktaları temel alarak, onları kategorize etmeye çalışmaktır. Ayrıca böyle bir sınıflandırma yapılmasından, modernist yazarların kuramlarını tek bir faktör çerçevesinde oluşturdukları anlamı çıkarılmamalıdır. Araştırmacılar, kuramlarında birçok faktöre yer vermişlerdir fakat genel itibarıyla çalışmaların oturtulduğu ana zemin, çıkış noktası, baz alınarak böyle bir sınıflandırmaya gidilmiştir.

Modernistler yukarıda üç başlığa ayrılmıştır. Bu sayede kısıtlı örneklerden yararlanarak modernist yaklaşımların genel karakteristiği hakkında fikir sahibi olunabilmesi mümkün olmaktadır. Aksi halde şuan bile neredeyse en fazla savunucusu olan bir yaklaşımın bütün üyelerine ve fikirlerine değinebilmemiz hem mümkün gözükmemekte hem de bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bu sebeple her bir başlık için öne çıkan çalışmalara değinmekle yetinilecektir.

1.3.2.1. Ekonomik Dönüşüm Örneği: Tom Nairn ve Dengesiz Kalkınma

Milliyetçilik, Marksistlerin çıkmaza düştüğü noktalardan biridir. Millete karşı duyulan bağlılık duygusu, proletaryayı nihai uluslar arası devrim fikrinden uzaklaştırabilirdi. Öte yandan sınıf çatışmalarının ilk olarak ulus-devlet sınırları içerisinde gerçekleşmesini beklemek ise Marksistlerin sosyalizmi tüm dünya üzerinde kurma fikirleri ile ters düşmekteydi. Bu duruma Marksist bir kuram üretememiş olmaları ve milliyetçiliğe karşı tutumlarıyla kendi içlerinde farklı tavırlar sergilemeleri de eklenince durum Marksistler için oldukça paradoksal bir duruma dönüşmüştür. Tom Nairn'ın "Milliyetçilik kuramı Marksizm'in tarihi başarısızlığıdır" sözü de bu durumu açıklar niteliktedir. Nairn'e göre hem kuramsal alanda, hem de uygulamada gözlenen bu başarısızlık kaçınılmazdır (Özkırımlı, 2015: 108). Öte yandan Nairn'e göre, milliyetçiliği ancak Marksist bir perspektiften açıklayabilmek mümkündür. Çünkü ona göre, milliyetçiliğin kökleri yanlış yerlerde aranmaktadır. Milliyetçiliğin kökleri ancak yerel çapta, dar bir perspektiften sıyrılarak dünya tarihini referans alan daha geniş ölçekli bir perspektiften açıklanmalıdır. Bu noktadan hareket ile bütün dünya tarihinin seyrini değiştiren Fransız devrimi ve Sanayi

devrimi gözden kaçırılmamalıdır. Ona göre asıl dikkat edilmesi, mercek altına alınması, gereken nokta devrimlerden sonra çehresi neredeyse tamamen değişmiş olan dünya genelindeki ekonomik sistemdir. Sanayi devrimiyle birlikte çok hızlı bir gelişme ivmesi kazanan Batı, kendisini yol gösterici olan kuzey yıldızı, medeniyetlerin lokomotifi olarak görüyordu. Batılı aydınlara göre, dünyanın geri kalan kısımları, önceden gelişmiş olan Batı devletlerinin gelişim serüvenlerini taklit ederek aynı gelişmişlik düzeyine ulaşacaklardı. Fakat sonuç beklenenden çok farklı oldu. Beklenilenin aksine kapitalist ekonomi dengesiz bir şekilde dağıldı. Nairn'e göre bu dengesizliğin ucu milliyetçiliğe çıkmaktadır.

Kapitalist ekonominin dengesiz dağılması, beraberinde gelişmiş ülkelerin geri kalmış ülkeler üzerinde üstünlük kurma fırsatını da getirmiştir. Nairn'e göre bu iki taraf arasındaki makas oldukça açılmış olduğundan dolayı gelişmiş ülkelerin diğerleri üzerinde üstünlük kurlmaları kaçınılmaz bir durumdur. Geri kalmış ülkeler de çabucak kalkınmak istiyordu fakat bunu başka güçlerin yardımı olmaksızın yapmak zorundaydılar. Gelişmiş ülkeler bir şekilde taklit edilmeli ve aynı seviyeye ulaşılmalıydı. Fakat bunu gerçekleştirecek ne yeterli sermaye ne de yeterli teknolojiye sahiptiler. Sahip oldukları tek şey halkın kendisiydi. Etnik kökeni, dili, derisinin rengiyle halk, seçkinlerin ellerindeki tek kozdu. Bu koşullar altında milliyetçiliğin yeni orta sınıf entelijensiyası halk kitlelerini tarihe davet etmeliydi ve davetiye anlayabilecekleri bir dille yazılmalıydı (Özkırımlı, 2015: 110).

Nairn'e göre milliyetçilik böyle bir serüvenin sonunda ortaya çıkmıştır. Fakat bununla da yetinmez. Çünkü böylesine bir kavram haritası nasıl olup da İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde milliyetçiliğin meydana geldiğini açıklayamazdı. Bunlar zaten gelişmiş ülkelerdir. Ne taklit etmeleri gereken bir sistem ne de yetişmeleri gereken öncü bir topluluk vardı. Bu şartlar altında bu ülkelerde milliyetçiliğin oluşması beklenemezdi. Bu yüzden Nairn, milliyetçilin kapitalist sisteme ayak uyduramamış, geri kalmış, ülkelerde ortaya çıktıktan sonra kapitalist ülkeleri de etkisi altına aldığını söyler. Ona göre, 'Dengesiz kalkınma' diyalektik bir süreçti ve taraflar birbirlerini sürekli değişmeye zorluyorlardı. Uzun vadede, 'merkez' devletlerin milliyetçiliği de en az 'çevre' ülkelerinki kadar kaçınılmazdı (Özkırımlı, 2015: 110).

Nairn'in Janus heykeli örneklemesi oldukça fazla akademisyen tarafından atıfta bulunulan bir benzetmedir. Janus heykelinin bir yüzü ileri bakarken diğer yüzü geri bakmaktadır. Nairn, milliyetçiliğin içerisinde hem ileriye dönük ortak hayaller, hedefler, amaçlar hem de geçmişe dönük ortak efsaneler, öyküler, kahramanlar barındırdığını ve bu yönüyle Janus heykeline benzediğini dile getirir.

Nairn'in milliyetçilik kuramı, özellikle ekonomik etkenlere dayandığı için milliyetçiliği çok indirgemeci bir şekilde açıklamakla suçlanır. Fakat Nairn'in kuramının gerçeklerle örtüşüp örtüşmediği ya da ne gibi eleştiriler aldığı konusu bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

1.3.2.2. Toplumsal-Kültürel Dönüşüm Örneği: Ernest Gellner ve Yüksek Kültürler

Yazdıkları ile büyük ses getiren Gellner'in kuramı, aslında bu şekildeki bir sınıflandırma altına indirgenemeyecek kadar geniş ölçekli ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Milliyetçilik konusunda ortaya koyulan fikirlerin daha iyi anlaşılabilmesi için böyle sistematik bir sınıflandırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple, bu başlık altında verilebilecek en iyi örneklerden biri olduğu için kuramının oldukça kapsayıcı ve aydınlatıcı olması nedeniyle Gellner'in kuramı irdelenecektir.

Ernest Gellner, gerek ürettiği eserlerle gerekse yetiştirdiği öğrenciler ile milliyetçilik alanında oldukça saygı ve kabul gören, öte yandan bir o kadar da eleştirilen bir yazardır. Öyle ki milliyetçilik literatürüne yön veren isimlerden biri olan Anthony D. Smith, Gellner'in bir öğrencisi olarak onu takdir etmiş, öte yandan bir milliyetçilik kuramcısı olarak da onu eleştirmekten çekinmemiştir.

Milliyetçiliğe tarihsel bir perspektiften bakan Gellner'e göre milliyetçilik, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sonucu oluşan sosyolojik bir durumdur. Gellner'in kuramı, bu geçiş evresinin siyasi ve kültürel yönlerine oldukça ağırlık vermektedir. Gellner'in kuramı bu yönüyle sosyoloji biliminin kurucuları sayılan Weber ve Durkheim'in izlerini taşır ve insanlık tarihini evrelere ayırır (Özkırımlı, 2015: 158). Birinci evre avcı-

toplayıcı evresidir. Bu evrede insanlar dağınık ve göçebe bir hayat sürdükleri için siyasi bir yapılanmaları da mevcut değildi. Dolayısıyla bu evrede millet ya da milliyetçiliğin izlerine rastlanması mümkün değildir. İkinci evre ise tarım toplumuna geçildiği evredir. Bu evrede artık insanlar yerleşik hayata geçmiş ve belirli bir coğrafyada yaşamaya alışmaya başlamıştır. Avcı-toplayıcıların aksine bu evrede siyasi bir yapılanmaya rastlamak mümkündür. Fakat bu evredeki siyasi yapılanma günümüzdeki şeklinden oldukça uzaktır. Bu evrede ana etken genellikle kültürdür ve sınıflar arası çizgiyi belirginleştirme işlevinde kullanılmıştır. Ayrıca sınıflar arasındaki bu çizgiyi aşmak da mümkün değildi yani sınıflar arası geçiş katıydı. Kültürün bu ayırıcı özelliği nedeniyle nüfusun geneline yaymak istenmemiştir. Çünkü nüfusun geneline yayılmasından fayda sağlayacak bir zümre o dönemde mevcut değildi. Bu grup ortaya çıkana kadar da kültür, çevreye yayılmak yerine bir araç olma özelliğini korumuştur.

Modern zamana yaklaştıkça ortaya çıkan burjuvazi sınıfı da bu katı sınıfsal çizgilerden muzdarip olmuştu. Parayı elinde bulundurmasına rağmen güce ve saygıya ulaşmak isteyen burjuvazi, sınıfsal çizgileri yeniden çizmek için kalemi millet adına eline almış ve insanlık tarihinin kırılma noktalarından birine imza atmıştır. Sanayi Devrimi ile ekonomik anlamda, Fransız Devrimi ile siyasi anlamda oyunun kartları yeniden karılmaya başlanmış ve modern dönemin karakteristik özellikleri kendini göstermeye başlamıştır. Gellner'e göre milliyetçilik, 'siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir' (Gellner, 1992: 19). Ona göre böyle bir çakışma ancak modern zamanda mümkündür. Eski tip sosyal yapılanmalarda milletlere ve milliyetçiliğin izlerine rastlanmaz.

Milletlerin ve milliyetçiliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan evre ise endüstrileşmiş toplum evresidir. 'Sanayileşmeye geçiş çağı beraberinde ulusçuluk çağını da getirmiştir. Bu çağ artık kendini ilk kez hissettiren yeni ulusçu zorunluluğu yerine getirmek için siyasal veya kültürel sınırların ya da her ikisinin değişikliğe uğradığı çalkantılı bir yeniden intibak çağıdır' (Gellner, 1992: 80). Bu evrede, kültür ile toplumsal yapı arasındaki ilişkinin değişmesi sonucu milletler ve milliyetçilik bir zaruret halini almıştır. Çünkü tarım evresinin aksine bu evrede sınıflar arası geçirgenlik oldukça artmış ve sınıflar arası

sirkülasyon hız kazanmaya başlamıştır. Öte yandan tarım evresinde kültür ayırıcı bir özelliğe sahipken artık bu evrede kültür, toplumun geneline yayılmaya başlanmış ve toplumun çoğunluğuna hakim ve siyasal yapı tarafından da desteklenen bir ‘yüksek kültür’ meydana gelmiştir.

Gellner’e göre yüksek kültürün homojen bir şekilde yayılabilmesi için gereken en önemli etkenlerin başında eğitim gelmektedir. Eğitim sayesinde; endüstri toplumunda bireyler, uzmanlık isteyen ve birbirine benzeyen alanlarda, birbirini ikame edebilmek için gerekli bilgi ve donanım seviyesine ulaşabiliyorlardı. Ayrıca endüstri toplumu, tarım toplumuna göre daha eşitlikçi ve her yönüyle daha hareketli bir yapıya sahipti (Özkırımlı, 2015: 161). Böyle bir sistemde herkes işçi statüsündeydi ve sistem içerisinde üzerine düşeni yerine getirmek zorundaydı. Bugünün toplumlarında güven ve kendine saygı ancak belirli bir dilde ve kültürde eğitimi alarak sağlanabiliyordu (Özkırımlı, 2015: 161).

Tarım toplumlarında hem kültürün genele yayılmasından fayda sağlayacak, hem de buna yetecek kadar maddi güce sahip bir zümre yoktu. Endüstri toplumunda ise bu iki unsur hem mevcuttu hem de bir ihtiyaçtı. Çünkü endüstri toplumunda kültür, tarım toplumunda olduğu gibi düzenin korunması ve sınırların çizilmesi için kullanılmıyordu. Aksine, endüstri toplumunda kültür yapıyı pekiştirmiyor, yapının yerine geçiyordu (Özkırımlı, 2015: 161). Böylesi bir güce ve örgütlenmiş yapıya ancak modern devlet sahipti. Eğitim sayesinde modern devlet, bireylerin aynı dili konuşup aynı dilde yazmasını ve böylece çok daha rahat anlaşabilmelerini sağlayabilirdi. Bu yönüyle modern devlet ve kültürün birbirini destekler nitelikte olması kaçınılmazdır. Modern çağda yönetimler meşruiyetlerini tanrıya ya da kan bağı gibi unsurlara değil milliyetçi bir söyleme dayandırıyorlardı. Milliyetçi söylemin ise tesir edebilmesi için yüksek kültürün tabana yayılmış olması gerekmektedir. Modern çağda meşruiyetin milliyetçiliğe dayandırılması, milliyetçiliğin ise yüksek kültür ile çok yakından ilişkili olması nedeniyle, modern devletler için sürekli korunup beslenmesi gereken bir yüksek kültür zaruridir.

Gellner’e göre, ulusçuluk aslında önceleri halkın çoğunluğunun ve bazı durumlarda da tümünün hayatına alt kültürlerin hâkim olduğu bir toplumda genel anlamda bir üst kültürün zorla dayatılmasıdır. Ona göre, ulusları ancak ulusçuluk çağı bağlamında

tanımlayabilmek mümkündür. Gellner bu tanımlı yaparken şu ifadeyi de tanımına iliştirir: ‘bu durum sizin de zannedebileceğiniz gibi tam tersi bir ilişki içinde gerçekleşmez’ (Gellner, 1992: 107). Yani Gellner’e göre, ancak milliyetçilik milletleri üretebilirdi, milletler milliyetçiliği değil.

Kısacası Gellner’e göre milliyetçiliğin bileşenleri arasında yüksek kültür ilk sırada gelmektedir. Milliyetçiliğin ve milletlerin oluşabilmesi için bir yüksek kültür hayati bir öneme sahiptir. nceki dönemlerde sadece seçkinlerin tekelinde bulunan kültür; özellikle eğitimin yardımıyla, modern devlet tarafından tabana yayılmalı ve insanların bu kültüre karşı bağlılık hissetmeleri sağlanmalıdır. Bu durum kimi zaman arka planda fark edilmeden işlevselliğini sürdürse de kimi zaman baskı ve zor kullanarak da empoze edilebilmektedir. Diğer bir ifadeyle; iyi tanımlanmış bir eğitim sisteminin denetlediği ve bütünleşmiş kültürler, insanların memnuniyetle ve çoğu kez şevkle özdeşleştikleri hemen hemen tek birimi oluştururlar.

Ancak bu şartlar altında milletler eş zamanlı olarak hem irade hem de kültürle aynı zamanda her ikisinin siyasi birimlerle bir araya gelmesi olarak tanımlanabilir. Ancak böyle bir ortamda insanlar aynı kültüre mensup olanlar ile birlikte bir siyasi birlik kurma isteğinde olurlar. Bu şartlar altında siyasi iktidar da sınırlarını, kültürün sınırlarıyla rtsecek şekilde bir tutma ve kültürü, bu sınırlar içerisinde muhafaza etme, besleme ve tabanına tam olarak kabul ettirme eğilimi gösterirler. Böylece ortak irade, kültür ve siyasi iktidarın bir araya gelmesi çok fazla ihmal edilmeyen bir norma dönüşür (Gellner, 1992: 105).

Gellner, ortaya koyduğu bu kuram ile birlikte birçok eleştiri almış öte yandan eleştirenler de dâhil birçok yazarın takdirini kazanmıştır. Fakat bu eleştirilerin birçoğu Gellner’in, bu kuramıyla birlikte milliyetçiliği tam olarak zmlediğini iddia etmesinden kaynaklanmaktadır. Yapılan eleştirileri de büyük bir metanetle göğüsleyen ve hepsini büyük bir sabırla yanıtlayan Gellner, kuramını canlı tutmak amacıyla kendini ve kuramını sürekli geliştirmiştir. Bu yönüyle; kuramı çeşitli çevreler tarafından kabul edilsin ya da edilmesin, Gellner’in milliyetçilik literatürüne en çok hizmet etmiş yazarlardan birisi olduğu sylenabilir.

1.3.2.3. Siyasi Dönüşüm Örneği: Hobsbawm ve İcat Edilen Gelenekler

Hobsbawm, modernist yaklaşımın öncü isimlerinden birisidir. Kendisinden oldukça söz ettiren Hobsbawm'ın çalışmalarında Gellner'in etkisi oldukça fazladır. Gerek milliyetçiliği tanımlama şekli gerekse yaptığı atıflarla Gellner'den oldukça etkilenen Hobsbawm, milliyetçilik kavramının özellikle XIX. yüzyılın sonuna doğru uğradığı değişim ve dönüşümlere özel bir ağırlık vermektedir (Hobsbawm, 1993: 23).

Hobsbawm; millet olmak için gereken koşulları belirlemeye çalışan ya da bazı toplumlar millet olabilirken bazı toplumların ise neden bir millet olamadığını 'milletleşemediğini' açıklamaya çalışan araştırmacıların çalışmalarını genellikle dil, etnik köken, ortak tarih ya da ortak toprak gibi belirli kriterlere dayandığını dile getirmektedir. Fakat bu tanımlamalar yeterince kapsayıcı olamadığı ve çeşitli istisnai durumlara çözüm üretilmediği için tıkanıp kalmaktadır. Yapılan tanımlamaya uyan örnek tipler ise; milletleri ya da milli özlemlere sahip birimleri temsil etmedikleri gibi, tek bir kriterle dayanılarak oluşturuldukları için eksiktir. Hobsbawm'a göre tarihsel açıdan yeni olan, gelişen, değişen ve bugün dahi evrensel olmayan birimleri kalıcı ve evrensel bir çerçeveye sokmaya çalışıldığı düşünülürse böyle bir sonucun çıkması şaşırtıcı değildir (Hobsbawm, 1993: 20).

Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* adlı eserinde; bir tarihinin, çalışma odasına girerken inançlarını kapının diğer tarafında bırakması gerektiğini belirterek kitabına başlar. Kendisinin böyle bir şeye ihtiyacı olmadığını vurgulayan Hobsbawm, Gellner'in milliyetçilik tanımından faydalanarak tanımını yapar. Ona göre milliyetçilik, "esasen politik birim ile milli birimin uyumluluğunu öngören bir ilkedir" (Hobsbawm, 1993: 23). Hobsbawm'a göre millet, değişmez ya da asıl olan toplumsal bir birim değildir ve yakın zamana ait bir kavramdır. Belirli bir toprağa bağlı olan modern devletle ya da milli devletle ele alındığı kadarıyla toplumsal bir birimdir (Hobsbawm, 1993: 24). Aksi halde millettten ve milliyetçilikten söz edilemez. Fakat sadece toprağa bağlı bir modern devletten söz etmek de tek başına yeterli olmamaktadır.

Hobsbawm'a göre milletler, sadece toprak esasına dayanan modern devletin işlevleri ya da devlet kurma özlemi olarak değil, aynı zamanda Gellner'in de ifade ettiği

gibi teknolojik, ekonomik ve siyasi gelişmelerin belirli aşamalarında mevcuttur. Buradan yola çıkarak genele yayılmış olan milli dillerin, ancak matbaanın yaygınlaşması, okuryazarlık oranının yükseltilmesi ve kitlesel eğitimin yaygınlaşması ile mümkün olabileceği sonucuna varmıştır. Bu şartlar altında milletler ve çağrıştırdığı olgular; siyasi, sosyal, ekonomik, idari ve diğer etkenler dikkate alınarak yorumlanmalıdır (Hobsbawm, 1993: 25).

Hobsbawm'da tıpkı Gellner gibi, milletlerin doğal ve verili olduğu görüşünü savunan ilkçilerin fikirlerine karşı çıkar. Ona göre, insanların tanrı tarafından belirli bir amaca yönelik olarak gruplar halinde yaratılmış olması fikri sadece bir mittir. Asıl olan ise, milliyetçiliğin önceden var olan kültürleri alarak onları milletlere çevirmesi ya da milletleri icat ederek önceden var olan kültürleri ortadan kaldırmasıdır. Kısacası, analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir (Hobsbawm, 1993: 24).

Hobsbawm (1993: 24), milletleri ve milliyetçiliği bir 'sosyal mühendislik' sonucu üretilen, icat edilen kavramlar olarak ele alır. Bu üretim aşamasında dikkat edilmesi gereken nokta ise 'icat edilmiş gelenekler'dir. İcat edilmiş gelenekten kastedilen törensel ya da sembolik bir nitelik taşıyan ve açıkça ya da örtülü bir şekilde kabul edilmiş kuralları olan bir dizi alışkanlık ve uygulamadır. Bu uygulamalar sürekli tekrarlandığında insanlar tarafından doğal karşılanmaya başlanır ve zamanla hazmedilerek içselleştirilir. Belirli değer ve normların içselleştirilmesi ile birlikte insanlarda süreklilik hissi yaratılır ve geçmiş ile şimdi arasında bir bağ kurulur (Akt. Özkırmı, 2015: 143). Hobsbawm'a göre, icat edilmiş geleneklerin en belirgin ve en yaygın olanı milli bilinçtir. Milli bilinç vurgusu ile birlikte geçmişteki belirli tarihlere özel anlamlar yüklenerek geçmiş ile köprüler kurulması; toplum içi birlik, beraberlik ve dayanışmanın arttırılması hedeflenmektedir.

Hobsbawm'a göre, Sosyal mühendislik tarafından üretilen ya da icat edilen gelenekler her zaman aynı şekilde gerçekleşmiyordu. Bu üretim kimi zaman var olan geleneklerin ihtiyaçlar dâhilinde zamanın şartlarına göre değiştirilmesi olarak karşımıza çıkarken, kimi zaman olmayan geleneklerin tamamen yapay olarak üretilmesi şeklinde çıkmaktadır (Hobsbawm, 1993: 24). Var olan geleneklerin sonradan değiştirilmesine

oldukça sık ve genellikle her tip toplumda rastlanabilirken, yeni geleneklerin icat edilmesine ise daha çok hızlı ekonomik değişim yaşayan toplumlarda rastlanır. İster var olan gelenekler sonradan değiştirilsin, isterse de sonradan üretilmiş olsun ortak amaç genellikle sanayi toplumuna geçişin beraberinde getirdiği toplumsal parçalanmaların önüne geçerek düzenin ve birlikteliğin inşa edilmesidir. Bu durum da bizi milli topluluk fikrine çıkarır. Hobsbawm'a göre en çok gelenek icat edilen dönem 1870-1914 yılları arasındaki zaman dilimidir. Bu dönemin önemli olmasının sebebi ise, özellikle Amerika ve Avrupa'da meydana gelen önemli siyasi hareketlenmelerdir (Özkırımlı, 2015: 143). Bu dönemde hızlı toplumsal dönüşümün bir sonucu olarak, toplumun her kesiminden bireylerin siyasete katılma isteği yönetici seçkinlerin konumlarını tehdit edecek bir seviyeye ulaşmıştır. Yönetici seçkinler ise bu durumu bertaraf etmek ya da en azından bir nebze dizginleyebilmek amacıyla bir dizi tedbir alma yoluna gitmiştir.

Hobsbawm'a göre seçkinlerin halkı kontrol edebilmesinin ve mevcut sistem ile uyumlu hareket etmesini sağlamanın üç yolu vardır. Bunlar: İlk yol spor müsabakaları, festivaller ve sendikalar gibi birimler oluşturmaktır. İkincisi, eğitim sistemi gibi toplumsallaştırma yöntemleri üretmek ve son olarak üçüncü yol ise bütünlüğün temini için millet tarzında simgesel topluluklar oluşturmaktır.

Hobsbawm'a göre milliyetçilik, bir sosyal mühendislik tarafından icat edilen bir durumdur. Dolayısıyla milliyetçilik icat edilmiş bir gelenektir ve öne sürdükleri de genellikle diğer icat edilmiş geleneklere dayanıyordu. Modern milleti meydana getiren parçaların büyük bir çoğunluğu modern zamana ait; özellikle de yönetici seçkinler tarafından kendi menfaatlerine uyacak biçimde ve bilinçli olarak icat edilmiştir. Hobsbawm'a göre milliyetçilik bu koşullar dikkate alınmadan, milliyetçiliğin icat edilmiş bir olgu olduğu kavranmadan çözümlenmeye çalışıldığı takdirde eksik kalacaktır (Hobsbawm, 1993: 25). Ona göre milletler ve milliyetler her ne kadar sonradan icat edilmiş olsalar da anlaşılabilmesi için, çift yönlü bir ilişki içerisinde değerlendirilmelidir. Yani, milletler ve milliyetçilik sadece yönetici seçkinlerin gözünden tek taraflı bir ilişki olarak değil, aynı zamanda sıradan insanların da algılayış biçimleri, hayalleri, düşünceleri de dikkate alınarak incelendiğinde bir bütünlük arz edebilir (Hobsbawm, 1993: 25).

Milliyetçiliği belirli zaman aralıklarına bölerek inceleyen Hobsbawm'a göre, on dokuzuncu yüzyıl 'millet inşa etme' tarihidir. Ona göre, günümüzde milliyetçilik oldukça ön planda olmasına rağmen On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarına nispeten önem bakımından daha aşağılardadır ve eskisi kadar küresel politik bir program değildir. Hobsbawm XX. yüzyılın sonu ile XXI. yüzyılın başını kastederek; bu dönemin, milletler ya da milli devletler sınırlarına hapsedilemeyecek bir dönem olacağını savunur. Ona göre, İlerleyen zamanlarda milli devletler ile milletler ya da etnik gruplar, yeryüzünün milletlerüstü temelde yeniden yapılanmasının önünde geri çekilen, ona direnen, adapte olan, özümseyen ya da yerini kaybeden gruplar olarak görülecektir. Millet ve milliyetçilik terimleri artık eski anlamlarını karşılayacak şekilde kullanılamaz. Milli devletin gerilemeye başlamasıyla beraber milliyetçiliğin de gerilemeye başlayabileceği genel şartlar itibariyle mümkün gözükmemektedir. (Hobsbawm, 1993: 223).

1.3.3. Etno-Sembolcü Yaklaşım

Etno-sembolcü terimi genel itibariyle; milliyetçiliğin modern çağa ait bir olgu olduğunu kabul eden fakat bunun tek başına yeterli olmadığını savunan, bu sebeple çalışmalarında sembollere, mitlere, geleneklere ve toplumsal değerlere oldukça önem atfeden kuramcılarını ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Terimi ilk olarak, Smith'in LSE'deki (London School of Economics) eski öğrencilerinden biri olan Daniele Conversi tarafından bir makalede kullanılmıştır. Conversi, eğer milliyetçilik çalışmalarında geçmişin ve sembollerin gücüne çok fazla odaklanıldığı takdirde milliyetçiliğin iki önemli özelliğinin kaçınılmaz olduğunu belirtir. Bunlardan ilki milliyetçiliğin devlet ve siyasi otorite arasındaki bağlantısı, diğeri ise milliyetçiliğin önemli fonksiyonlarından birisi olan 'sınır çizme' özelliğidir (Conversi, 1995: 75).

Etno-sembolcüler, modernist yaklaşımın milletleri sadece modern çağa ait bir olgu olarak görmelerini eksik bulurlar. Öte yandan ilkçilerin savunduğu gibi verili bir millet tanımını da reddederler. Her iki yaklaşımın izlerini taşıdıkları ve 'etno-sembolcü' sıfatını bir süre sahiplenmedikleri için bu grubun üyesi araştırmacılar, bazı yazarlar tarafından ilkçi olarak nitelendirilirken, bazıları tarafından modernist olarak nitelendirilmiştir. İlerleyen

zamanlarda Smith'in 'etno-sembolcü' terimine sahip çıkmasıyla grubun ismi netleşmiştir (Özkırımlı, 2015: 204).

Etno-sembolcülere göre, milletler ne tamamen eski çağlarda meydana gelmiştir ne de tamamen modern zaman olarak tanımlanan zaman aralığına sıkıştırılabilecek kadar basit bir olgudur. Yapılması gerekense, milletlerin daha geniş bir perspektiften değerlendirilerek daha geniş bir zaman aralığını kapsayacak şekilde ele alınmasıdır. Milletlerin oluşumunda etnik geçmişlerinin payı oldukça yüksektir. Bu yüzden; bu etken göz ardı edilerek milletlerin kökenlerini, ortaya çıkış şekillerini açıklamak mümkün değildir. Etno-sembolcüler; bugünün milletlerinin geçmişteki etnik grupların tür olarak aynı, sadece gelişmişlik düzeyi olarak farklı olan devamı olduğunu savunurlar.

Etno-sembolcülerin kimi yazarlar tarafından ilkçi olarak tanımlanmasının bir diğer nedeni ise etnik kimliklerin, zamanla yıpransa da çeşitli felaketlere maruz kalsa da özlerini -çekirdeklerini- koruduğunu savunmalarıdır. Onlara göre milletleri meydana getiren; belirli bir tarihsel yolculuktan geçerek toplumlar tarafından özümseyen gelenekler, adetler, mitler ve semboller gibi materyallerdir. Fakat milliyetçiliğin modern çağa ait bir olgu olduğunu savunmaları yönüyle ilkçilerden ayrılırlar. Öte yandan, etno-sembolcülerin kimi yazar tarafından modernist olarak ifade edilmesinin sebebi ise milliyetçiliğin modern çağın bir ürünü olduğunu kabul etmeleridir. Fakat etno-sembolcüler, etnik bağlılıkların direncine ve kalıcılığına dikkat etmemeleri nedeniyle modernistlerin kuramlarını yetersiz bulurlar.

Etno-sembolcülerin en önemli temsilcileri olarak; John A. Armstrong, Anthony D. Smith, John Hutchinson gösterilmektedir. *Nations before Nationalism* adlı eserinde eski dönem İslam ve Hristiyan toplumlarında etnik kimlik oluşumunu inceleyen Armstrong, birçok yazar tarafından etno-sembolcülüğün kurucusu olarak gösterilmektedir (Özkırımlı, 2015: 206). Öte yandan etno-sembolcü yaklaşımın en güçlü kaleminin Smith olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Etno-sembolcülerin milliyetçilik tasvirleri genel itibariyle birbirine benzerlik gösterir. Bu sebepten ötürü, etno-sembolcü yaklaşım hakkında fikir sahibi olabilmek ve çalışmanın kapsamını aşmamak amacıyla sadece Smith'in kuramına değinmekle yetinilecektir.

1.3.3.1. Anthony D. Smith ve Milletlerin Etnik Kökeni

Modernizmin en önemli temsilcilerinden biri olan Ernest Gellner'in öğrencilerinden biri olan Smith'in milliyetçilik çözümlemesi, hocasından oldukça farklılık göstermektedir. Öyle ki, Smith'in hareket noktası modernizmin eleştirisidir. Smith'in temel tezi; modern milliyetçilikler, eski etnik toplumlar ve bağlılıklar hesaba katılmadan çözümlenmeye çalışıldığı takdirde, ulus inşa sürecinin çözümlenmesi konusunda ciddi engellere rastlanacağıdır (Özkırımlı, 2015: 212). Kendini millet olarak tanımlayan her toplum zengin tarihi ve etnik mirasa sahip değildir. Yine de bu milletler dikkatli incelendiğinde, söylemlerinde ve tanımlarında etnik ağırlıklı motiflere rastlanmaktadır. Durumun daha iyi analiz edilebilmesi ve daha kapsamlı bir çözümleme için, çalışmalar daha geniş ölçekli bir zaman aralığı ile ele alınmalıdır.

Smith, milli kimliğin özelliğini maddeler halinde sıraladıktan sonra şöyle bir tanım yapar: “millet, tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleğı, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve ödevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak tanımlanabilir” (Smith, 1994: 32). Çalışmasında, modern zaman öncesi toplumları ifade etmek amacıyla Fransızca ‘etnik grup’ anlamına gelen *ethnie* terimini kullanmıştır. Smith'in tabiriyle *ethnie*'lerin ayırt edici özellikleri şu şekildedir:

1. *Kollektif bir özel ad*
2. *Ortak bir soy miti*
3. *Paylaşılan tarihî anılar*
4. *Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur*
5. *Özel bir "yurt"la bağ*
6. *Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu* (Smith, 1994: 42).

Smith'e göre; yukarıda sayılan maddelerin, insanların duygularına sıkı sıkıya bağlı ve değişken bir yapıda olduğu göze çarpmaktadır. Zaman içerisinde insanların duyguları ve fikirleri değiştikçe, yukarıda sıralanan maddeler hakkındaki fikirleri ve bağlılıkları da aynı şekilde değişime uğrayabilmektedir. Öyle ki, bazı durumlarda bu vasıflar bir araya gelerek yoğunluğu ve belirginliği arttırabilmekte ve etnik kimlik duygusu güçlendirebilmektedir. Bazı durumlarda ise bu vasıflardan bazıları değer kaybına uğrayabilmekte ve etnik kimlik

duygusu zayıflamakta hatta çözülmeye uğrayarak yutulabilmektedir (Smith, 1994: 46). Bu durum, etnik toplulukların da zaman içerisinde farklı biçim ve şekillerde algılanabileceği ve verili olmadıkları sonucunu vermektedir.

Smith; etnik toplulukların nasıl biçimlendiği sorusuna, yazılı tarihin ampirik bir incelemesi sonucunda ulaşılabilecek iki ana biçim olduğunu söyler. Birincisi bölünme ile oluşma diğeri ise birleşme ile oluşmadır. Birleşme ile oluşuma örnek olarak, şehir devletlerinin bir araya gelmesi ya da birinin diğeri tarafından yutulması verilebilir. Bölünme ile oluşuma örnek olarak ise; Bangladeş'de Horowitz'in "proliferleşme" dediği şekilde etnik cemaatin bir bölümünün yeni bir grup kurmak üzere ayrılması verilebilir. (Smith, 1994: 46).

Smith milleti tanımlamak için öncelikle 'etnik çekirdekler' olarak adlandırdığı yapıların saptanması gerektiğini savunmaktadır. Smith'in etnik çekirdek ile kastettiği ise oluşması için uzun yıllara ihtiyaç duyulan etnik 'öz', etnik benliktir (Smith, 1994: 27). Etnik topluluklar ancak bu öz sayesinde varlıklarını uzunca süre devam ettirebilmektedirler. Etnik çekirdeklerin oluşabilmesi ise belirli bir süreci ve sistemi gerektirmektedir. Etnik çekirdeğin oluşumu sürecinde en kritik unsur ise kültürel devamlılık düşüncesidir. Tarih boyunca etnik topluluklar birçok zorlu süreç ile yüzleşmiştir. Etnik topluluklar bu süreçlerden iyi ya da kötü ama mutlaka etkilenecek ve çeşitli değişimlere uğrayarak geçmiş ve yollarına devam etmek zorunda kalmışlardır. Göçler, savaşlar, felaketler, sürgünler gibi zorluklar etnik toplulukların çehrelerini oldukça değiştirmiş olsa da insanların zihinlerindeki 'süreklilik' imajı değişmeyecektir (Smith, 1994: 48). Etnik kimliklerin dayanıklı bir yapıya sahip olmasındaki güç de bu süreklilik düşüncesinden kaynaklanmaktadır. İnsanların zihinlerindeki etnik kimlik imajı değişmese de etnik topluluklar bu süreçlerden hem değişerek hem yenilenerek çıkmıştır. Smith'e göre etnik kültürler kendilerini dört farklı mekanizma ile yenileyebilmektedir. Bunlar; dini reform, kültürel ödünç alma, halk katılımı ve etnik seçilmişlik mitleridir (Smith, 1994: 63).

Smith; sonucu farklı milliyetçilik tiplerine çıkan, 'yatay' ve 'dikey' olmak üzere iki tip etnik topluluk ayrımı yapar (Smith, 1994: 89). Yatay etnik topluluklar genellikle aristokratlar, din adamları, yüksek askeri görevliler ve tüccarlardan oluşmaktadır. Bu etnik

topluluğa yatay denmesinin sebebi ise, eş zamanlı olarak hem üst tabakayla sınırlı olmaları hem de komşu yatay etnik toplulukların üst tabakaları ile sıkı bir ilişki sarmalı içerisinde oluşu ve coğrafi bakımdan yayılma amacıyla olmalarıydı. Bu yönüyle toplumsal derinlikten yoksun bir yapıya sahiptir (Smith, 1994: 90).

Dikey etnik topluluklar ise yatay etnik toplulukların aksine daha sıkı, bütün ve birleşik bir yapıya sahiptir. Etnik kültür ise diğerinde olduğu gibi sadece elit bir tabakaya ait değildi, halkın geneline yayılmış etnik kültür söz konusuydu. Bu topluluk tipinde toplumsal parçalanmalar ve kopuşlar kültürel farklılıklar ile temellendirilemiyordu. Aksine kültürün birleştirici özelliği vardı. Dışarıdan kaynaklanan tehditler, dikey etnik topluluklarda kültürün etkisini iyice pekiştiren bir unsurdu. Sonuç olarak, etnik bağ genellikle yoğun ve dışlayıcı bir yapıdaydı ve topluluğa katılım şartları çok daha katıydı (Smith, 1994: 90).

Smith'e göre, yatay etnik toplulukların kendini devam ettirebilmesinin yolu, nüfusun kalanını kendi etki alanlarına dâhil etmekten geçmektedir. Smith, bu sürece 'bürokratik dâhil etme' adını vermiştir (Smith, 1994: 160). 'Bürokratik dâhil etme'nin başarıya ulaşabilmesinde en etkili unsur ise; 'idari devrim' olarak adlandırdığı bir dizi yenilikler sonucunda henüz yeni oluşmaya başlayan bürokratik devlettir. Bu yenilikler ile birlikte devlet, ortak bir kimlik duygusunu genele yaymayı başarabilmişti. Öte yandan kapitalist ekonomi düzeninin yayılmaya başlaması ve reform hareketleri sonucu düşünce alanında yaşanan gelişmeler ile iletişim alanında kendini gösteren yenilikler 'idari devrim'in tamamlayıcı unsurları haline gelmiştir. Bu süreçte asıl önemli rolü üstlenen ise aydın ve entelijensiya sınıflarıdır (Özkırımlı, 2015: 217).

Smith, dikey millet oluşum modelini ise 'yerliliğin seferberliği' olarak ifade eder. Dikey etnik topluluklar genellikle tabi topluluklar olduğu için ayrıca dışlayıcı ve bütünü kapsayıcı bir yapıya sahip oldukları için bu millet oluşum modelinde bürokratik devletin rolü oldukça cılız kalmaktadır (Smith, 1994: 102). Bu tip bir etnik toplulukta din hayat tarzı demektir. Kutsal yazıtlar, din adamlarına saygı, seçilmişlik mitleri gibi faktörler etnik topluluğun izlerinin bugüne kadar ulaşmasında etkili olmuştur. Fakat etnik çekirdeğin kodlarının böylesine din tarafından yazılması, millet statüsüne geçişi zorlaştırmakta ve

beraberinde bir takım sorunları getirmektedir. Bunların başında dinlerin evrensel bir niteliğe sahip olması gelmektedir. Dinlerin bu yapısı nedeniyle ayırıcı bir özelliğe sahip olmaması; haklar, ödevler ve vatandaşlık temelinde bir millet oluşumunu zorlaştırmaktadır (Özkırımlı, 2015: 218). Bu sorunun çözülmesinde en büyük rol aydın sınıfına düşüyordu. Bu kısımda aydın sınıfının görevi; ‘Batılı millî oluşum süreçlerine ilişkin bir anlayışı, ekseriyetle eski dinî geleneklerin yerini almak üzere halkı ve onun yerli kültürünü sahnenin ortasına çıkartacak etnik geçmiş veya geçmişlerin yeniden keşfine dair bir programla birleştirmektir’ (Smith, 1994: 106). Bu kısımda aydınların takip edebileceği üç tip anlam haritası belirmektedir. Bunlar: Bilinçli bir şekilde geleneklere geri dönüş (gelenekçilik), Batılı moderniteyi bütünüyle özümsemeye yönelik istek (modernizm), son olarak toplumun geleneksel mirasını Batılı modernitenin özellikleriyle yoğurarak eski dönemlerdeki ‘altın çağ’ı saf ve bozulmaya uğramamış bir şekilde canlandırmaya çalışma (reformist yeniden uyanışçılık) çabasıdır (Smith, 1994: 105).

Smith’e göre etnik bir entelijensiyanın temel görevi; eski pasif topluluğu yeniden üretilmiş olan yeni tarihi kültür çerçevesinde bir millet oluşturacak biçimde bir araya getirmektir. Seçkinlerin bu misyonu yerine getirmek amacıyla kullandıkları iki ana yol mevcuttur. İlk yol ‘doğa’ya ve onun ‘şiişsel mekanı’na geri doğru bir yöneliştten geçiyordu. Burada bahsedilen ‘şiişsel mekân’; halkın geçmişten beri üzerinde yaşadığı düşünölen toprak parçası, ortak hafızanın kaynağının bulunduğı özel bir alandır (Smith, 1994: 197). Bu yöntem ile hedeflenen halkın zihninde belirli bir toprak parçasına karşı bağıllık hissi oluşturmaktır. İkinci yol ise ‘altın çağ’ mitine sık sık atıfta bulunarak adı geçen çağa dönölmesidir. Göçler, savaşlar, kahramanlıklar ve efsanelere göndermeler yapılarak ‘altın çağ’ın seçilmiş halkları yeniden diriltilmeye çalışılır.

Smith’e göre milliyetçilik beş farklı şekilde kullanılabilir:

- 1) *Millet ve milli devletin kurulma ve varlığını sürdürme süreci*
- 2) *Bir millete bağıllık duyma ve o milletin devamı ve refahı hakkında özlem duyma*
- 3) *Millet düşüncesi ve ona ait bir dil ve semboller*
- 4) *Milletler ve milli irade hakkında kültürel doktrin ve ortak hedeflere ulaşılması hususunu içeren bir ideoloji*
- 5) *Ortak amaçlara ulaşacak ve milli iradeyi hayata geçirecek toplumsal bir hareket* (Smith, 1994: 119).

Smith'e (1994: 133) göre milletin sivil ve toprağa dayalı modelleri farklı milliyetçi hareketler doğurmaya meyillidir. Bu durum genellikle; bağımsızlıktan önce 'sömürge karşıtı' hareketler, bağımsızlıktan sonra 'bütünleşme' hareketleri şeklinde tezahür etmektedir. Öte yandan milletin etnik ve soya dayalı şekilleri, devamında görülecek olan bağımsızlık taraftarı ve yayılmacı ya da 'pan' hareketlerden önce ayrılıkçı hareketleri veya diaspora hareketlerini ortaya çıkarmaya eğilimlidir.

Görüldüğü üzere sadece hayati noktalarına değinilmesine rağmen Anthony Smith'in milliyetçilik kuramı oldukça teferruatlı ve sistematik bir yapıya sahiptir. Bu sebeptendir ki Smith, sadece etno-sembolcülerden bahsedildiğinde değil, aynı zamanda genel olarak milliyetçilikten bahsedildiğinde de akla ilk gelen isimlerin başında gelmektedir. Smith'in kuramı birçok yazar tarafından eleştiri yağmuruna tutulmasına rağmen milliyetçilik literatürüne yaptığı büyük katkılar, milliyetçilik algısı ve düşünceleri ne yönde olursa olsun herkes tarafından kabul edilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE OSMANLI MİRASI

2.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİ

Osmanlı Devleti'nde 'millet', çeşitli anlamlarda kullanılmasına karşın genel olarak belirli bir dini topluluğu ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Burada kastedilen topluluk ise genellikle Müslüman olmayan topluluklardır (Kurtaran, 2011: 58). Bu tabir bazen, tamamen belirli bir topluluğu ifade ederken bazen sadece belirli bir mabette ibadet eden bir zümreyi ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır. Müslümanlar için ise daha çok 'ümme't' tabiri tercih edilmiştir. Fakat dini anlamın dışında belirli bir dili konuşan bir topluluğu nitelemek amacıyla da kullanılmıştır. Yani Osmanlı Devleti sistemi içerisinde 'millet' tabiri İslam literatüründeki anlamına uygun olarak, belirli bir dine inanan ya da belirli bir vahiy kitabını kabul eden zümreleri ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Öte yandan sistem içerisinde her millet, kendi içerisinde hiyerarşik bir düzene ve kabul ettikleri dinin hükümlerine bağlı kalmak koşulu ile düzenlenmiştir (Lewis, 1992: 62). Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nde özellikle reayanın din ya da mezhep temelinde bir sınıflandırmaya tabi tutularak yönetilmesine millet sistemi denilebilir. Diğer bir ifade ile Osmanlı'da millet sistemi din temelli bir zemin üzerinde yükselmiştir.

2.1.1. Millet Sisteminin Oluşumu ve Zimmet Hukuku

Osmanlı Devleti -beylik yılları da dâhil olmak üzere- kurulduğu zamandan itibaren genellikle topraklarını genişletme politikası takip etmiştir. Fethettiği topraklara barış ve huzur getiren Osmanlı Devleti, ayrıca topraklarına yeni dahil ettiği topraklar üzerinde yaşayan halklara hoşgörü'lü davranmıştır. Fetih edilen topraklarda yaşayan gayrimüslimler, göç etmek yerine aynı topraklarda yaşamaya karar verdikleri takdirde; can, mal, namus ve din gibi hususlarda himaye sağlanması karşılığında devlete vergi verirlerdi. Bu sisteme zimmet hukuku denirdi. İslam tarihi boyunca birçok uygulamasına rastlanan zimmet

hukuku, bazı farklılıklar ile birlikte Osmanlı Devleti'nde de uygulanan bir sistem olmuştur. Fakat devlet ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiyi düzenleyen sistematik bir hukuki düzenleme ancak Fatih Sultan Mehmet döneminde yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmet ilk olarak Rumlara daha sonra da Galata zimmilerine bazı haklar tanımıştır (Ortaylı, 2002: 393). Fatih Sultan Mehmet'in bu konuya özel ilgi göstermesinin sebebi olarak cihan devleti ve cihan hükümdarı fikrine olan inancı gösterilebilir (Gök, 2001: 102). Diğer bir deyişle Fatih Sultan Mehmet; Yahudi hahambaşı, Ermeni, Rum ve Ortodoks patriklerinin İstanbul'da bulunmalarını dünya hükümdarlığı yolunda oldukça önemli görmüştür. Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'un fethiyle birlikte Osmanlı içerisindeki reaya halkın sayısında ve inançları itibarıyla çeşitlerinde oldukça artış meydana gelmiştir. Devletin ekonomik ve askeri gücü giderek artarken diğer yandan uygulanan millet sistemi ile birlikte cemaatler kendi içlerinde özerk bir yapıya sahip olmuşlardır. Uygulanan bu politika sayesinde yalıtılmış bir yapıya bürünen gayrimüslim cemaatler, devletin minyatür birer modeli şeklinde yapılanmıştır.

2.1.2. Millet Sisteminin Genel Hatları

Millet kavramının tarih boyunca hep aynı anlama gelmediğine, aksine farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda farklı anlamlar taşıyabildiğine daha önce değinilmişti. Millet kavramının günümüzde kullanılan anlamıyla buluşması ise XIX. yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde millet kavramı ise daha çok sosyal toplulukların dini ve idari yapısını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde uygulanan bu millet sistemi zimmet hukukuna dayanmaktadır. Bu sistem içerisinde Devlet, özellikle din temelinde yoğunlaşan gruplara kendi kendilerini yönetebilme olanağı sunmuştur (Küçük, 1985: 1009). Osmanlı Devleti'nin böyle bir sistemi uygulamasının temelinde İslam hukukunun etkileri oldukça fazla olsa da özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde uygulanmaya başlanması açısından düşünüldüğünde farklı boyutlarının da olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu dönemde, coğrafi keşiflerin etkisiyle istikameti değişmeye başlayan ticaret yolları Osmanlı'yı ekonomik yönden etkilemeye başlamış ve giderek etkisini hissettirmiştir. Bu durumun önüne geçebilmek adına Fatih Sultan Mehmet, ileriye

yönelik bir önlem mahiyetinde; bir yandan ticaretle uğraşan Venedikliler ve Cenevizlilere bir takım haklar tanırken, bir yandan da kendi tebaasında bulunan gayrimüslimlere geniş cemaat hakları tanımıştır (Küçük, 1985: 1009). Bu kapsamda; Ortodoks Rum patrikliğine, Bizans İmparatorluğundan daha fazla haklar tanınarak tekrar işlevsel hale getirildi. Öte yandan Musevilerin kendi havralarını açmalarına müsaade edilerek ve Ermenilere de bir patrik tayin edilerek cemaatler arasındaki denge ve nizam sağlanmıştır (Küçük, 1985: 1009). Sünni Müslümanlar ise etnik köken ayrımı gözetilmeksizin asli unsur olarak kabul edilmiş ve idari işleri yürütme görevini yerine getirmişlerdir. Hristiyan ve Yahudiler, zimmet hukuku çerçevesinde özgür bir şekilde kendi hukuk ve eğitim sistemleri doğrultusunda Osmanlı Devleti’nden bağımsız bir şekilde hareket edebilme imkânına sahip olmuşlardır.

Osmanlı Devleti’nde farklılıklar yok edilmeye ya da devşirilmeye çalışılmamıştır. Bilinçli olarak kültürel ya da kimlik açısından bir entegrasyon politikası uygulanmamıştır. Asıl hedeflenen ise gayrimüslimlere sağlanan imkanlar çerçevesinde bir ‘coğrafi entegrasyon’ politikası olmuştur (Eryılmaz, 1999: 238). Bu farklılıkları ortadan kaldırma ya da asimile etmeye yetecek güç mevcuttu. Fakat Osmanlı Devleti, sömürgeci devletlerin yaptığı gibi bir asimilasyon politikası uygulamaktan bilinçli olarak kaçınmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında; devletten kopmaların ve ayaklanmaların yaşandığı yıllarda bile Osmanlı Devleti, bir asimilasyon politikası izlemek yerine, onları bir üst kimlik olan ‘Osmanlılık’ kimliğinde bir araya getirmek için çaba göstermiştir (Eryılmaz, 1999: 238). Bu çerçevede Osmanlı Devleti’nde, toplumun milletler bağlamında sınıflandırılmasındaki amacın; toplumsal düzenin sağlanması, sosyal karmaşanın önlenmesi ve bir takım siyasi amaçların gerçekleştirilmesi olduğu çıkarımı yapılabilir. Fakat böyle bir sınıflandırma yapılırken mutlak bir ‘ötekileştirme’ söz konusu değildir. Aksine farklılıklara, farklı olana saygı çerçevesinde düzenlenmiş bir birlikte yaşam kültürü geliştirilmiş ve bu düzen devlet tarafından korunmuş ve desteklenmiştir (Akça, 2007: 60).

2.1.3. Değişen Şartlar ve Millet Sisteminde Bozulmalar

Osmanlı Devleti yönetim sistemi bireysel aidiyet temelinde değil, din temelli bir sınıfsal aidiyet üzerine inşa edilmiştir. Bu perspektiften bakıldığında devletin tek bir birey olarak kişileri değil, aksine bireye toplumsal bir konum kazandıran cemaatleri/grupları muhatap kabul ettiği söylenebilir (Akça, 2007: 61). Yani bireyler, ancak mensup oldukları cemaatler/gruplar vasıtasıyla dikkate alınıyor ve hesaba katılıyordu. Bu yönüyle hem bireylerin belirli bir gruba aidiyetleri sağlanıyor hem de bu gruplara devlet tarafından atanan dini liderler vasıtasıyla, diğer gruplardan yalıtılmış bir şekilde yönetilebiliyordu. Böylece toplumsal grupların içsel dünyalarına erişebilme imkânı da mümkün olabiliyordu. Ayrıca bu gruplar; devlet tarafından atanan cemaat liderleri tarafından, devlet ile gruplar arasındaki çıkarların kesişim noktalarına özen gösterilerek yönetilmiştir. Bu uygulama sayesinde kimlikel ve kültürel açıdan benliğini koruyan grupların ayrılıkçı hareketlere girişimleri en başından engellenmiş oluyordu. Fakat ileriki dönemlerde özellikle küresel konjunktürde meydana gelen değişimler, içerisinde bu denli çeşitlilik barındıran Osmanlı Devleti'ni de derinden etkilemiştir. Bu etkileşim beraberinde bazı yenilikleri ve millet sisteminde çatırdamaları da getirmiştir. Tanzimat döneminde, muhtar ve ihtiyar heyeti gibi idari birimlerin oluşturulması ile cemaat liderlerinin geleneksel millet sistemi içerisindeki etkinlikleri azalmış ve otoriteleri zedelenmiştir. Cemaat liderlerinin güç kaybetmeye başlamasıyla radikal ulusçuların bu gruplar üzerindeki etkileri de artmaya başlamıştır (Adıyeke, 1999: 255).

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti içerisinde küçük birer teokratik yapıya sahip olan gayrimüslim cemaatlerin, kendi gruplarına mensup olanlar üzerinde medeni hukuk ve ceza hukuku uygulama yetkisi ile ekonomik ve eğitim alanlarında dahi düzenleme yapabilme yetkileri vardı. Berkes'e (2003: 228) göre, Islahat fermanından sonra -özellikle Hristiyanlar olmak üzere- gayrimüslimlerin din ve hukuk alanında önemli iki gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmelerin ilki, Osmanlı içerisindeki Hristiyan milletlerin -cemaatlerin- modern anlamda bir 'uluslaşma', 'milletleşme' sürecine girmesidir. İkincisi ise cemaatlerin/milletlerin meclislerine ruhban sınıfına dâhil olmayan üyelerin konmasıdır. Böylece din adamı statüsünde olmayan ve cemaatler tarafından seçilen temsilciler ile

birlikte, bu grupların hareket özgürlükleri ve yetkileri genişlemiştir. Ayrıca askerlik ve haraç konularında düzenlemeler yapılması, mahkemelerde Hristiyanların yemin ve tanıklığının kabul edilmesi gibi unsurlarda göz önüne alındığında, artık bu cemaatlerin birer ‘ulus’ olabilmeleri için ihtiyaç duydukları iki şey kalmıştı: Toprak ve bağımsızlık.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde; devlet içerisindeki gayrimüslim azınlıkların hamisi olduğunu bahane ederek Osmanlı’nın iç işlerine karışmaya çalışan dış güçlerin din üzerinden yaptıkları baskıları kırabilmek adına Osmanlı, Islahat fermanı sürecinde millet yapısı içinde gelişen laik oluşumları desteklemiştir. Böyle bir uygulama ile Batılı devletlerin, Osmanlı’nın iç işlerine karışması ve baskı kurması engellenmeye çalışılmış; Osmanlı üzerinde yaşayan tüm vatandaşları eşit kabul ederek gayrimüslimlerin de devlete bağlılıkları sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat sonuç olarak, beklenen verim alınamamakla beraber, bu gelişmeler gayrimüslimlerin uluslaşma sürecini hızlandırmıştır. Öte yandan XVIII. yüzyıl sonlarında âyanlar artık şehir ekonomilerini dahi yönetmeye başlayınca etki alanları iyice genişlemeye başlamıştır. Ayrıca taşra merkezlerindeki âyan meclisleri de Batı tipi bir aristokrasi izlenimi vermeye başlamıştır (Keyder, 2014: 25). Âyanların devlet içerisinde devlet gibi yapılanmaya başlaması ve devlet kurabilme potansiyeline sahip bir görünüm alması, Osmanlı Devleti içerisindeki azınlıkların ayrılıkçı fikirlere kapılmalarında etkili olmuştur (Akça, 2007: 62). Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan milletlerin sayısı ve özellikleri düşünüldüğünde bu durumun önemi bir o kadar daha artmaktadır.

Tanzimat ve Islahat Fermanı ile yapılan değişikliklerle beraber gayrimüslim din adamlarının, kendi dindışları üzerindeki etkinlikleri zayıflayınca Osmanlı Devleti’ne karşı tutumları da saldırgan bir hale bürünmüştür. Önceki dönemlerde millet sistemi kapsamında kendilerine sağlanan güç nedeniyle ayrılıkçı hareketleri desteklemeyen ruhban sınıfı, Osmanlı’da gerçekleştirilen demokratikleştirici reform çalışmaları sonucunda otoritelerini kaybetmeye başlayınca, tavırlarını tam tersi istikamette değiştirerek, yerel grupları kışkırtma yoluna gitmişlerdir (Shaw, 1985: 1005).

Osmanlı Devleti’nde, özellikle gayrimüslimlerce girişilen uluslaşma hareketlerinde Batılı devletlerin rolü büyük olsa da Osmanlı’nın benimsediği millet sisteminin de bu

uluslaşma sürecinde payı oldukça fazladır. Gayrimüslimler bu sistem içerisinde benliklerini, kültürlerini ve kimliklerini koruyabilme fırsatı bulabilmişlerdir. Azınlıkların kimliklerini böylesine keskin bir şekilde koruyabilmelerinde, özellikle millet sistemi kapsamında sağlanan eğitim ve dil özerkliği oldukça etkili olmuştur. Özellikle Tanzimat dönemindeki gelişmelerin de etkisiyle gayrimüslimler, milliyet fikrinin yaygınlık kazanmaya başladığı XIX. yüzyılda genişlettikleri eğitim ağlarıyla ulusal bilinçlerini canlı tutabilme imkânı bulabilmişlerdir (Akça, 2007: 62). Bu şartlar altında, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki bu çatlaklara hücum etmesi de çok gecikmemiştir.

Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya başlandığı dönemde, özellikle dinsel farklılıkların bir arada yaşayabilmesi ve devamlılığı açısından oldukça işlevsel olarak kullanılan millet sistemi; toplumsal aidiyetin din temelinden dil ve kültür eksenine kayması ve sistem içerisindeki bozulmalar neticesinde işlevselliğini giderek yitirmiştir. Batıda meydana gelen maddi gelişmelerin yanı sıra, düşünsel gelişmeler de Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiştir. İşlevselliğini kaybeden millet sisteminin yerine; Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımı, millet sisteminin mihenk taşlarını hızlı bir şekilde dönüştürerek telafisi olmayan hasarlar vermiştir (Akça, 2007: 64). Sonuç olarak bu dönemde Osmanlı sistemi, farklı milletleri ortak düşünsel ve duygusal bir payda da birleştirme konusunda harekete geçmek için geç kalmış ve son çözüm arayışları da çare olmamıştır.

2.2. KİMLİK ARAYIŞI

Osmanlı Devleti, uzun yıllar boyunca gayrimüslimleri millet sistemi ile yönetmiştir. Küresel çapta meydana gelen değişimlere ayak uydurma konusunda oldukça geç kalan Osmanlı Devleti, bu değişimlerden en fazla etkilenen devletlerden birisi olmuştur. Özellikle Fransız Devrimi ile eşitlikçi düşüncenin yayılmaya başlaması ve reform hareketleri ile dinin otoritesinin gerilemeye başlaması sonucu Osmanlı Devleti'nin benimsediği millet sisteminin altı oyulmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti içerisinde yapılan reform çalışmaları sonucunda otoriteleri zayıflayan ruhban sınıfının da ayrılıkçı hareketleri kışkırtması sonucu millet sistemi artık işleyemez hale gelmiştir. Öte yandan bu reform çalışmaları ile özellikle kamusal alanda eşitlik sağlanmaya çalışılmış ve 'millet-i hâkime' konumunda bulunan

Osmanlı'nın Müslüman tebaasının bu sıfatı kaybetmesi de gerilimi bir kademe daha ileri taşımıştır.

2.2.1. Osmanlıcılık

Osmanlı'da Müslümanların millet-i hâkime konumunda olması ve Osmanlı Devleti'nin de Müslüman bir devlet olması nedeniyle Müslüman halk kendisini gerek inanç bağlamında gerekse çeşitli haklar bağlamında gayrimüslimlerden üstün görüyorlardı. Yani Müslümanlar için gayrimüslimler kâfir ya da gâvurdu ve eşit konuma gelmek, eşit haklara sahip olmak bahis konusu bile olamazdı (Karal, 2003: 297-298). Bu durum XVII. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Milliyetçilik fikirlerinin imparatorluk içerisinde yayılmaya başlaması, Batılı devletlerin Osmanlı'ya karşı baskıcı tutumlarını arttırması ve reayayı kışkırtmaları gibi nedenler artık millet sisteminin uygulanamayacağı gerçeğini gözler önüne sermiştir.

Millet sisteminin uygulanabilirliğini kaybettiği anlaşıncı, Osmanlı Devleti artık din temelli kimlik tanımı yerine vatandaşlık temelinde bir kimlik tanımına doğru eksen kayması yaşamıştır. Zaten sanayi devrimiyle birlikte Batıda meydana gelen üretim, kentleşme, ticari faaliyetler ve göç gibi toplumsal gelişmeler; Osmanlı Devleti'nde geleneksel ilişki sisteminin tekrar gözden geçirilmesi konusunu mecbur kılıyordu. XIX. yüzyılda düşünsel hayatta, üretim şekillerinde, ticarete, kentleşmede ve göç olgularında meydana gelen değişimler, din ve mezhep farklılığı üzerinde şekillenen geleneksel Osmanlı toplum yapısını köklü bir biçimde değiştirmiştir (Özdemir, 1999: 263). Tüm bu değişimlerden Osmanlı içerisindeki dinsel gruplarda oldukça etkilenmiş ve çağın koşullarına ayak uydurabilmek adına kendi imkânları çerçevesinde karşılık vermeye çalışmıştır. Değişen şartlar Osmanlı Devleti'nin üzerine kurulu olduğu düzeni tehdit eder hale geldiğinde, Devlet de, yeni şartlara karşı direnebilmek ve ülke genelinde birliği ve bütünlüğü sağlayabilmek adına bir dizi reform yoluna gitmiştir (Özdemir, 1999: 263). Osmanlıcılık düşüncesinin benimsenmesi de bu reformlardan biridir. Osmanlı ismi XIX. yüzyıl başlarına kadar sadece hanedanın ve devletin adıydı. Zamanın şartlarının gereği olarak, bu dönemden sonra Osmanlı adı sadece devletin adı değil, aynı zamanda üzerinde

yaşayan halkları da niteleyen bir kimlik (Ortaylı, 2003: 24) olarak hayal edilmiş ve kısmen de olsa kendisine uygulama alanı bulabilmiştir.

Osmanlıcılık düşüncesi kısaca, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan farklı dini ve etnik grupları tek bir ‘Osmanlı milleti’ olarak tasnif eden ve bu grupları müşterek bir vatandaşlık ideali dâhilinde bir araya getirme yaklaşımıdır. Osmanlıcılık düşüncesinin ilk izlerini 1830’lu yıllarda yapılmaya başlanan reformlardan sezmek mümkündür. Özellikle II. Mahmut’un “Ben tebaamın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Musevisini havrada fark ederim. Aralarında başka bir güne fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır” şeklindeki ifadesi, şahsi haklar bağlamında bir tebaa eşitliği fikrinin habercisidir (Karal, 2003: 298). Bilinçli bir formülasyona ise ancak 1868’den itibaren konu olmuştur (Somel, 2009: 88).

Reformların yapılabilmesi için öncelikle, yenilik fikirlerine karşı sıcak bakmayan yeniçeri ocağı konusunda harekete geçilmesi gerekiyordu ve II. Mahmut tarafından 1826’da yeniçeri ocağı kapatılmıştır. Böylece ıslahatlar için en büyük engel ortadan kaldırılırken, ilerleyen dönemlerde Abdülmecit tarafından Islahat Fermanı ve Tanzimat Fermanı’na dayanılarak yapılan yenilikler bir isyan ile karşı karşıya kalmamıştır (Karal, 2003: 299-300).

Osmanlı’nın kimlik konusunda sorun yaşadığı bu dönemde Genç Osmanlılar ve Namık Kemal öncülüğünde gerçekleştirilen ‘ortak vatan’ temalı çalışmalar ve söylemler öne çıkmaktadır. Bu çarpınışlar, geleneksel millet sisteminin küresel bağlamdaki gelişmeler karşısında işlerliğini kaybetmesi nedeniyle girilen Batı kökenli bir arayışın ürünüdür. Fakat Batı kaynaklı olan, Osmanlı topraklarında belirsiz şekilde tanımlanmış bir ‘Osmanlı milleti üzerinde bir araya gelme’ fikri başarısızlıkla sonuçlanacaktır (Lewis, 1993: 331-332). Çünkü gayrimüslimlerin Batılı devletlerin baskısı sonucu elde ettikleri haklar ve kazanımlar, umulanın aksine Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki çizgileri daha da belirginleştirmiştir. Önceleri toplumsal düzeyde olan bu ayrışmayı siyasal zemine taşımıştır (Akça, 2007: 66). Laik bir vatandaşlık anlayışının, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan milletleri tek bir vücut halinde birleştirmesi bekleniyordu fakat bu süreç geleneksel bağlılıkları çözmek bir yana, daha da kördüğüm haline getirmiştir.

Sanayi Devrimiyle beraber üretim hızı ve şeklinde meydana gelen gelişmeler de Osmanlı içerisindeki ayrışmayı hızlandırmıştır. Batılı devletler, makineler ile seri bir şekilde ürettikleri ürünlerle birlikte Osmanlı pazarına da çabucak girmeyi bilmişlerdir. Birçok ekonomik ayrıcalık ile Osmanlı pazarında kendisine yer edinen Batılı devletler, ürünlerini pazarlaması için Osmanlı'da yaşayan gayrimüslimler ile iş yapmayı tercih ediyorlardı. Böylece sermaye gayrimüslimlerin eline geçerken Osmanlı sınırları dâhilinde yaşayan Müslüman tebaa gittikçe güç kaybediyor ve fakirleşiyordu. Hâlihazırdaki koşullarda bile makineler ile yarışmaya gücü ve imkânı olmayan Müslüman halkın, yabancılara verilen ekonomik imtiyazlar ile birlikte rekabet edebilecek herhangi bir şansı kalmıyordu (Karal, 1996: 126-128). Müslümanlar kendilerini devletin sahibi ve 'milleti hâkime' olarak görürken birden bire bütün sistemleri alt üst olmuştu. Öte yandan olaya daha çok dinsel bir perspektiften bakarak bütün suçu Batılı devletlerde görmüşlerdir. Bu dönemde gayrimüslimler ve Müslümanlar arasındaki makas gittikçe açılmaya devam etmiştir. Buna kaybedilen topraklarda yaşayan Müslümanların Hristiyan baskısı nedeniyle bütün varlıklarını bırakarak Osmanlı'ya göç etmek zorunda kalmaları ve bu durumun Osmanlı'nın ekonomik durumunu kötü yönde etkilemesi eklenince, özellikle Hristiyanlara karşı güçlü bir kin duygusu oluşmaya başlamıştır. Bu durum Müslümanlar arasında bir kimliksel bilinçlenmeyi meydana getirirken öte yandan diğer gayrimüslim milletler ile birlikte bir arada yaşama isteğini oldukça zayıflatmıştır (Shaw, 1985: 1005).

Daha önce Osmanlıcılık düşüncesinin kısaca bütün Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan herkesi -Müslüman ya da gayrimüslim- ortak bir 'Osmanlı milleti' olarak bir arada toplama düşüncesi olduğundan bahsedilmişti. Osmanlı'nın böyle bir siyasete başvurmasındaki amaç, parçalanmaya yüz tutmuş olan imparatorluğu kurtarmak ve devamlılığını sağlamaktır. Önceki dönemlerde Osmanlı Devleti, millet sistemi vasıtasıyla muhatap olarak bireyi değil cemaatleri alıyordu. Ama bu cemaatler artık Batıdan gelen milliyetçilik rüzgârlarına kapılmaya başlamıştı. Üstelik cemaat liderleri de otoritelerini kaybetmeye başladığı için, artık Osmanlı'nın çıkarları ile cemaatin çıkarlarını örtüştürmeye çalışma gibi bir gayretleri de yoktu. Aksine, daha çok cemaatleri kışkırtmaya yönelik faaliyetlerde bulunuyorlardı. Durum böyle olunca artık cemaatler yerine bireyler muhatap alınmaya ve bireylerin cemaatler ile olan bağları kopartılarak Osmanlı Devleti'ne karşı bir

bağlılık duygusu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla eşitlik, adalet ve özgürlük gibi daha çok kişisel hak ve özgürlüklere vurgu yapılmıştır. Osmanlılık fikri nihayetinde, umulanın aksi yönünde sonuçlar doğurmasına rağmen yine de uygulanmaya devam edilmiş ve imparatorluğun son yıllarına kadar kendisini hissettirmiştir. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı gibi reformlardan sonra 1876 yılında ilan edilen, Osmanlı'nın ilk anayasası olma özelliğini taşıyan 'Kanun-i Esasi' de Osmanlılık fikri doğrultusunda hazırlanmıştır. İçerik olarak Kanun-i Esasi; devlet ile halk arasındaki din temelli ve tek yönlü bir ilişki yerine, halkın da devlet yönetimine dâhil olabildiği ve devlet yönetimini denetleyebildiği bir sistem amaçlanmış, farklılıklar Osmanlılık kimliğinde bir araya getirilerek ortak bir amaç doğrultusunda organize edilmeye çalışılmıştır (Eryılmaz, 1990: 155). Mithat paşa ve birkaç destekçisi tarafından hazırlanan Kanun-i Esasi, padişahın yetkilerini kısıtlarken yeni oluşmaya başlayan orta sınıfın devlet yönetimini işlevsel bir bürokrasiye dönüştürme isteğini de içerisinde barındırıyordu (Karpat, 2012: 8). Öte yandan Tanzimat Fermanı ise kimilerine göre Türklerin ilk 'temel haklar beyannamesi' olarak görülmesi hasebiyle de tarihi bir öneme sahiptir (Gözler, 2011: 163).

Sonuç olarak Osmanlılık düşüncesi, Batı kaynaklı düşünce akımlarının Osmanlı Devleti'nde sebep olduğu toplumsal çözülmenin önüne geçmek için toplumsal bir yapıştırıcı görevinde kullanılmaya çalışılan fakat sonuçları itibariyle bu hususta başarısız olan bir fikir sistemidir. Uzun yıllar boyunca oluşan cemaat bağlılıkları toplumda çabucak silinemeyecek kadar derin izler bırakmıştır (Akça, 2007: 69). Osmanlılık düşüncesi bu bağların yerini ikame etme konusunda başarısız olmuş olsa da, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar kendisini hissettirmiştir.

2.2.2. İslamcılık

İslamcılık, Osmanlı'da XIX. yüzyılın başlarında girişilen reform hareketlerine kadar devletin temel dayanağıydı ve uygulanan hukuk kuralları şeriata uygun şekildeydi. Haliyle Müslüman halkın fikri yapısı, dünya görüşleri ve din bilgileri de dâhil, devlet bütünüyle bir din hamurunda yoğrulmuştur (Karal, 2003: 315). Diğer bir ifadeyle İslamcılık fikri Osmanlı Devleti'nin, gerek Müslüman tebaasının gerekse yönetici kesimin genetik kodlarına işlemiş

bir unsurdur. Dönemin şartlarına göre etkisi artıp azalabilse de Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar varlığını korumuştur.

Osmanlı Devleti'nde özellikle duraklama döneminden sonra devletin içinde bulunduğu durumun ve gerilemenin; İslam dininden uzaklaşılmasından ve İslam dininin gereklerinin yerine getirilmemesinden kaynaklandığını savunan ve çözümün İslam'da olduğunu savunan fikirler, imparatorluğun çeşitli yerlerinde ve mevkilerinde yankılanıyordu. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde küresel çapta meydana gelen gelişmeleri takip etme konusunda geride kalması; devletin askeri, siyasi, sosyal ve kültürel birçok alanda durumunun gittikçe kötüye gitmeye başlamasından sonra çözüm arayışlarına girilmiştir. Gittikçe güç ve toprak kaybetmeye başlayan imparatorlukta, yapılan reformlara rağmen millet sisteminin çözülmesinin önüne geçilememiş, hatta yapılan reformlar beklenilenin aksi yönde sonuçlar doğurmuştur. Tanzimat ile birlikte başlayan hukuki alanda Batılılaşma çabaları, Abdülaziz döneminde kendini gösteren Türkçülük hareketleri ve Genç Osmanlıların çalışmaları, son olarak yabancı devletlerin müdahaleleri sonucunda Osmanlı'nın Müslüman halkında karşı bir tepki olarak yanıt buldu. Bu tepkinin bir sonucu olarak İslamcılık da tıpkı Osmanlıcılık ve Türkçülük gibi siyasi bir nitelik kazanmaya başlamıştır (Karal, 2003: 315). Fakat İslamcılık ancak II. Meşrutiyet sonrası siyasal bir nitelik kazanmıştır (Tekin ve Okutan, 2012: 50).

İslamcıların üzerinde durdukları ana fikir, Osmanlı'nın Tanzimat'la birlikte bir kültür erozyonuna uğramaya başlamasıdır. Bu durumu düzeltmenin ise tek yolu Tanzimat ile birlikte zedelenen İslami değerlerin tekrar Osmanlı'da tesis edilmesidir. II. Abdülhamit dönemine bu açıdan bakmak, görüşümüzü bir nebze daha berraklaştıracaktır. II. Abdülhamit, kendi yönetiminden önceki zamanlarda şekillenmeye başlayan 'İslamcılık' düşüncesini gerek devletin iç politikasında, gerekse dış politikasında kullanmıştır (Mardin, 1991: 92-93).

II. Abdülhamit yönetiminde İslamcılığın kapsamı ile ilgili iki tür İslamcılıktan bahsedilebilir: Bunlardan birincisi, halifeliğin yetkilerinden yararlanarak tüm dünya Müslümanları bir çatı altında toplama fikri iken ikincisi ise imparatorluk toprakları içerisinde yaşayan Müslüman halkı 'İslam' bayrağı altında bir araya getirme fikriydi.

Birincinin kapsamı ve uygulaması gerçekten çok zor olduğu için başarılı olduğu söylenemez. Fakat ikinci tip İslamcılık fikri; Anadolu'nun birlik duygusundan yoksun olan parçalanmış yapısına, Müslümanlığın kendine has ayırıcı niteliklerini kazandırmış ve en azından bir aidiyet, bir bilinç başlangıcı olması bakımından bir nebze başarılı olmuştur denebilir (Mardin, 1991: 94-95).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde din gerçekten de üzerinde en fazla durulan konulardan birisi olmuştur. Özellikle Osmanlıcılık fikrinde başarısız olduğu düşünüldüğünde, en azından eldeki Müslüman halk bazında -belki de dünya çapındaki Müslümanlar da dâhil- bir oluşum düşüncesi bu dönemde oldukça atıfta bulunulan bir fikir olmuştur. İslamcılık fikri temel olarak; “Osmanlı eski ihtişamlı ve parlak günlerine geri dönmek istiyorsa aynı zamanda İslam'a da tekrar dört kolla sarılmalı, İslam'ın emir ve buyruklarını yerine getirmeli ve yasaklarından sakınmalıdır” şeklinde tasvir edilebilir. İslamcılar, ancak bu kaideye uyulduğu takdirde devletin eski gücüne ve azametine kavuşacağını savunuyorlardı. Bu bağlamda Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri Osmanlı-Türk düşüncesi özünde İslamcı bir yapıya sahip olduğu çıkarımı yapılabilir. (Akça, 2007: 69).

İslamcılar genellikle ‘aşırı’ ve ‘ılımlı’ olmak üzere iki kategoride değerlendirilirler. Aşırı İslamcıların savunduğu fikir temel olarak: “Müslümanların İslam hükümlerine sırt çevirdikleri için Allah'ın gazabına uğradığı ve bu yüzden Allah tarafından Hristiyanların baskı ve saldırılarına mahkûm edildiği” fikridir (Karal, 2003: 315). Onlara göre İslam dini bir bütünlük teşkil eder ve bölünerek uygulanması mümkün değildir. Bu sebeple dini hükümler yerine Avrupa'dan devşirilme hukuk kurallarının uygulanması uygun değildir. Bu kurallar insan aklının birer ürünüdür ve insan aklı yanılabilir. İmparatorluğun kurtulması için yapılması gereken ise, dindar bir padişahın devleti dini hükümlerin gerektirdiği şekilde yönetmesidir.

İlîmlî İslamcılar ise reformlara karşı sıcak yaklaşımlar da meşrutiyet fikrini onaylamamışlardır. İlîmlîların savunduğu İslamcılık fikri ise temel olarak: “Önceki İslam devletlerinde böyle bir uygulama görülmemiştir ve bu idare şekli ancak Avrupalı devletler

gibi toplumu bilgili devletlerde işleyebilirdi, Osmanlı'da ise halk cahil olduğu için bu sistem işleyemezdi. Bu sistem Müslümanlara ancak zarar getirebilirdi" (Karal, 2003: 316).

Yusuf Akçura ise İslamcılığı daha geniş bir perspektiften ele alır. Akçura'ya (1976: 7) göre İslamcılık, dünyadaki bütün Müslümanların bir çatı altında bir araya getirilmesi fikridir. Akçura'ya göre bu fikir de tıpkı Osmanlıcılık fikri gibi Avrupa menşelidir ve Osmanlıcılık fikrinin etkili olmaması sonucu ortaya çıkmıştır. Avrupa da İslamcılık, 'Panislamizm' adıyla da anılmıştır. Akçura İslamcılığı -özellikle dünya çapında bir plan olarak gördüğü için- çok azametli ve zahmetli bir plan olarak görür. Çalışmasının ilerleyen kısımlarında İslamcılığın olumlu ve olumsuz yanlarını sıralayan Akçura, çok uzun bir süreç gerektirdiği için İslamcılığa öncelik tanımaz (Akçura, 1976: 7).

İslamcılık düşüncesi Osmanlı'daki gayrimüslim grupları dışlayıcı bir niteliğe sahipti. Fakat Kafkaslarda, Orta Asya'da ve Ortadoğu'da meydana gelen negatif yöndeki siyasi gelişmeler halife konumunda olan II. Abdülhamit'i böyle bir siyasete bir nevi mecbur bırakmıştır denebilir. Öte yandan Osmanlı varlığının Balkanlarda azalmaya başlaması sonucu, devlet sınırları içerisinde daha çok Arap ve Müslüman gruplar ağırlıkta olmaya başlaması, Müslümanlığın milliyetçilik gibi birleştirici özelliğinden faydalanılabileceği fikrini doğurmuştur (Akça, 2007: 70). II. Abdülhamit'in, böylece Tanzimat Fermanı ve meşrutiyetin ilanı ile yitirmeye başlanan Osmanlı otoritesini yeniden sağlamayı hedeflediği söylenebilir.

Berkes (2003: 364) ise Abdülhamit'in realist bir politikacı olduğunu ve İslamcılık politikasını benimsemesinde, Pan-Slavizmin ya da bütün dünya Müslümanlarını bir araya getirmek gibi bir hayalin olmadığını söyler. Ona göre II. Abdülhamit'in İslamcılığı daha çok ayrılıkçı Arap akımlarına karşı bir politikadır. Bu fikrin dışında gerçekleşen eylemler ise ekseriyetle hilafet makamının saygınlığını sağlamaya yöneliktir. Yücel'e (2012: 35) göre, böylece daha çok teorik bir yapıya sahip olan İslamcılık, pragmatik bir şekilde kullanılarak Halifelik kurumunun tekrar canlandırılması amaçlanmıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı tebaasının reaya ile eşit sayılmak istememeleri, Avrupa menşeli milliyetçilik akımlarının gayrimüslimleri oldukça etkilemesi ve İslam hukukunun da Müslüman ile gayrimüslim eşitliğini reddetmesi gibi nedenler Osmanlıcılık düşüncesinin

uygulanabilirliğini iyice zora sokan durumlar olmuştur ve sonuç olarak Osmanlılık fikri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Öte yandan İslamcılık düşüncesi ise, en azından imparatorluk sınırları içerisindeki Müslümanlara bir aidiyet duygusu aşılması bakımından kısmen başarılı olmuştur. Fakat bazı Müslüman grupların milliyetçilik akımının etkisiyle bağımsızlık derdine düşmesi, kimisinin ise esaret altında bulunmaları nedeniyle küresel anlamda başarılı olmuş bir İslamcılık düşüncesinden söz etmek mümkün değildir. Osmanlılık ve İslamcılık hareketlerinin başarısız olması, öte yandan imparatorluğun toprak kayıplarının ve Batı baskısının artarak devam etmesine karşılık bir çözüm gerekiyordu. Osmanlılık politikası ile Müslüman tebaa memnun edilememişti, İslamcılık ile gayrimüslimler memnun edilememişti. Artık son çözüm olarak Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru olan Türklerin sosyal ve kültürel yapıları temelinde bir ulus inşa etme sürecine girilmiştir. İlerleyen dönemlerde nüfus mübadeleleri ve göçler gibi nedenlerle gayrimüslimlerin Osmanlı'dan ayrılmaları hız kazanmıştır. Bununla birlikte çok fazla sayıda Müslüman nüfusun Rumeli, Kafkasya ve Akdeniz çevresinden Osmanlı topraklarına akın etmesi ile oluşan yeni toplulukların aşiret ya da kabile gibi dar perspektife sahip teşkilatlanmalar ile yönetilmeleri pek mümkün değildi. Zaten Osmanlı Devleti de yeni göç eden grupların aşiret sistemine göre yerleşmelerine müsaade etmemiştir. Bahsi geçen Türk kökenlilerin ağırlıkta olduğu göç gruplarının Osmanlı'ya dönmesiyle 'Türkçülük' fikri hız kazanmaya başlamış ve Cumhuriyet dönemine bir 'Türk-İslam' sentezi mirası bırakmıştır.

2.2.3. Türkçülük

Osmanlı'nın son dönemlerinde benimsenen Türkçülük politikasının muhtevasına geçmeden önce, devleti böyle bir politika izlemeye götüren dinamiklerin neler olduğuna kısaca değinmek; Osmanlı'nın Türk kimliği mirasının karakteristik özelliklerinin ve genetik kodlarının daha iyi anlaşılabilmesi açısından elzemdir. İlk olarak milliyetçilik fikri Avrupa da hız kazanmıştı ve Osmanlı reayası arasında da çok hızlı bir şekilde bulabilmişti. İkinci olarak Osmanlı Devleti, önceki reformlarından faydadan çok zarar gördüğü için çözüm arayışına girmişti. Bir diğer neden ise, bir üst kimlik oluşturulamadığı takdirde imparatorluğun tamamen yıkılacağı fikridir. Öte yandan bu dönemde Osmanlı'nın aldığı

göçlerde ekseriyetle Türk nüfusun ağırlıklı olması ile imparatorluk içerisindeki Türk kökenli nüfus oranının artması da bu nedenlere dâhil edilebilir. Son olarak, Devlet adamlarının fikir yapısında meydana gelen değişimler ve Avrupa’da eğitim görmüş olan Türk gençlerin (Karal, 2003: 288) etkisi bu dinamikler arasında sayılabilir.

Osmanlı Devleti’nde ‘millet’ teriminin dini bir anlam içeren şeklinden günümüzdeki anlamına doğru yönelmesi bağlamında ilk hareketlenmenin XIX. yüzyılın ortalarından sonra meydana geldiği söylenebilir. Bu hareketlenmenin ilk belirtilerini Ahmet Cevdet Paşa’nın *Tarih-i Cevdet* adlı eserinde kullandığı şekildeki millet anlamında görebilmek mümkündür. İlerleyen dönemlerde ise özellikle çıkarılan yayın organları vasıtasıyla Türklerin ayrı bir etnik grup olduğu fikri yavaş yavaş kendini sezdirmeye başlamıştır. Mardin’e (1991: 92) göre, II. Abdülhamit devri kısıtlamalarına rağmen *İkdam* gazetesi etrafında gelişen ‘Kültür Türkçülüğü’ hareketine Abdülhamit’in müdahale etmemesi, II. Abdülhamit’in milliyetçiliğin her türlü şeklinin karşısında olduğu fikrinin doğru olmadığını göstermektedir. Ayrıca II. Abdülhamit’in saltanatının başında kullandığı ‘tebaam’ kelimesi yerine ‘milletim’ sözünü tercih etmesi de bu durumu destekleyen farklı bir argüman olarak kabul edilebilir.

Osmanlı Devleti’nin kurucu unsuru olan Türklerde milliyetçilik fikri diğer unsurlara göre çok daha geç ortaya çıkmıştır. Öyle ki, Arap ve Arnavut milliyetçiliklerinden bile sonra ortaya çıkmıştır. Bu durum ilginç olmakla beraber aynı zamanda Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının en fazla hangi kesim üzerinde etkili olduğunu da göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır. Lewis’e (1993: 327) göre İslam dinini kabul eden milletler arasında kendi kimliğini İslam ümmeti içerisinde eritme konusunda hiçbir topluluk Türkler kadar ileri gitmemiştir. Benliklerinden bazı küçük izler kalmış olsa da, İslamiyet öncesi geçmişlerinden ancak birkaç küçük hatıra korumuş ve Türk ile Türk olamayan arasına ayrılıkçı herhangi bir engel koymamışlardır. Öyle ki, dilin sadeleştirilmesi konusundaki çalışmalarından dolayı Arapça’ya zarar vermekle suçlanan Ebuzziya Tevfik şöyle diyordu:

...Milliyet duygularına birçok sebepten dolayı zarar vermiş olan Arap kavmini bile şanlı bayraklarının altına alarak koruyanlar Türklerdi. O savaşlarda "maval" veya "erciize" okumaz "deyiş" veya "Türkü" çağırırdı. Osmanlı’nın, bu bayrağını Hint Denizlerinde

dalgalandıran Araplar değil, Tiirklerdi. Yüzlerce çeşitli milletleri Osmanlı saltanatına boyun eğdirenler Araplar değil, yine Tiirklerdi. Emevi devletinin ortaya çıkışıyla zulüm ve düşmanlığa dönüşen adalet ve iyiliği yeniden kuran Araplar değil, Tiirklerdi (Kushner, 1998: 48).

Türkler İslam'a öylesine kucak açmışlardır ki kendi kimliklerini kendi rızası ile İslam diniyle harmanlayarak kendi benliklerinden dahi uzaklaşarak yıllarca İslam'a hizmet etmişlerdir. Böyle bir tarihsel arka plan mevcut iken Türk milliyetçiliğinin doğum yerinin Rusya olmasına şaşmamak gerekir. Çünkü Türk milliyetçiliği ancak İslamcılık ve Osmanlıcılık akımlarından etkilenmemiş ve Batıdaki milliyetçi hareketleri iyi analiz edebilmiş şahsiyetler tarafından yeşertilebilirdi. Osmanlı-Türk-İslam kimliklerinin iç içe geçmişliği ve bu kimlikler arasındaki sınırların muğlâklığı sebebiyle ayırt edebilmenin çok zor olması nedeniyle içeriden gerçekleştirmek oldukça güç bir durum olurdu. Gerçekten de Türk milliyetçiliği ancak Rusya'da yaşayan Müslüman Türklerin yenilikçi hareketlerinin Osmanlı topraklarına taşınması ile yeşerebilmiştir. Bu hareketlenme, Türkçülük akımı için can suyu niteliğindedir ve Türkçülük akımının ortaya çıkmasında çok önemli bir role sahiptir.

Tanzimat dönemiyle birlikte Türkçecilik, vatan, millet, milliyet gibi milliyetçiliğe dair kavramlar üzerinde çeşitli tartışmalar cereyan etmeye başlamıştır. Bu durum ileride, Jön Türkler hareketine ve siyasal anlamda milliyetçilik fikirlerine temel oluşturmuştur. Daha sonraları benimsenecek olan Türkçülük politikası da bu temel üzerine inşa edilmiştir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir nokta var ki o da Osmanlı'da Türkçülük fikrine öncülük yapmış olan İsmail Gasprinski (Gaspıralı), Ahmet Ağayev (Ağaoğlu) ve Hüseyinzade Ali Turan gibi isimler Türk kökenli olmalarına karşın Osmanlı topraklarında yetişmiş kimseler değildi. Bu sebeple, Osmanlı'nın daha önce uygulamış olduğu Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarından etkilenmemiş ve Batıda cereyan eden milliyetçi hareketlerden etkilenecek Türk milliyetçiliğinin Osmanlı topraklarında canlandırılmasında öncü rol oynamışlardır.

Bir yandan Türkçülük kıvılcımları belirmeye başlarken öte yandan İslamcıların eleştirileri alevlenmeye başlıyordu. İslamcılara göre Türk ulusçuluğu politikası izlendiği takdirde imparatorluk daha hızlı parçalanacaktı. Hâlihazırda Ermeni, Yunan, Bulgar

ulusçuluğu Osmanlı'yı zaten parçalıyordu. Türk ulusçuluğu yapıldığı takdirde Arnavutlar, Araplar ve Kürtler de kavmiyet derdine düşeceklerdi ve sonuç olarak İslam birliği parçalanacaktı. İsmail Gasprinski ise bu iddiaları şu şekilde yanıtlar: *“Onların ulusçuluğu yeni bir şey değildir. Kürt ulusçuluğu başlayalı on beş yıl oldu. Arap ulusçuluğu yirmi yıl önce başladı. Arnavut ulusçuluğu başlayalı otuz yıldan fazla zaman geçti. Ermeni ulusçuluğu en aşağı kırk, Bulgar ulusçuluğu altmış, Yunan Ulusçuluğu seksen yıllık olmuştur”* (Berkes, 2003: 437). Gaspirinski'ye göre Türkçülük akımı, İslamcıların dediği gibi tüm bu parçalanmaların sebebi değildi aksine bir sonucuydu. Mevzu sadece Osmanlı'daki Hristiyan ulusların uyanışından ibaret değildi. Ayrıca Müslüman ulusların da kendilerini Türklerden ayıran milliyetçiliklerinin giderek güçlendiği de görülmeliydi. Bu şartlar altında Türkçülük akımı bir gereklilikti.

İslamcılara göre Türk milliyetçiliği bünyesinde imparatorluğu ve İslam birliğini parçalama tehlikesi barındırıyordu. Hatta İslamcı bir yazar olan Ahmet Naim, Türkçüleri iki gruba ayırmıştır. Birinci grup 'halis Türkçüler', ikinci grup ise 'İslamcı Türkçüler'di. İslamcılar ile ikinci grup Türkçüler arasında bir farkın olmadığını savunan Naim, ancak halis Türkçülerin açıkça dinsizlik peşinde (Erkan, 2014: 281) olduklarını iddia edecek kadar ileri gider ve bu iddiasını çeşitli hadislerle güçlendirmeye çalışır. Ahmet Agayev, *Türkyurdu* dergisindeki bir yazı dizisinde bu konuyu ele almıştır (Berkes, 2003: 437). Agayev, özellikle Ahmet Naim'in dinsizlik suçlamalarına çok sert tepki göstermiştir. Agayev, Naim'in iddialarının aksine Türk milliyetçileri arasında İslam'a muhalif düşünceler savunan herhangi bir zümrenin olmadığını savunmuştur. Agayev'e göre Türk milliyetçileri için İslam'dan uzaklaşmak tasavvur dahi edilemezdi. Din, milliyetçiliğin en önemli esas ve erkanından olduğu için milliyetçilik fikrini anlayarak, bilinçli olarak savunanlar açısından dinden uzaklaşmak olanaksızdır (Erkan, 2014: 281-282).

Öte yandan Agayev'e göre Ahmet Naim, eleştirisinde kullandığı hadislerin mahiyetini tam olarak kavrayamamıştır. Söz konusu hadisler aslında ulusçuluk için değil, İslam öncesi cahiliye dönemindeki kabile asabiyetine¹ karşı söylenmiştir. Agayev, bununla

¹ Cahiliye döneminde, aralarında baba tarafından kan bağı bulunan topluluğa “asabe”, bu topluluğun bireyleri arasındaki birlik ve beraberlik duygusunu pekiştiren ve meydana gelebilecek herhangi bir dış tehlikeye karşı bireyleri harekete geçiren dayanışma ruhuna da “asabiyet” denilmiştir. Asabiyet, esas

birlikte ulusçuluktan önceki zamanlarda da Müslümanların tam olarak bir birlik gösteremediklerini söyler. Müslümanlar ilk halife döneminden beri sürekli bir mücadele içerisinde olmuşlardır (Berkes, 2003: 437) ve tarihte hiçbir Müslüman devlet yoktur ki bir Müslüman devlet ile savaşmamış olsun. Tüm bunlara karşın Türkler İslam’a en çok hizmet eden ve çok uzun yıllar İslam’ın sancaktarlığını yapmış bir millettir. Türkler İslam’a hizmet ederken bir yandan kendi kimliğini, dilini, varlığını, tarihini de İslam’a feda ederken, Araplar her zaman kimlikleri korumuştur. Üstelik tüm bunlara rağmen Türklerin geçmişleri ve gelecekleri (Berkes, 2003: 437-438) inkâr ediliyor ve Türkler de bu duruma alkış tutuyorlardı.

Türkçülük akımında, dilde sadeleşme çalışmaları da oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu duruma ilk olarak, Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerin halka daha anlaşılır bir şekilde açıklayabilmek amacıyla sade bir dil oluşturulması kapsamında kültürel bir milliyetçilik olarak dil tartışmalarında rastlandığı düşünülmektedir. Fakat somut ve açık olarak bir sadeleşme hareketinin gözlemlendiği yıllar daha çok II. Meşrutiyet sonrası yıllardır. Artık ittihadı anasının gerçekleştirilemeyeceği fikri güç kazanmaya başlayınca Türkçüler, Osmanlı’yı içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtaracak formülün tüm unsurların bir arada toplanmaya çalışıldığı bir sistemde değil aksine aralarında soy, dil, din ve paylaşılan ortak bir tarihin bulunduğu bir sistemde aranması gerektiği fikrini savunmuşlardır. Bu durumda yapılması gereken ise devletin kurucu unsuru olmasına karşın ihmal edilmiş, zamanla benliğini kaybetmeye yüz tutmuş ve milli birlik fikrinden yoksun olan Türk unsurların, kültürel ve ekonomik olarak ıslah edilmesi (Tekin ve Okutan, 2012: 55) ve aralarındaki birliğin yeniden sağlanarak bir millet oluşturulmasıydı. Bu süreçte özellikle iki eserin temsili önemi çok büyüktür. Bunlardan birincisi, Mehmet Emin Yurdakul’un Osmanlı divan şairlerinin resmi dilini ve aruz vezniyi terk ederek sade halk Türkçesiyle ve halk şiirlerinde kullanılan hece vezniyle yazdığı (Lewis, 1993: 341) *Türkçe Şiirler* adlı eseridir. Yurdakul, eserinde günlük konuşma dilinde kaba, cahil köylü ya da Yörük (Lewis, 1993: 341) anlamına gelen bir sözcüğü benimsemiş ve bunu eserinin ilk

itibariyle soy birliğine dayanması itibariyle, aynı soydan olanlar arasındaki organik yakınlık arttıkça asabiyet de artar. Bu yönüyle asabiyet kavramı; vatan, tarih, gelenek ve görenek gibi müştereklere dayanan milliyet fikrinden çok, yalnızca ırk birliğinden kaynaklanan kavmiyet fikrine benzemektedir (İlimvemedeniyet, 2017).

cümlesinde yüksek sesle haykırmıştı: “Ben bir Türk’üm dinim cinsim uludur” (Tekin ve Okutan, 2012: 55). Yurdakul dindar bir insan olduğu için önceliği yine İslam’a vermiştir fakat bu yeni tabir ile birlikte Türkçe konuşan Osmanlı Müslümanlarının ortak benliklerine yeni bir özdeşlik kavramı girmiştir (Lewis, 1993: 341). İkincisi ise Yusuf Akçura’nın *Üç Tarz-ı Siyaset* başlığı altında formüle ettiği çalışmasıdır. Bu çalışması ile Osmanlıcılık ve İslamcılığın neden uygulanamayacağını ayrıntılı bir şekilde açıklayan Akçura, çözüm olarak Türkçülüğü tavsiye etmiştir.

Türkçülük akımının resmi olarak ilk örgütlü kuruluşu 1908 yılında kurulmuş olan Türk Derneği’dir. Yusuf Akçura öncülüğünde kurulan bu dernek amacını; “Türk diye anılan bütün kavimlerin mazisi, hâli ve eserlerini öğrenmek ve öğretmek” (Tekin ve Okutan, 2012: 54) olarak tanıtmıştır. Grup, dilin kültür ile arasındaki etkileşimin farkına varmış ve Türk dilinin, özellikle bilimsel çalışmalar açısından daha işlevsel hale gelebilmesi için dilde açıklık ve sadelik konusunda önemli çalışmalar yürütmüştür.

Dilde sadeleşme ve açıklığı savunan bir diğer grup ise *Genç Kalemler* grubudur. Ömer Seyfettin’in Ali Canip Yönteme yazdığı bir mektup ile birlikte derginin fikri zemini hazırlanmıştır. Ömer Seyfettin’in bu mektubu, dilde sadeleşmeyi benimseyen aydınların içerisinde bulundukları ruh halini yansıtmaları bakımından önemlidir. Ömer Seyfettin mektubu şu şekildedir:

Sevgili Cânib Bey,

15 Kânunisânî 1326. Yakorît

... Size bir teklîfîm var. Kanaatlerinize pek yakın olduğu için hemen kabul edeceksiniz sanıyorum. Bakınız ne! Biraz izah edeyim:

Edebiyattan nefret ettiğimi ve bu nefretimin iğrenç, tiksindirici bir nefret olduğunu yazmıştım. Bu nefretim edebiyata olmaktan ziyade, lisanadır. Bizim lisanımız - her zaman düşündüğümüz gibi- berbat, perişan; fenne, mantığa muhalif bir lisandır. Garp edebiyatını biraz tanıyan, mümkün değil bu nefretten kurtulamaz.

Bu lisanı zaman ve vâkıfâne bir çalışma tasfiye eder. Ben işte edebiyattan vazgeçtikten sonra tetebbu edeceğim fenlere, ilimlere çalışırken bu tasfiyeye yardım edeceğim. "....." ve "....." gibi nura, hakikate muhtaç Türkleri Asya'nın karanlıklarına götürmeye çalışacağım. Çalışmamın esasını teşkil edecek noktalar pek basit: Arapça ve Farsça terkiplerin hiç lüzumu yoktur. Bunlar ancak süs içindir. Kimin gösterecek, teşhir edecek fikri yoksa onları çok kullanılır. Eğer terkipler terk olunursa tasfiyede büyük bir adım atılmış olmaz mı?

Bunu yalnızca başaramam. Geliniz Cânib Bey, edebiyatta, lisanda bir ihtilâl vücûda getirelim. Ah büyük fikir, çalışmak, sebat ister... (Türkmeclisi, 2010)

Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin'in bu fikirlerini Ziya Gökalp ile paylaşmasıyla Gökalp de bu fikirlere katılır ve gruba dâhil olur. Dergiye Ziya Gökalp'in de katılımıyla, dergi Türkçü bir görünüm kazanır ve Genç Kalemler'in temelleri atılmış olur. Önceleri daha çok sanat içerikli bir dergi olan *Hüsn ve Şiir* dergisinin, daha sonraları içeriği düşünsel bir zemine kaydırılır ve ismi de *Genç Kalemler* olarak değiştirilir. İki hafta da bir çıkarılan dergi, ilk zamanlarında edebiyat ve ilim içerikli sayılar çıkarırken ilerleyen zamanlarda Ömer Seyfettin tarafından yazılan 'Yeni Lisan' yazısı ile birlikte dilde sadeleşme fikrinin öncüsü olmuştur. Bu yazı özetle; dilde sadeleşme ancak Türkçeden yabancı kaide ve kelimelerin çıkartılması ve günlük konuşma dili ile yazı dili arasındaki uçurumun giderilmesi ile mümkün olabileceğini söylüyordu. Milli bir edebiyat oluşturabilmenin ilk şartı milli bir dile sahip olmaktır. Bunun için yapılması gereken ise; yalın bir dil kullanmak, halk edebiyatının şiir biçimini kullanmak, hece ölçüsü ve yerli konuların tercih edilmesidir. Kısacık ömrüne² büyük başarılar sıgdıran Ömer Seyfettin'in eserleri günümüzde dahi kolayca anlaşılabilen bir niteliğe sahiptir.

İttihat ve Terakki Partisi (İTP), Türkçülük çalışmaları kapsamında milli bir edebiyat oluşturulmasını istemiştir ve buna hizmet edecek olan yazarları da maddi olarak destekleyeceğini bildirmiştir. Bu çerçevede, Milli Edebiyat döneminin öncüleri olan *Genç Kalemler* dergisi İTP tarafından açıkça desteklenmiştir (Lewis, 1993: 348). Milli Edebiyat akımı daha sonraları Cumhuriyet döneminde meydana getirilmek istenen resmi kültür kapsamında çokça atıfta bulunulan bir referans noktası olacaktır.

Türkçülük akımının II. Meşrutiyet döneminin en güçlü fikir akımı olması yönüyle de oldukça önemlidir. Bu dönemde Türkçüler birçok dernek ve cemiyetler halinde örgütlenmişler ve çeşitli yayın organlarını ellerinde bulundurmışlardır. Bunların en önemli örnekleri olarak; 1911 yılından itibaren yayına başlamış ve daha sonra Türk Ocaklarının

² 1884 yılında dünyaya gelen Ömer Seyfettin, henüz 36 yaşında iken şeker hastalığından dolayı Haydarpaşa Hastanesine kaldırılır. Kadıköy dolaylarındaki evinde yalnız yaşayan Seyfettin'in şeker hastası olduğundan kendisinden dahi haberi yoktur. Çünkü o yıllarda ne insülin ne de diyabet biliniyordu. Dolayısıyla doktorların Seyfettin'e bol bol meyve ve meyve suyu tavsiyeleri durumunu daha da kötüleştiriyordu. Hastaneye kaldırıldıktan iki hafta sonra hayatını kaybeden Ömer Seyfettin, hastanedekiler tarafından tanınmadığı için sahipsiz ölü olarak düşünülmüş ve başı gövdesinden ayrılarak kadavra olarak kullanılmıştır. Türk edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Ömer Seyfettin'in bu hazin öyküsü tarihimizin en hüzünlü olayları arasında yerini almıştır (Gzt, 2018).

yayın organı haline gelecek olan *Türk Yurdu* dergisi ve kuruluşu daha öncelere dayansa da fiilen kuruluş tarihi 1911 olan ‘Türk Ocağı’ (Üstel, 2004: 54) dernekleri gösterilebilir. Dönemin bilgin aydınlarının ve güçlü kalemlerinin bu kurumlar etrafında bir araya geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki, *Türk Yurdu* dergisinin yayınlanmaya başladığı yıllarda Rusya’daki Müslümanlar arasında da geniş okuyucu kitlesine ulaşması sonucu Rus Çarlığı tarafından yasaklanmıştır.

Türkçülük çalışmalarında çok önemli bir rol oynamış olan *Türk Yurdu* dergisi; başlangıçta Türk çocukları için bir pansiyon açma amacıyla 1911 yılında kurulan Türk Yurdu Cemiyeti (TYC) tarafından aynı yılın sonunda çıkarılmaya başlanmıştır. Kuruluş amacı ise, nizamnamesinin 4. maddesinde “Türklerin zekâ ve irfanca seviyelerinin yükselmesine, gelir ve girişim sahibi olmalarına hizmet etmek üzere” (Tekin ve Okutan, 2012: 56) olarak bildirilmiştir. Derginin çıkış yazısı, Türk halkının ağzından kaleme alınması ve Türk aydınının halka bakış açısını yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Çıkarılmaya başladıktan bir yıl sonra Türk Ocaklarının yayın organı haline gelmiştir. Böylece Türk Ocakları, geniş halk kitlelerine ulaşabilme ve çeşitli konulardaki fikirlerini doğrudan ifade etme olanağı bulabilmiştir.

Türk Ocaklarının amacı kuruluş nizamnamesinde şu şekilde verilmiştir: “İslam kavimlerinin başlıca mühimi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, sosyal, iktisadi seviyelerinin ilerleme ve yükselmesiyle Türk ırk ve dilinin olgunlaşması için çalışmaktır” (Tekin ve Okutan, 2012: 56). Ocak, politikadan uzak durmayı ve daha çok kültürel faaliyetler ile meşgul olmayı hedeflemiştir. İlk olarak İstanbul’da kurulan Türk Ocağı bir yandan da diğer şehirlerde de yeni şubeler açma hareketlerine girişir ve tüm ülke geneline yayılmaya başlar. Öyle ki, 1931 yılında kapatıldığı dönemde ülke genelinde 264 şube ve 32.000 üye (Turkocaklari, 2011) gibi yüksek sayılara ulaşılmıştır.

2.3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ DÖNEMİNDE TÜRKÇÜLÜK HAREKETLERİ

II. Abdülhamit'in bürokrasi, eğitim, tarım, ulaşım ve ekonomi gibi birçok alanda yaptığı iyileştirme ve yenilikler sayesinde, modern bir politik sistemin kurulması için gereken şartlar belli oranda sağlanmıştı. Jön Türk dönemi ve Cumhuriyet döneminde yapılan yenilikler ancak bu dönemde meydana gelen gelişmeler sayesinde gerçekleştirilebilmiş ve bu gelişmelerin üzerine inşa edilebilmiştir (Karpata, 2012: 10).

Jön Türkler dönemi (1908-1918), hem Osmanlı'da modernleşme hareketlerinin son aşaması hem de devletin yerini ulus devlete bırakmadan önceki son yılları olması nedeniyle oldukça önemlidir. Ayrıca politik ve ideolojik olarak birçok değişikliğin meydana gelmesi ve Cumhuriyetin üzerine kurulacağı sosyopolitik temellerin bu dönemde atılması nedeniyle Osmanlı'dan Cumhuriyete bir 'geçiş dönemi' niteliğindedir.

Jön Türkler daha çok saray eşrafi olmayan kişilerden oluşuyordu. Modern okullarda eğitim almış olan bu genç liderler, yeni orta sınıfın birer üyesi konumundaydı. Genel olarak Müslüman halk ile aynı değerleri taşıyalar da önceki neslin halife, sultan ve bürokrasi (Karpata, 2012: 11) gibi kavramlara beslediği bağlılık duygusundan bir nebze uzaktılar. Jön Türk Devrimini, bir grup subay ve eğitilmiş genç tertiplemişti. Bu grup, 1906'da Selanik'te kurulan ve ilerleyen zamanlarda İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile birleşecek olan bir gizli teşkilata üyeydiler. Padişahın Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymasıyla birlikte seçim hazırlıkları başlamıştır. İTC, 366 sandalyenin 365'ini elinde bulundurarak çok büyük bir güç ele geçirmiş olsa da, 1913 yılına kadar yürütmenin kontrolünü tam olarak eline geçirememiştir. Bu duruma sebep olan iki durumdan bahsedilebilir. İlk olarak padişah yürütme organının bir parçasıydı ve yerinden edilmesi pek de kolay değildi. İkincisi ise İTC, Osmanlı gibi çok fazla etnik unsur barındıran bir devlette uygulanabilecek bir ideoloji henüz geliştirememiştir (Karpata, 2012: 11). İTC ilk iş olarak ülkenin farklı yerlerinde siyasi dernekler açma ve toplumsal tabanını genişletme yoluna gitmiştir. 1913 yılında ise İTC, artık gizlilik politikasından vazgeçerek siyasi bir parti -İttihat ve Terakki Partisi- olduğunu ilan etmiştir. Böylece kurulmuş olan dernekler de İTP'nin şubeleri (Karpata, 2012: 13) haline dönüşmüştür.

İTP ilk kurulduğu dönemden itibaren imparatorluğu bir arada tutma gayesi ve gayreti içerisinde olmuştur. Bu amaçla imparatorluğu tehdit edecek her türlü tehlikeye karşı tepkisini açıkça ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu fikri paylaşımların cemiyete katılabilmesinin de yolunu açık bırakmıştır. Cemiyete dışarıdan bakıldığında Osmanlılık fikrini benimsemiş gibi gözüküyordu fakat bir yandan daha özgün bir ideoloji olan (Karpas, 2012: 13) Türk milliyetçiliği hayali ile hareket ediyorlardı. Devletin bekası için düşündükleri fikrin ana unsuru, Devletin de ana unsuru olan Türkler olmasına rağmen bu durumu dile getirmekten bir süre uzak durmayı tercih etmişlerdir. (Semiz, 2014: 222). Bu tercihe, aslında dönemin koşulları gereği bir zorunluluk da denebilir. Çünkü cemiyet içerisindeki çeşitlilik ve muhalefet partilerinin sert eleştirileri gibi nedenlerden dolayı Türkçülük fikri ancak Osmanlılık perdesi arkasından yürütülebilirdi.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçıların Türkçülük fikirleri belirginleşmeye başlamıştır. Zaten baştan beri amaçları belliydi: Kendilerinin ve atalarının uzun yıllar boyunca hizmet ettiği Osmanlı Devleti'nin (Lewis, 1993: 212) bekasını sağlamak. Türkçülük fikrine üstü kapalı her zaman sıcak bakıyorlar ama çok fazla dillendirmiyorlardı. Fakat artık çözümler tükeniyordu ve bir şeyler değişiyordu. Bu değişim Hüseyin Cahit Yalçın'ın şu ifadelerinden çok net anlaşılmaktadır:

İttihat ve Terakki Osmanlılıktan vazgeçmiştir. Türkçülük dışında izleyebileceği başka bir yol da bulunmamaktadır. Eğer Türkler İmparatorluğu idare etmeye devam edeceklerse Türkçülük tek tercih seçeneğidir. Etnik ayrılıkçı akımlar sebebi ile İttihat ve Terakki Âdem-i merkeziyete şiddetle karşıdır. Çünkü bu Midilli, Sakız ve diğer adaları Rumların kucağına atmak anlamına gelir (Semiz, 2014: 230).

Hüseyin Cahit'in söylediklerinden de anlaşılacağı üzere artık başka bir seçenek yoktu. Öte yandan Balkanlarda, Arapların bulunduğu coğrafyada ve Anadolu'da diğer milliyetçi örgütlenmeler ve isyanlar giderek artış gösteriyordu. Osmanlı Devleti'nde çözümler hız kazanıyordu. Hal böyle olunca artık İTP'nin de saklayacak bir şeyi kalmamıştı. En azından Müslüman-Türklerin çoğunlukta olduğu Anadolu topraklarında merkeziyetçi bir birlik oluşturma gayreti içerisinde olmuşlardı. Bu amaçla, modernleşme çabaları ile birlikte ideolojisini çevreye benimsetme ve adapte etme amacıyla hâkim bir milliyetçi söylem geliştirecektir (Yıldırım, 2014: 86).

İttihat ve Terakki'nin fikirleri ve hareketleri 1913 Bâb-ı Âli baskını ile birlikte daha keskin bir yapıya bürünecektir. 23 Ocak 1913 tarihinde Enver Paşa öncülüğünde Bâb-ı Âli'yi basarak, Bulgar isyanları ile boğuşan Edirne'yi kurtarmak amacıyla yönetime el koymuş ve bu tarihten I. Dünya savaşının sonuna kadar devlet Enver, Talat ve Cemal Paşalar tarafından yönetilmiştir (Yücel, 2012: 36). İTP'nin, II. Abdülhamit'in benimsediği panislamizm fikrini savunduğunu söylemek pek mümkün değildir. Grup üyelerinin bir çoğunun kendilerini İslam dinine bağlama konusunda ciddi kuşkuları mevcuttu (Landau, 1999: 70). Fakat hâlihazırdaki Müslüman çoğunluğu karşılarına almak İTP için gereksiz ve tehlikeli olacaktı. Bu doğrultuda çalışmalarını İslam'a karşı oldukça temkinli bir tutum içerisinde sürdürmeye özen gösterdiler. Ayrıca İslam, siyasi olarak da bazı güçlere karşı kullanılabilirdi. Genç Türkler İslam'ın bu yönünü sık sık bir kılıf olarak kullanarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir (Landau, 1999: 70). İç politikanın merkezinde Osmanlıcılık fikri ağırlığını korumaya devam ederken, İhtiyaç duyulduğu zamanlarda Türk milliyetçiliği fikri de zaman zaman gündeme getirilmiştir. Bu yönüyle bakıldığında Enver Paşa ve arkadaşlarının dönemin şartlarına göre Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık kartlarının üçünü de ileri sürebildiği görülmektedir.

İttihat ve Terakki Partisi yönetime el koyduktan sonra, Ermeni grupların İttihat ve Terakki Partisi'nden desteğini çekmesi ve Rumların 'Megalo İdea' fikrini açık bir şekilde dillendirmeye başlaması (Çiftçi, 2010: 86) gibi nedenlerden dolayı ve Balkanlardaki ayaklanmaların da etkisiyle milliyetçilik hareketleri hız kazanmıştır. Toprak kayıpları ve alınan yenilgiler beraberinde toplumsal kutuplaşmayı da getirmiş, imparatorluğun benimsediği Osmanlıcılık fikrini gittikçe zayıflatmıştır.

Osmanlı Devleti'ni zor duruma sokan bir diğer durum ise, devletin ekonomik yönden çöküşü ve ağır borçlar altına girmesiyle birlikte Avrupalı devletler tarafından iç gelirlerine el koyularak Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması olmuştur. Bu kurum bünyesinde de Avrupalılardan sonra Osmanlı gayrimüslim azınlıkları görev alıyordu. Azınlıkların Osmanlı'daki ekonomik ağırlıklarının giderek artması ve aynı oranda Müslüman tebaanın refah seviyesinin düşmesi huzursuzluğu tetikleyen bir diğer etkidir. Bu durum İttihatçıları, Türkçü akımları destekleme ve bir Türk burjuvazisi oluşturma fikrine itmiştir (Göçek,

2002: 67-68). Özellikle Türklerin iktisadi olarak geri kalmış durumunu düzeltmeyi kendilerine mukaddes gaye olarak belirlerler. Bu durum İTP'nin siyasi programının ikinci maddesinde şöyle belirtilir:

İttihat ve Terakki Fırkası, siyaset-i iktisadiye-i milliye'nin istiklâlîni müşkülata koyan ve ecnebilere taallük eden imtiyazat ve istisnaat-ı maliye ve iktisadiyeyi ref'e çalışacağı gibi alelûmum kapitülâsyonların dahi kaldırılması esbabını iktikmal etmeği en mukaddes gaye addeder (Tunaya, 1988: 106).

Aslında bu durum bir yanıyla da o dönemdeki sıcak gelişmelerin ürünü olan bir karardı. Girit, Yunanistan ile birleşme kararı almıştı ve Avusturya da Bosna Hersek'i kendi topraklarına katmıştı. Bu durum devleti ekonomik tedbirler almaya iten sebeplerin başında gelmektedir. Osmanlı Devleti, mevzu bahis iki devlet hakkında ticari boykot kararı olarak (Göçek, 2002: 67; Ahmad, 2012: 59) tavrını belli etmiştir. Öte yandan İstanbul'da yaşayan Rumların aralarında para toplayarak Osmanlı ile savaş halinde olan Yunan donanmasına savaş gemisi alınması için bağışlamaları sonucu İstanbul'daki Rum iş yerleri boykot edilmiştir. Bu durum aynı sınırlar içerisindeki milliyetçilik akımlarının ekonomik anlamdaki mücadelelerinin ilk örneklerinden birini teşkil etmektedir (Göçek, 2002: 67).

Öte yandan Avrupa'da meydana gelen Sanayi Devrimiyle beraber değişen üretim ve ekonomik ilişkiler Osmanlı'yı derinden etkilemiştir. Yeni koşullarda Avrupa'nın Osmanlı ile olan ekonomik ilişkilerinde gayrimüslim azınlıkları tercih etmeye başlamaları ile Müslüman halk ekonomik yönden çöküşe geçmiştir. Ayrıca Avrupalı devletler ticaret yaptıkları bu azınlıkları himaye etmeye başlamış (Göçek, 2002: 67) ve bu sayı kısa zamanda yüksek rakamlara yükselmiştir. Bu durum Müslüman Türklerin gayrimüslimler ile aralarındaki ilişkileri kötü etkilemiş ve Türk milliyetçiliği fikrinin gelişimine ivme kazandırmıştır.

Türk milletinin vücuda getirilebilmesi için ayrıca Türk burjuvazisine de ihtiyaç vardı. Çünkü İmparatorlukta sermaye büyük oranda gayrimüslimlerin elindeydi. Toprak işlemek, fabrika kurabilmek, işletme açabilmek, ticaret yapabilmek için hep sermayeye ihtiyaç vardı. Gayrimüslimler ise artık Osmanlı Devleti'ne karşı bir bağlılık hissetmiyorlardı. Üstelik birçok ticari ayrıcalıkla da korunuyorlardı. İttihat ve Terakki çözümü yeni bir Türk Burjuvazisi oluşturulması fikrinde buldu ve çalışmalara başladı. Çünkü sadece asker,

memur ve köylü sınıflarından güç alarak çağdaş bir ulus devlete dönüşebilmek mümkün değildi (Toprak, 1995: 151). Bunun için sermayeye hâkim bir Türk burjuva sınıfı oluşturulmalıydı. Bu fikrin hayata geçirebilmesi de ancak İmparatorluktaki Müslüman-Türk kesimin girişimci olması; ticaret, sanayi ve bankacılık gibi getirisi fazla olan işlerle uğraşması ile mümkün olabilirdi (Semiz, 2014: 237). Gökalp bu konuda, Osmanlı'nın serbest ticaret ilkesini benimseyerek kendisini sanayi ülkelerinin kölesi durumuna düşürdüğünü; çağdaşlaşmak ve sanayisini geliştirmek istiyorsa Amerikalı John Rae ve Alman Frederich List'in önerdiği biçimde bir ekonomik sistemin benimsenmesi gerektiğini savunur (Heyd, 1979: 170-171).

İTP, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türk burjuvazisi oluşturma yolundaki çalışmalarına hız vermiştir. Bu doğrultuda ilk iş devletin belini büken en büyük ticari sorunlardan biri olan kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmıştır. Yabancı şirketlere verilen imtiyazların birçoğuna son verilerek Osmanlı mevzuatına tabi olmaları istenmiştir (Toprak, 1995: 151). Vergilendirme şeklinde düzenleme yapılarak, özellikle Gümrük tarifelerinde yapılan düzenlemeler ile iktidarın gümrükler üzerindeki etkisi önemli ölçüde arttırılmıştır. Savaş yıllarında ülkede ihtiyaç duyulacak olan bazı besin ve stratejik maddelerin ülke dışına çıkarılması yasaklanmıştır (Toprak, 1995: 151). Benzeri uygulamalar ile Osmanlı'nın ekonomisi güçlendirilmeye -en azından muhafaza edilmeye- çalışılmıştır.

1914'te çıkarılmaya başlanan Sanayi Dergisi ile ülkedeki Müslüman-Türk kesim sanayicilik konusunda bilgilendirilmeye, teşvik edilmeye çalışılmıştır. Kapitülasyonların kaldırılması ve gümrük vergilerinin arttırılması gibi ekonomik düzenlemelerdeki amaç; bir burjuva sınıfı oluşturmak ve akabinde oluşturulan burjuva sınıfını dış etkenlerden korumaktı. Ayrıca Müslüman-Türk unsurlara daha fazla iş imkânı sağlayabilmek (Semiz, 2014: 238-239) adına yabancı şirketlerin yazışma dillerini de Türkçe olarak değiştirmesi kararı alınmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın ilk milli bankası olan 'Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası' kurulmuş ve bütün işlemlerinde ve yazışmalarında Türkçe kullanılması zorunluluğu getirilmiştir.

Yukarıda bahsedilenlerin yanında İTP'nin modern bir ulus devletin gereklerinden bazıları olan; zorunlu askerliğin koşulsuz her kesimi kapsaması, merkezi eğitim programı, ortak vergi politikası gibi çalışmaları da Türkçülük politikalarının en belirgin olduğu faaliyetler olarak kendini göstermektedir. İTP bu uğurda karşılarına çıkan zorluk, isyan ya da direniş gibi badireler karşısında güç kullanmaktan da çekinmemiştir. Gelen tepkiler arttıkça İTP de daha fazla güç kullanma yoluna gitmiştir.

Jön Türk hareketinin benzerine Osmanlı tarihinde rastlamak mümkün değildir. İlk kez İmparatorluk dışından olan toplumsal bir grup (Karpas, 2012: 16) saltanatın kendisine meydan okuyan bir cüretkârlık ile hareket etmiş ve denetimi eline geçirebilmiştir. Fakat bu hareket kendi sonunu getirecek olan dinamikleri de bünyesinde barındırıyordu. Çünkü bu hareketin lider kadrosu gücünü halktan ziyade ordu ve devlet bürokrasisine dayandırıyor. Dolayısıyla yapılan devrim de burjuva sınıfının bir zaferi değil hiyerarşinin alt basamaklarında bulunan aydın sınıfın zaferiydi (Karpas, 2012: 16). Artık sosyal statü ve saygınlık kazanmanın bütün yolları parti ve hükümette kesişiyordu. Aynı şekilde kamuda görev yapacak olan nitelikli elemanları yetiştiren modern eğitim sistemi, hiyerarşik düzlemde yukarı yönlü hareketliliğin ana unsuru halini almıştır.

1918'de Osmanlı Devleti savaştan yenik çıkınca, İttihat ve Terakki Partisi de iktidardan çekilerek partiyi dağıtma kararı almış ve birçokları soluğu yurt dışına kaçmakta almıştır. İTP dönemi politika ve uygulamaları başarılı bulunsun ya da bulunmasın her halükarda ardında bıraktığı miras sadece düşünsel materyallerden oluşmuyordu. Ayrıca insani, ekonomik, kültürel ve düşünsel alanları denetleyebilen, iyi eğitilmiş ve geniş kadrolara dayanan bir siyasi örgüt biçimi de bu mirasa dâhildi. Mustafa Kemal öncülüğünde gerçekleştirilen Ulusal Kurtuluş Savaşı ve akabinde Cumhuriyetin ilan edilmesi ancak İTP'nin bıraktığı bu sosyopolitik miras (Karpas, 2012: 18) zemini üzerine inşa edilecektir.

2.4. GARPLILAŞMA

Şerif Mardin'e göre (1991: 11) Batıcılık, Osmanlı döneminde başlayan ve Cumhuriyet döneminde farklı boyutlar kazanan, Batı Avrupa'ya ait değerler bileşimini

ulaşılması gereken bir hedef olarak belirleyen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın ılımlı/yumuşak şekilleri mevcut olduğu gibi köktenci/radikal boyutlarda dillendirildiği de olmuştur. Fakat sözcük temel olarak Batıyı tamamen -iyisiyle kötüsüyle- örnek almayı ya da taklit etmeyi tahayyül edenleri nitelemek için kullanılmaktadır.

Atatürk dönemi inkıl plarının üzerine oturtulduğu sacayaklarından biri olan ‘Batılılaşma’ hareketlerinin kökleri Osmanlı Dönemi’ne kadar uzanmaktadır. Osmanlı devletinde Batılılaşma hareketlerinin görülmeye başlandığı dönem olarak XVIII. yüzyılın başları gösterilmektedir. Bu dönemlerde kendini göstermeye başlayan bir dizi gelişmeler ile birlikte ‘Batı’ sözcüğü sadece y n bildiren bir terimden fazlasını ifade etmeye başlamıştır. İlerleyen dönemlerde meydana gelen ve dünyayı hem maddi hem de manevi yönden bütünüyle değiştiren Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi gelişmelere ev sahipliği yaparak Batı, gerçekten de Batı (Belge, 2007: 44) olacaktı. Önceleri İşlamlık-Hristiyanlık gibi din temelli bir k mplaşmadan söz ederken artık dini boyut bir kenara bırakılarak daha çok şark ile Garp (Berkes, 2003: 381) ekseninde bir k mplaşma söz konusu oluyordu. Fakat Batı, şüpheye yer bırakmayacak şekilde öndeydi ve Doğunun ilgisini oldukça fazla üzerinde toplayabiliyordu. Özellikle Sanayi Devrimi’nin dünya ekonomisinin çehresini kökten değiştirmesiyle birlikte diğer devletlerin yüzü ‘Batı’ya, ‘Batılılaşma’ya, ‘Modern olan’a dönecekti.

Yükselme devrinde kendi uygarlığını Batıdan  st n olarak kabul eden Osmanlı, toprak kayıplarının artmasıyla güç dengesinin değiştiğinin farkına varsa da bu duruma ayak uydurma konusunda başarılı olamamıştır. Fakat yine de Batı ile olan ilişliğini kesmemiş ve Batıdaki gelişmeleri mesafeli bir şekilde izlemeyi s rd rm ştur. Bu dönemde, imparatorluğun neden gerilemeye başladığı ya da bu durumun önüne nasıl geçilebileceği soruları çözüme muhtaç en önemli soruların başında geliyordu. Kimisine göre sorun İşlam’dan uzaklaşılmış olmasıydı ve bu hatadan dönüldüğü takdirde işler yoluna koyulacaktı. Kimisine göre ise, devlet yönetimi sorunluydu ve çeki düzen verilmesi gereken de bu kısımdı. En yaygın kanı ise Batının askeri, teknoloji ve ekonomik olarak  nde olduğuydu. Yapılması gereken ise Batının taklit edilmesiydi. Bu kısımda ortaya bir sorun daha çıkıyordu. Peki, ama hangi yönler ne ölçüde alınmalıydı? Bu noktada karşımıza

giriş kısmında yaptığımız tanımdaki anlamıyla ‘Batıcılık’ çıkar. Bu düşünceyi savunanlara göre modern Batının sadece teknolojik ve bilimsel unsurları değil, aynı zamanda kültürel değerleri de dâhil tüm değerleri topyekûn alınmalıydı.

XIX. yüzyıl başları ve özellikle Tanzimat dönemi reform hareketleri ile yoğunluk kazanan Batılılaşma hareketlerine hız kazandıran diğer bir etken ise; Batı ile diplomatik ve askeri alanda temasın artmasıdır. Özellikle askeri alandaki yenilgiler dizisi ile birlikte Batının üstünlüğü kabul edilmeye başlanmıştır. Bu durum beraberinde Batının mercek altına alınmasını ve sadece askeri anlamda değil, aynı zamanda refah ve gelişmişlik düzeyi bakımından da taklit edilmesi gerektiği fikrini doğurmuştur.

Osmanlı’da önceleri ‘Frenk kâfiri’ ya da ‘gâvur’ (Tekin ve Okutan, 2012: 58) gibi küçümseyici ifadelerle isimlendirilen Batı, birçok alandaki üstünlüğünün görülmeye başlanmasıyla beraber artık daha ilgi çekici ve hayranlık uyandırıcı bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Batılılaşma fikri, Osmanlı genelinde ekseriyetle kabul görmesine rağmen asıl mesele, Batılı değerlerin hangi ölçüde transfer edilip hangi dozda uygulanacağı sorunsalıdır. İşte bu noktada ayrışmalar ve tartışmalar kendini göstermeye başlamaktadır. Osmanlı döneminde bu tartışmaların en fazla yoğunlaştığı zaman aralığı II. Meşrutiyet dönemi olmuştur. Abdullah Cevdet ve Ahmet Rıza gibi önemli şahsiyetlerinde içerisinde bulunduğu bu grubun temel savı; Batının, tüm kurumlarıyla beraber transfer edilmesi gerektiği ve Batının medenileşmenin yegâne örneği olduğudur. Sırasıyla Abdullah Cevdet ve Hüseyin Cahit’in şu sözleri anlatmak istediklerimizi örneklendirmek adına güzel birer örnektir: “Bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle dikeniyile istinas etmeye mecburuz” (Tekin ve Okutan: 2012, 58). “İstesek de istemesek de Avrupalılaşmak zorundayız. Nasıl giydiğimiz pantolon Avrupa’dan geliyorsa... edebiyatımız da oradan gelecektir... Arapların bütün tarih kitapları dilimize çevrilse de yine Avrupa’ya bakmak zorundayız” (Berkes, 2003: 383).

Batıcılara göre, Şark uygarlığı Batı uygarlığının düşmanca hareketlerinden, sömürme çabasından ya da saldırgan hareketlerinden değil Şark uygarlığının aslında kendisi bizzat kötü ve geri kalmış (Berkes, 2003: 382) olduğundan dolayı gerilemeye mecburdu. Batı uygarlığı, özü itibarıyla gelişmiş ve ileriye idi. Arap uygarlığından devşirilmiş

bir medeniyet de değildi. Temelleri herhangi dini koşullara oturtulmamış, yepyeni değler üzerinde yükseldiği için daha üstündü.

Fakat 1904-1905 yılları arasında meydana gelen Rus-Japon Savaşını Japonların kazanması yeni bir soru işaretini gündeme getirdi. Acaba gerçekten Japonlar gibi geleneksel değler korunarak gerçekleştirilecek bir modernleşme mümkün müydü? Eğer mümkün ise Osmanlı'da da uygulanabilir miydi? Yanıtlanmaya muhtaç bu sorular, Batının sadece tekniğinin alınması gerektiğini savunan -öncüleri arasında Mehmet Akif'in de yer aldığı- İslamcı bir akım (Mardin, 1991: 18-19) ortaya çıkarmıştır.

Batıcılığın Kemalist Devrimin temellerinden biri olması hasebiyle, batıcılık düşüncesinin Cumhuriyet dönemindeki faaliyetlerine bir sonraki başlık altında yer vermek daha yerinde bir hareket olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ VE MERKEZ SAĞ GELENEĞİ

3.1. MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ

Özellikle son iki asırda dünyanın çeşitli bölgelerinde, geçmiş yıllarda görülmemiş ya da henüz yeni yeni belirmeye başlayan birtakım yeni siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik oluşumlar köklü değişimlere neden olmuştur. Osmanlı Devleti gibi geleneklerine sıkı sıkıya bağlı ve muhafazakar devletler bu gelişmelere ayak uyduramamış ya da ayak uydurma konusunda geç kalmış ve sonucunda da toprak bütünlüklerini koruyamamışlardır.

I. Dünya Savaşı'nın sonlanması, beraberinde imparatorluklar çağının da sonunu getirmiş ve ulus-devletlerin çağı başlamış oldu. Özellikle, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti gibi imparatorluklar tarih sahnesinden çekilirken yerlerini aynı topraklar üzerinde kurulacak olan ulus-devletlere bırakacaktı.

Her milliyetçilik tipinde olduğu gibi Türk milliyetçiliğinin de kendine has özellikleri vardır. Bu özelliklerin hangi şartlar altında oluştuğunu, tarihin labirentlerinde nasıl bir yol izlediğini, zamanın çatlaklarından sızdırılıp nasıl damıtıldığını belirleyebilmek için belirli sosyo-kültürel ve tarihsel kodlara ihtiyaç vardır. Ancak bu kodlar yerine yazıldığı takdirde resmin bütünü görülebilmektedir. Aksi halde ırkçılık, faşistlik ya da şovenizm gibi asılsız ve aşırı tepkilerle karşılaşmak mümkün olabilmektedir. Türkçülük fikirleri arasında ırk temelinde bir ulus hayal eden ırkçı fikirler mevcut olsa da iktidar sahipleri tarafından genel olarak tercih edilmemiştir.

Ulusçuluk düşüncesi zamana ve mekâna göre farklılık gösterebilmektedir. Geçen zaman ile birlikte ulusçuluk düşüncesi, sayısız etmenden etkilenmekte ve bu etmenler ile yoğrularak kıvam almaktadır. Özellikle Türk milleti gibi çetin savaşlar ve badirelerden geçerek, uzun yıllar İslam'ın sıcak hoşgörü ikliminde usulca yoğrulmuş bir milletin yok olma kaygısından beslenen bir milliyetçiliğin karakteristiğini saptamak ince bir işçilik

gerektirmektedir. Bir de bu duruma Osmanlı son döneminde uygulanan kimlik politikaları sonucu hepten kördüğümüne dönüşen durum eklenince işler bir o kadar daha zorlaşmaktadır. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçildiği dönemde, elde yorgun ve kafası karışık bir halk vardı. Asıl zahmetli ve zor olan ise bunca karmaşık aidiyetler barından halktan bir 'Türk milleti' ortaya çıkartmaktır. Bunu yapabilmek için ise geriye ve ileriye yönelik geniş zaman aralıklarını iyi analiz ve tahmin etmek gerekiyordu. Yani bir ulusçuluk örneği ele alınırken tarihsel arka plan ihmal edildiği takdirde yapılan çalışma oldukça eksik kalacaktır. Ulusçuluk, ancak mevcut koşulların tarihsel arka plan ile sentezlenerek okunması sonucunda anlam ifade edebilecektir. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi ulusçuluk politikalarını kavrayabilmek için Osmanlı dönemi şartlarını, günümüz ulusçuluk politikalarını kavrayabilmek için ise bu iki dönemin şartlarını topyekûn iyi analiz edebilmek gerekmektedir. Ancak bu şartlar altında sağlıklı bir görüş açısı elde edebilmek mümkündür.

Modern Türk siyasal sisteminin başlangıç noktası olarak Kurtuluş Savaşı yılları gösterilebilirse de köken olarak Türk siyasal hayatı üç dönemde incelenebilir: Osmanlı dönemi ve siyasal kültürü, geçiş dönemi olarak Jön Türkler dönemi ve son olarak ise Kurtuluş Savaşı ile başlayan Cumhuriyet Dönemidir (Karpaz, 2012: 18-19). Osmanlı'nın son dönemlerinde ve geçiş döneminde reformları ve diğer değışikleri başlatanlar hep küçük gruplar olmuştur. Bu reformlar küçük gruplar tarafından tepeden inmeci bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında ise işgallere karşı direniş ve savunma ile başlayan ve sonraları kurtuluş hareketine dönüşen eylemler aşağıdan yükselen bir halk hareketiydi. Bu hareketler başlangıçta yerel çapta ve küçük gruplardan oluşuyordu fakat yine de ulusal vatan fikrinin vurgulanmaya başlanması nedeniyle önem arz etmektedir.

Kurtuluş Savaşı'nı başlatan olay, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi oldu. Yunan askerleri henüz İzmir'e yeni çıkartma yaparken, genç bir gazeteci olan Hasan Tahsin'in ilk kurşunu yurdun her yanında yankılanmış ve Ulusal mücadele başlamış oldu. Bu tarihten sonra yurdun dört bir yanında direniş örgütleri hızla

artmaya başlamıştır. Yunan çıkartmasıyla birlikte Mustafa Kemal³ 19 Mayıs 1919'da ulusal mücadeleyi organize etmek üzere Samsun'a doğru yola çıkmıştır. Mustafa Kemal dağınık halde bulunan direniş örgütlerini tek bir birlik halinde toplamaya çalışmıştır. Bu amaçla silah arkadaşları ile birlikte yayınladıkları Amasya Protokolü ile giriştikleri hareketin amaçlarını belirtmişler ve halkı da bu direnişe davet etmişlerdir. Daha sonraları düzenledikleri Erzurum ve Sivas Kongreleri ile dağınık haldeki direniş örgütleri tek çatı altında toplanmış ve Misak-ı Milli (Milli Sözleşme) hazırlanmıştır. Bu sözleşme ile Türkiye Cumhuriyeti'nin günümüzdeki sınırlarına yakın bir sınır taslağı hazırlanmıştır. Ayrıca bu sözleşme ile milli irade, ulusun üstünlüğü, milli meclis gibi konulara vurgu yapılarak kurulacak olan Cumhuriyetin sinyalleri verilmiştir. Aslında Misak-ı Milli'de yer alan maddelere bakıldığında açık bir şekilde Türk siyasal tarihi bağlamında devrimci bir nitelik taşıdığı görülmektedir (Karpas, 2012: 21).

Misak-ı Milli'de alınan kararlar ile birlikte artık ülke İmparatorluk geçmişinden kesin çizgiler ile ayrılmaya başlıyordu. Tam bağımsız ve milli iradeye dayanan bir ulus devlet kurulması fikri de bu kararların geneline sirayet etmiş bir düşünceydi. 23 Nisan 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açıldığı günden itibaren milli iradenin temsilcisi olmuştur. Tüm yasama ve yürütme yetkileri TBMM'de toplanıyordu ve meclis başkanlığına Mustafa Kemal seçilmişti. 1921'de yürürlüğe giren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile beraber artık hareketin yasal çerçevesi de çizilmiş oluyordu. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğunu ve TBMM'nin de bu milletin yasal temsilcisi olarak yasama ve yürütme yetkisini kullanabileceğini ilan ediyordu. TBMM, Türk halkının tek ve gerçek temsilcisi olarak İstanbul Hükümeti'nin her türlü işlem ve eylemlerinin geçersiz olduğunu ilan ederek yerini pekiştirmiştir (Karpas, 2012: 24).

Kurtuluş Savaşı yıllarından Cumhuriyet dönemine kadar olan dönemde daha çok dinsel ağırlıklı bir milliyetçilik anlayışı kendini gösteriyordu. Millet kavramı telaffuz edildiğinde hala akla ilk olarak, aynı topraklar üzerinde yaşayan ve aidiyetlerini daha çok dini bağlamda tanımlayan ulusal bir topluluk geliyordu. Kurtuluş Savaşı yıllarında yeşeren

³ 2 Temmuz 1934 yılında Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra, Soyadı Kanunu'na ek olarak çıkarılan ilk kanun, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e Atatürk soyadını veren kanundur. 24 Kasım 1934 tarihinde Gazi Mustafa Kemal'e Atatürk soyadı verilmiştir (Dokuyan, 2016: 140).

bu milleti belirli bir milliyetçilik tipi ile açıklamak mümkün değildi. Dışarıdan bakıldığında Avrupa tarzı bir milliyetçiliğe benzerlik gösterse de Smith'in (1994: 69) deyiimiyle kendine has dinsel ve kültürel 'öz' ünü muhafaza etmesi sayesinde kendine has bir içeriğe sahiptir.

Milli mücadele döneminde, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bir çözüm olarak sarıldığı Osmanlıcılık, Türkçülük ve özellikle de İslamcılık fikirlerinin izini taşıyan bir Türk milliyetçiliği şekli benimsenmiştir. Yoğun bir şekilde milli mücadelenin sürdüğü bu dönemde Türk kimliğinin tanımlanmasında din mefhumunun yeniden en büyük paya sahip bir karakterde karşımıza çıkması oldukça manidardır. Çünkü bu dönemde tam anlamıyla bir milli bilinçten söz etmek mümkün değildir. Halkın ekseriyetinin kendini ait hissettiği, uğruna canını feda edebileceği ve onları bir arada tutabilecek yegane güç İslam'dı. Bu çerçeveden Mustafa Kemal ve arkadaşları için 'dinsiz' yakıştırmalarına maruz kalmamak ve halkın desteğini kazanabilmek adına dinin işlevsel bir şekilde kullanımı oldukça önem arz etmekteydi. Daha sonraları din kavramını milliyetçilik anlayışlarından keskin bir şekilde ayıracaklardı fakat dönemin şartları göz önüne alındığında mevcut konumda rasyonel olan tercihin din temelli bir milliyetçilik anlayışı olduğu düşünülmekteydi (Yıldız, 2009: 219).

Şartlar din temelli bir milliyetçilik gerektirse de, küresel anlamda ırk temelinde tanımlanmış milliyetçilik fikirlerinin geniş kitlelerde yankı bulduğu görülmekte ve ulus esasına dayanan bir Türk Milliyetçiliği vücuda getirmenin kaçınılmaz gerekliliği bilinmekteydi. I. Dünya Savaşı sonrası tablo bu durumu açık bir şekilde gözler önüne seriyordu. Fakat ulus esasına dayalı bir milliyetçilik fikrinin benimsenmesi için zamana ihtiyaç vardı. Özellikle Anadolu'nun Yunan işgali altında olduğu yıllarda gösterilen tepkilerde Türk milliyetçiliğinin kıvılcımlarına rastlayabilmek mümkündür. Ayrıca kimi çevrelerce, Osmanlı döneminde 'Türk unsurunun' ihmal edildiğini ve benliğinin unutturulduğunu içeren söylemler de kendisine yer bulmaktaydı. Bu konuda Remzi Oğuz Arık'ın şu sözleri referans olarak gösterilebilir: "... Şimdiye kadar kütlelerin, başka zümrelerin, şahsi heves ve hırslarının bir harç, bir malzeme gibi kullandığı Türk halkı, bugünkü milliyetçiliğimizin bir gayesi haline gelmiştir" (Bora ve Canefe, 640).

İmparatorluk topraklarının giderek düşman işgali altına girmesiyle artık yurt genelinde direniş örgütleri kurulmaya başlanmıştır. Genel düşünce artık önceden olduğu gibi imparatorluğu kurtarmak ve ayakta tutmak değil, Türklerin Anadolu'daki varlıklarını kurtarmak ve devam ettirmek şeklindeydi. Aynı fikrin tezahürü olarak Anadolu Türklüğünün kendisine has bir devletin vücuda getirilmesi bir mecburiyet halini almıştır. Bu durum beraberinde milli bir kimlik kurgulanması ihtiyacını da doğurmuştur. Kurtuluş Savaşı ile kendini göstermeye başlayan bu değişim, zamanla Türkçülük fikrinin yerini Türk Milliyetçiliği fikrine bırakmasıyla sonuçlanacak bir değişimin henüz başlangıç aşamasıydı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar ki Türkçülük anlayışı, modern anlamdaki milliyetçilik anlayışına karşılık gelen anlamda düşünülmemiştir (Karakaş, 2006: 67-68). Bu zamana kadar meydana getirilmeye çalışılan düşünce Türkçülük ve İslamlığı harmanlayarak ortaya bir sentez çıkarma düşüncesi şeklindeydi. Savaşın sonunda kadar Türkçülük fikri imparatorluğu koruma ve bekasını temin etme gibi ideolojik bir işlev görürken, artık ilerleyen zamanlarda medeniyet değişikliği projesinin siyasal ayağının bir parçasını oluşturmuştur. Bu değişiklikte birlikte artık merkezde olan imparatorluğun bekası değil Türklerin kendine has bir devlet üzerinde kendi varlığını koruyabilmesiydi. Sözü ettiğimiz yeni anlayış ile birlikte geçmişten farklı olarak devlet ile toplumun bir bütün olduğu fikri üzerine inşa edilmiş yeni bir dünya görüşü ve tarih anlayışı yeşermeye başlamıştır (Karakaş, 2006: 68). Milli mücadele yıllarında cereyan eden tüm bu durumlar göstermiştir ki Türk milliyetçiliği fikrinin ortaya çıkması ve palazlanmasında en önemli etkenlerin başında vatani kurtarma fikrinin yattığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Milli mücadele yıllarında Ankara'nın Türk milliyetçiliğini temsil ettiği söylenebilir. Savaş boyunca kongrelere, harekâtlara, binalara ve daha birçok olguya eklenen 'milli' sıfatı bunun en büyük göstergesidir. 'Milli Mücadele', 'Milli Zafer' ve 'Milli İstiklal' gibi örnekler bunlardan yalnız bir kaçıdır (Safa, 1997: 87). 'Milli' kelimesinin bu denli çok kullanılması elbette ki bir rastlantının sonucu tezahür eden bir durum değildir. Bu kelime ile aslında, uyandırılmaya çalışılan bir millete seslenilmekteydi. Gazi Mustafa Kemal'in de Samsun'a çıktığı günden itibaren sürekli olarak kullandığı ve dile getirdiği 'milli', 'milliyet', 'milli hâkimiyet', 'vicdanı milli' gibi kilit kelimeler, imparatorluktan arda kalan

enkazın üzerine inşa etmeye çalıştığı yeni topluluğun anahtar kelimeleri idi (Safa, 1997: 88).

Cumhuriyet öncesi dönemde benimsenen milliyetçilik anlayışının, İslamcılık ve milliyet fikirlerinin bir sentezi şeklinde zuhur ettiğini vurgulamıştık. Fakat buradaki İslamcılık fikrinin altında yatan asıl amaç şeriatçılık gibi radikal bir dindarlıktan ziyade toplulukların birbirine olan bağını kuvvetlendiren ve perçinleyen bir bağ işleviydi. Bu dönemde, din ve milliyet kavramları birbiriyle sıkı bir bağ içerisindeydi. Öyle ki o devirde milli duyguların taşarak dini duygularla bir olduğuna da şahit olunmuştur. Bu durumun en güzel örneklerinden biri şüphesiz İstiklal Marşı'mızın yazarı olan ve milli mücadele öncesinde 'millet' ve 'ırk' fikirlerine karşı mesafeli duran Mehmet Akif Ersoy'un dahi İstiklal Marşı'nda 'O benim milletimin yıldızıdır' ve 'Kahraman ırkıma bir gül' gibi ifadeleri büyük bir coşku ile dile getirmesidir (Safa, 1997: 89).

3.2. CUMHURİYET'İN MANEVİ GÜCÜ: TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesi ile Cumhuriyetin ilanından sonra Türkçülüğün çehresi oldukça değişmiş ve savaş sonrasında Kemalizm'e eklemlenerek etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Bu döneme kadar sıkça adı zikredilen Turancılık, Pantürkizm ve Türkçülük gibi kavramlar daha çok ırkçı ve yayılcı çağrışımlar yapabileme potansiyeli taşıdıklarından dolayı terk edilmiş ve daha kucaklayıcı bir kavram olan Türk milliyetçiliği kavramı tercih edilmiştir.

Kurtuluş Savaşı müddetince Kemalizm, İslam dini ve Müslümanlara karşı oldukça ılımlıydı. Özellikle gayrimüslimlere seçim yasağı konması, içki yasağı ve Mustafa Kemal'in söylemlerinde din mefhumuna çokça atıfta bulunması gibi durumlar bu konuya oldukça uygun birer örnektir. Elbette bu durumun bir rastlantının sonucu olduğu söylenemez. Öyle ki, bu dönemde Kemalist milliyetçiliğin gücünü İslam'dan aldığı söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ile birlikte artık Türk milletinin de ulus-devlet temelinde kurulmuş bir devleti olacaktı. Sonraları, Kemalizm halktaki milli cevheri

süzme için milliyetçilik anlayışlarından din mefhumunu arındırma çalışmalarına girişecekti (Bora ve Canefe, 2002: 640). Ancak dönemin şartları göz önüne alındığında henüz böyle bir girişim için oldukça erkendi. Bu sebepten ötürü Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilk yıllarında ulus fikri ile İslam arasına herhangi bir set çekme gereği duymamıştır. Aksine oldukça ılımlı yaklaşmıştır. Öyle ki, 22 Nisan 1920' de planlanan TBMM'nin açılışı bir gün sonrasına -Müslümanlar için mübarek bir gün olan cuma gününe- ertelenmiştir. Mustafa Kemal'in 21 Nisan 1920' de Anadolu'daki bütün askeri birliklere ve sivil idarecilere gönderdiği ve açılıştan önce yapılması gereken dini merasimlerin ne şekilde yapılacağını maddeler halinde detaylı bir şekilde yazdığı metinde kısaca şunlardan bahsetmiştir:

Allah'ın cömert ihsanı ile Nisan'ın yirmi üçüncü cuma günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır. Vatanın istiklâli, hilâfet ve saltanatın kurtarılması gibi en mühim ve hayatî görevleri ifâ edecek olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü Cuma'ya tesadüf ettirmekle o günün mübarek olmasından istifade için açılıştan önce bütün milletvekilleri ile Hacı Bayram Velî Câmi-i Şerîfi'nde Cuma namazı kılınarak Kur'an'ın nurlarından ve salâttan feyzalınacaktır. Namazdan sonra sakal-ı şerif ve sancak-ı şerif taşınarak daireye gidilecektir.... Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı şekilde bugünden başlayarak Buhârîler okunup hatimler indirilecek, Cuma günü ezandan önce minarelerde salavatlar getirilecek, hutbede halîfemiz padişahımız efendimizin (Sultan Vahideddin'in) ismi zikredilirken padişahın ve teb'anın biran önce kurtulup saadete ermesi duası da ilâveten okunacaktır. Cuma namazının kılınmasından sonra hatim tamamlanarak hilâfet ve saltanat ile vatanın her tarafının kurtulması maksadıyla yapılan millî çalışmaların önemi ve kutsallığı, milletin her ferdinin vekillerinden meydana gelen Büyük Millet Meclisi'nin yapacağı vatanî vazîfeyi ifa mecburiyeti hakkında öğütler verilecektir... Cenâb-ı Hak'ka tam bir muvaffakiyet için niyaz edip yalvarıyoruz (Habertürk, 2016).

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilanı konusunda dini referanslardan sıkça yararlanmıştır. Metinde özellikle saltanat, hilafet ve halife hakkında yazılanlar, açıkça bu kurumların güvence altına alındığını ve yeni rejimin bu kurumlar için tehdit oluşturmadığını destekler niteliktedir.

Cumhuriyet kurulup bağımsızlık ilan edilince, önceleri benimsenen sözünü ettiğimiz ılımlı hava yerini radikal denilebilecek jakoben bir havaya bırakmıştır (Karakaş, 2006: 69-70). Bu tarihten itibaren yeni kurulan devlet yönünü tamamen Batıya çevirmiş ve ulus-devlet temelli bir yapılanma hazırlığına girişmiştir. Artık geleneklerine bağlı ve muhafazakâr bir tavır takınmak yerine geçmişten kopma ve uzaklaşma gayreti ve uğraşısı

içerisinde olan, gelenek ve inançlara karşı sert bir tutum takınan yönetim vardı. Yeni yönetimin yol haritasında, artık geçmişte kaldığına inandığı Osmanlı Devleti ve İslam'a dair iz ve kalıntılara yer yoktu.

Yeni oluşturulmaya çalışılan ulus-devletin hedefinin merkezinde direkt olarak İslam'ın olduğunu söylemek tam anlamıyla doğru olmayacaktır. Asıl dikkat edilmesi gereken mevzu, yeni oluşum için bir çok değişim ve yeniliğe ihtiyaç duyulması ve özellikle radikal grupların bu değişimlere karşı katı bir direnç göstermesidir. Bu durum iki tarafı da doğal olarak bir çatışmanın içerisine sürüklüyordu.

Karakaş'a (2006: 70) göre; Türk milliyetçiliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olması hasebiyle oldukça önemlidir. Bu çerçeveden bakıldığında Türk milliyetçiliğinin en önemli eseri Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. Daha sonraları Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda kurulan Türk Tarih Kurumu (TTK), Türk Dil Kurumu (TDK) ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF) gibi kurumlar bu ideolojinin yayılması konusunda hayati rol oynamıştır.

Yine aynı dönemde; saltanatın kaldırılması, hilafetin kaldırılması, Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılmaya başlanması, kılık kıyafet düzenlemesi, Türk tarihinin kökenlerini Orta Asya'ya kadar götüren çalışmalar, ezanın Türkçe okutulması gibi birçok inkılaplar yapılmıştır. Bu noktada amaçlanan, eski ile bağların koparılması ve ulus-devlet esasına dayanan batı tipi yeni bir devletin kurulması gayretidir. Görüldüğü gibi tabandan yükselen bir modernleşme hareketinin aksine tepeden inmeci bir modernleşme hareketi görülmekteydi. Yapılan devrimlerden, özellikle İslam ile zıt düşen kısımlarına halkın belirli kısımları tarafından yoğun tepki gösterilmiştir. Fakat dönemin yönetici elitlerinin bu tepkilere karşı tutumu oldukça sert olmuştur. Özellikle devletin laikleştirilmesine yönelik yapılan yeniliklere karşı çıkan tüm gruplar vatana ihanet etmekle suçlanmıştır.

3.3. ZİYA GÖKALP VE YUSUF AKÇURA'DA MİLLİYETÇİLİK

Türkçülük akımı, içerisinde birçok farklı milliyetçilik algısına sahip çevreleri barındırıyordu. Yani homojen bir Türkçülük akımından bahsetmek pek mümkün

gözükmemektedir. Kimi grupların zihinlerindeki Türkçülük sadece Müslüman olanları kapsıyordu; kimisinde tüm dünyadakileri, kimisinde sadece Anadolu topraklarındakileri... Yani Türkçülük, birçok farklı kombinasyondan bir araya geliyordu. Bu milliyetçilik fikirlerinden, dile getirildiği günden günümüze kadar en çok tesire sahip olanlar ise Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın çalışmalarıdır. Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli eseri ve Ziya Gökalp'in *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eseri, Türkçülük düşüncesinin en önemli eserleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Türkçülük akımının öncüleri olarak kabul edilen Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in Türkçülük ve milliyetçilik anlayışları bazı noktalarda birbiriyle kesişse de birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Farklılıklarına rağmen her iki eser de Türk ulusçuluğunun düşünce ikliminde (Çalen, 2011: 292) kaleme alınmıştır. Fakat yazarlarının etkilendikleri kaynakların ve çevrelerin farklı olması doğal olarak eserlerine de yansımıştır.

3.3.1. Yusuf Akçura ve Üç Tarz-ı Siyaset

Yükseköğrenimini Paris'in Ecole Libre des Sciences Politiques (ELSP) (Serbest Siyasi İlimler Okulu) okulunda tamamlayan Akçura, mezun olabilmek için *Osmanlı Saltanatı Müesseseleri Tarihine Dair Bir Tecrübe* (Akçura, 1978: 18) isimli bir tez hazırladı. Tezinde millet ve milliyet konusunda özel bir önem veren Akçura, Paris'teki eğitimini tamamladıktan sonra Kazan'a geri dönerek *Üç Tarz-ı Siyaset* makalesini kaleme alır ve yayınlanması için Kahire'de çıkarılan *Türk* gazetesine (Akçura, 1978: 18) gönderir. Makale üç bölüm halinde yayınlanır ve o yıllardan günümüzü dahi etkileyebilen bir tartışmanın fitilini ateşler (Çalen, 2011: 293). Akçura, Osmanlı toprakları dışında yaşamış olması nedeniyle İslamcılık ve Osmanlıcılık fikirlerinden çok fazla etkilenmemiştir. Bu sebeple, Akçura'nın fikirlerinin anlaşılması konusu sancılı geçmiş ve sıkça eleştirilerin odağı haline gelmiştir.

Akçura, çalışmasına öncelikle Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini tanımlayarak başlar ve bu üç başlığı ayrı ayrı mercek altına alarak inceler. Akçura'ya göre (1976: 25-26) her toplum, kendi varlığını devam ettirmek ve menfaatleri gereği sürekli bir değişim içerisinde. Menfaat ise güçlü olmak, kuvvet kazanmak anlamına geliyordu.

Akçura, bu noktadan hareketle ‘hangi cemiyetin menfaatine çalışılmalı?’ sorusuna yanıt arar. Ona göre İslamcılık fikri, gayrimüslimleri kapsamadığı için devletin bir kısmını açıkta bırakacak ve devleti güçsüzleştirecekti. Türkçülük ise Osmanlı’nın ve İslam’ın menfaatlerine uygun düşmüyordu. İslam toplumunu Türk ve Türk olmayan olarak ayırır ve bunun sonucunda Osmanlı tebaası arasına da nifak sokar ve devletin zayıflamasına neden olurdu. Osmanlıcılık fikri ise Müslümanların ve Türklerin menfaatine uygun olan yegâne sistemdi (Akçura, 1976: 26-27). Sınırların korunması için yapılması gereken ise Osmanlıcılık menfaatine çalışmaktır. Akçura sonrasında ‘fakat’ bağlacının gücünden faydalanır ve asıl anlatmak istediğini Sokratesci bir üslup ile sorularının içerisine güzelce yerleştirir. ‘Fakat’ der Akçura (1976: 27), “Osmanlı Devleti’nin hakiki kuvveti, günümüzdeki coğrafi şeklini korumakta mıdır?”. Bir diğer ve asıl önemli soru ise, muhtelif çeşit dine mensup olup bunca zamandır birbirleriyle kavga etmek ve savaşmaktan bitap düşen unsurların bundan sonra kaynaşabilmeleri mümkün müydü? (Akçura, 1976: 27). Zaten Osmanlıcılık politikasıyla beraber gelen yeni ‘eşitlik’ durumunu Müslümanlar ve Osmanlı Türkleri istemiyordu. Kaldı ki İslam hukuku da böyle bir eşitliğe müsaade etmiyordu. Son olarak gayrimüslimler de istemiyordu. Çünkü bu dönemde gayrimüslimlerin köpürtülmüş tarihleri ve hedefleri vardı. Türkler bu hedeflerin önündeki bir engeldi. Milliyetçiliklerini körüklemek adına Osmanlı hakkında iftiralar yayıp karalama politikalarına girişiyorlardı. Osmanlı kimliği altında Müslümanlarla birleşmek değil, bağımsızlık istiyorlardı. Üstelik örnek teşkil edecek şekilde bu bağımsızlığa (Akçura, 1976: 29) ulaşabilen milletler vardı.

Akçura’ya göre İslamiyet, hala dünyanın birçok yerinde, Müslümanlar için kimlik tayini konusunda ilk sırada yer almaktaydı. Müslümanlar hala ‘Türküm’ ya da ‘İraniyim’ demeden önce “Elhamdü-lillah Müslümanım...” (Akçura, 1976: 33) diyordu. İslam’ın bu özelliğinden faydalanılarak imparatorluk içerisindeki Müslümanlar, Osmanlıcılık politikasına göre daha sıkı bir bağ ile bir araya getirilebilirdi. Böylece padişah, Halife sıfatı ile bütün Müslümanların bir araya gelmesinden doğacak büyük gücü elinde bulunduracaktı. Akçura (1976: 31), denkleminin tam bu noktasında bir ‘fakat’ı daha işleme sokar ve sorar: “Lakin bu tarz-ı siyasetin, Osmanlı Devleti’nde muvaffakiyetle tatbiki mümkün müdür?”. Çünkü diğer dinlerde olduğu gibi ırk tesiri ve çeşitli olayların sonucunda İslam’da da bazı

değişiklikler meydana gelmişti. Hicretin üzerinden daha bir asır bile geçmeden Arap ve Acem milliyetleri arasında çatışmalar başlamış, Şii ve Sunnî büyük ihtilafına neden olarak İslam dinine telafisi mümkün olmayan yaralar açmışlardı. Öte yandan artık Müslüman devletlerin çoğu Hristiyan devletlerin boyunduruğu altındaydı. İslamcılık gibi bir politika izlemeye çalışmak, tüm Hristiyan âlemine meydan okumak anlamına (Akçura, 1976: 32) gelecekti ki hâlihazırda Osmanlı'nın buna yetecek gücü yoktu. Ayrıca İslamcılık politikası, Müslüman ve gayrimüslim ayrışmasını ve parçalanmayı hızlandıracaktı. Yani İslamcılık politikası çok güç ve tatbiki oldukça zordu.

Son kısmının konusu ise ırk temeline dayanan bir Türk birliği meydana getirmektir. Akçura'ya göre Osmanlı ülkelerindeki Türkler Osmanlı'ya sadece dini değil, aynı zamanda ırkî bağlar ile de bağlıdır. Öte yandan Türk olmadığı halde bir kademeye kadar Türkleşmiş olan Müslüman unsurlar (Akçura, 1976: 33) daha da Türklüğü benimseyecek, henüz benimsememiş olanların da Türkleşme imkânı doğacaktı ki asıl önemli kısım bu değildi. Akçura'nın da belirttiği üzere asıl büyük fayda sağlayacak olan kısım; adetleri, dilleri, soyları ve -hepsi olmasa da- dinleri aynı olan ve çoğunlukla Asya'nın büyük bir kısmına ve Avrupa'nın doğusuna yayılmış vaziyette bulunan Türklerin bir araya gelmesi ile büyük bir 'Türk milleti'nin vücuda getirilmesi idi (Akçura, 1976: 33-34). Bu devletler arasında en güçlüsü ve en medeni olanı Osmanlı olduğu için haliyle başrol de Osmanlı'nın olacaktı. Fakat Osmanlıcılık ve İslamcılıkta olduğu gibi Türkçülüğün de beraberinde getireceği sıkıntılar mevcuttu. Örneğin; Osmanlı'da Türkleşmeye direnecek ve Türkleşmesi de mümkün olmayan unsurlar olabilirdi ve bu unsurlar Osmanlı'nın elinden gidebilirdi. Öte yandan Osmanlı içerisindeki Müslümanların ırk temelinde ayrışmasına ve uzaklaşmasına sebep olabilirdi. Fakat Akçura'ya göre bu mahzurlar İslam siyaseti izlemeye göre daha az sorun teşkil etmekteydi. Öte yandan İslam, içerisinde milliyetlerin oluşmasını kabul edecek şekilde değişmeli ve Türk milliyetçiliğinin teşekkülünde kilit rol oynamalıdır. Çünkü dönem itibarıyla dinler artık siyasi önemlerini kaybediyorlardı ve artık ırk temelinde bir oluşum çağın gerekleri kapsamında mecburi bir nitelik taşıyordu. Toplumlarda artık din birliği yerine vicdan özgürlüğü değerleri önem kazanıyordu. Dinler artık şahsileşiyordu ve ancak ırklarla birleşerek, ırklara yardımcı olarak (Akçura, 1976: 35) siyasi ve içtimai önemini koruyabilirdi.

Akçura, makalesinde adı geçen siyaset tiplerini objektif bir şekilde ele almaya çalışmış ve hangi siyaset tipinin taraftarı olduğunu direkt olarak ifade etmemiştir. Fakat son kısımlarda niyetinin aslında Türkçülük olduğunu oldukça sezdirmiştir. Kısaca, Osmanlıcılık faydalı fakat uygulanması bakımından mümkün olmayan bir amaçtı. Türkçülük ve İslamcılık siyasetlerinin artı ve eksi yönleri birbirine yakın olsa da Türkçülük siyasetinin mahzurları İslamcılığa göre daha azdır. Görüldüğü üzere Akçura, ekseriyetle ırk yönü ağır basan bir milliyetçilik düşüncesi üzerinde durmuştur.

3.3.2. Ziya Gökalp: Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak

Ziya Gökalp'in Türk Yurdu dergisinde yayınladığı makaleler dizisinin ilkinde 'Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak' başlığı altında özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı'da cereyan eden fikir akımlarını ele alır. Gökalp, Akçura gibi bu fikirlerin artı ve eksi yönlerini değerlendirme yoluna gitmemiştir. Aksine devletin kurtuluşunun bu üç fikrin sentezinde olduğunu savunmuştur. Gökalp'e (1976: 3-4) göre İslamlaşmak ve muasırlaşmak fikirleri, Türkçülüğün önünde bir engel değil tam tersine Türkçülüğü zenginleştirecek yardımcı unsurlardır. Öte yandan devir, milliyetçilik devriydi ve bu devirde en kuvvetli duygu milliyet duygusuydu. Devlet böyle bir etkeni göz ardı edemez ve etmemeliydi. Aksi halde görevini yerine getiremezdi. Eğer Devlet adamları bu duyguyu kavrayamazlar ise Osmanlı'yı meydana getiren unsurları yönetmek mümkün olmazdı. Milliyet duygusunun hâkim olduğu bir devleti ancak bu lezzeti ruhunda hissedebilenler idare edebilirlerdi.

Gökalp, yazısında Türkçülük fikrinden yana olduğunu gizlememiştir. Yazısına "memleketimizde üç fikir cereyanı vardır" (Gökalp, 1976: 1) sözüyle başlar ve 'muasırlaşmak' ile giriş yapar. Gökalp'e göre, Osmanlı'da bu fikir akımlarından ilk olarak muasırlaşmak ihtiyacı hissedilmiştir. İlk olarak III. Selim döneminde görülmeye başlayan bu akıma daha sonraları 'İslamlaşmak' amacı eklenmiştir. Bu iki düşünce akımına en son ise 'Türkçülük' (Gökalp, 1976: 1) akımı dâhil olmuştur.

Gökalp, Tanzimatçıların muasırlaşma görüşlerinin belirli noktalarını eleştirerek kendi muasırlaşma fikrini daha farklı bir medeniyet düşüncesi üzerine oturtur. Bu kısımda, Osmanlıcılık ile eş anlamda kullanıldığı ve toplumsal köklerden mahrum olduğu (Çalen, 2011: 294-295) için, Tanzimatçıların tahayyül ettiği bürokratik bir modernleşme tipine karşı çıktığı söylenebilir. Osmanlı ismini muasırlaşma ile aynı anlamda kullanmaya çalışanlar yalnızca Tanzimatçı Türklerdi (Gökalp, 1976: 3) ki bu durum sadece yararsız değil, aynı zamanda Türkler başta olmak üzere devlet ve unsurlar arasında birçok kötü sonuçlar doğuruyordu. Gökalp, daha çok kültürel motiflerin ağırlıkta olduğu muasır bir İslam Türklüğü meydana getirmeyi ve bunu daha çok milli değerler üzerine inşa etmeyi hedefler. Bu sebeple, kültür ve değerler korunmalı, Batının sadece fen ve teknolojisi alınmalıydı. Muasırlaşmak demek, Batılılar gibi savaş gemileri, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek demektir (Gökalp, 1976: 11-12). Bunun dışında, dinden ve milliyetten doğan manevi ihtiyaçların alınmasına lüzum yoktu. Bunlar bizde zaten hâlihazırda mevcut olan değerlerdi.

Gökalp, İslamlaşmak kısmında ise ‘İslam Ümmetçiliği’ ve ‘İslam Milliyetçiliği’ ayrımı yapar ve tüm Müslümanların bir millet olduğu fikrini reddeder. Aynı şekilde İslamlaşmanın iki yönünden bahseder. İlki İslam’ın, Türk milletinin birleştirici unsuru olması yönü diğeri ise birtakım düzenlemeler ile oluşturulacak olan ümmet programındaki işlevsel yönüdür. Bu yönlerden birisi milliyet diğeri ise beynelmileliyet ile alakalıdır (Gökalp, 1976: 11). Bu sebeple Türklük ile İslamlık arasında bir zıtlık söz konusu değildir. Gökalp’e göre Türkçülerin millet ülküsü Türklük ise, ümmet ülküsü de İslamlıktır.

Eserinde tam olarak bir millet ya da milliyet tanımı yapmaktan kaçınan Gökalp’e göre millet daha çok bir lisan topluluğudur. Aynı dili konuşanlar benzer düşünce yapısına sahip olacakları için yine aynı dine inanmaya meyilli olacaklardır. Türklerin birçok dini denedikten sonra -birkaç topluluk hariç- İslam’ı seçmeleri ve İslam’da kalmaları bu durumun bir sonucudur. Fakat bu noktada Gökalp bir parantez açar ve Yakutlar topluluğunun bu durum için istisnalardan biri olduğunu belirtir. Coğrafi nedenler yüzünden bu genellenmenin dışında kalan Yakutlar, Gökalp’e göre ya İslam dinini seçerek Türk kalacaklar ya da Hristiyanlığı seçip asimile olarak Ruslaşacaklardı (Çalen, 2011: 295).

Buradan hareketle Gökalp için Türkleşmenin aynı zamanda İslamlaşmak anlamına geldiği söylenebilir.

Gökalp, Müslümanların ilerleyen zamanlarda siyasi bir birlik kurabilme ihtimallerini de yok saymamıştır. Fakat kurguladığı ümmet programı ile farklı bir şematik ilerlemeden bahseder. Programını İslam âleminin birbirinden farklı milletlerden oluştuğunun kabulü üzerine kuran Gökalp, çeşitli ayet ve hadislerden faydalanarak milliyetçilik ve ümmetçilik fikirlerini uzlaştırmaya çalışır. Bu programın içeriğinde; İslam devletleri arasında tek bir alfabe kullanılmalı, bir kurultay oluşturulması, ortak eğitim, dini örgütler arası iletişimin sağlanması ve İslam'ın simgesi olan 'ay'ın kutsallığının muhafaza edilmesi gibi maddeler yer alıyordu. Fakat bu kısımda dikkat edilmesi gereken nokta ise, Gökalp'in ümmet fikrinin Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde bahsini ettiği İslamcılık ile karıştırılmaması gerektiğidir. Çünkü Akçura'nın İslamcılık tiplerindeki gibi Gökalp'in tüm Müslümanları bir araya toplamak gibi bir düşüncesi yoktur. Gökalp (1976: 7) , böyle bir ümmetçilik ülküsünü çok geniş çaplı bulur. Öte yandan milletin diğer bütün toplumsal gruplardan üstün tutulması gerektiğini savunur.

Gökalp'e göre Osmanlı'da güçlü ve istikrarlı bir hükümetin kurulamaması, Türklerin iktisadi bir sınıfa sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu iktisat sınıfları kendi menfaatleri gereği güçlü bir hükümet isterler. Memur sınıfına dayanan bir hükümet her zaman zayıf olmak zorundadır. Çünkü bahsi edilen memur sınıfı yükselmek için her zaman mevcut hükümeti devirmeye çalışır (Gökalp, 1976: 6). Milli bir ülküden yoksun olmak Türkleri böyle bir milli ekonomiden mahrum ettiği gibi aynı zamanda dilde ve sanatta kendine özgü eserler vermesine de mani olmuştur. Bu sebeple Türklerdeki milli ülkü, dayanışma ve fedakârlık hisleri yaşadıkları küçük çevreyi aşamadı. Fakat böyle bir ülkü çok dar, öte yandan ümmet ülküsü de çok fazla genişti. Bu şartlar altında Türklük ruhu fedakârlık ve feragat konularında kendisini güdüleyecek bir dayanak bulamadı. Bu durum birçok müessesenin çözülmesine sebep olmuştur.

Osmanlı'da çözülmenin ve çöküşün önüne geçebilmek adına girilen Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinin kesişim kümesinin değişmez elemanı daima Türklerdi. Bu durum Türklerin aidiyet duygusunun belirli oranlarda bu fikirlere dağılmasına ve bir

Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkma tarihinin en sonlara kalmasına sebep olmuştur. Dağılmadan kastımız parçalara ayrılmak demek değil; sınırları muğlâk, iç içe geçmiş kavramların oluşturduğu bir bütün içerisindeki paylaştırmadır. Kavramlar arasındaki iç içe geçmişlik durumu Türk milliyetçiliğinin oturtulmaya çalışıldığı zemine pürüzlü bir görünüm vermektedir. Türk milletinin, Türk milliyetçiliği ülküsünden kaçınarak “ben Türk değilim, Osmanlıyım” (Gökalp, 1976: 4) demelerinin sebebi de bu anlam karmaşasında ve devlet ile milleti bir görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada ilk olarak yapılması gereken bu üç fikir cereyanı arasındaki çizgilerin çizilerek yeni bir denklemde tekrar işleme sokulmasıydı. Gökalp, Türk milletinin dağılmış durumda olan kimlik parçalarını tekrar bir araya getirebilmek adına ‘devlet, ümmet, millet’ (Çalen, 2011: 295) şeklinde bir çözümlemeye gider. Gökalp’e göre, bu üç kavramın mefkûreleri birbirinden farklıdır ve birbiriyle paralel olarak ilerleyebilir. Aralarında bir çelişki ya da zıtlık yoktur.

3.3.3. Gökalp ve Akçura’nın Milliyetçilik Anlayışlarının Karşılıklı Değerlendirilmesi

Gökalp ve Akçura; Osmanlı’nın son dönemlerinde, Türk milliyetçiliğinin bir düşünce sistemi haline gelmesinde çok önemli rol oynamış iki düşünür ve yazardır. Fakat Türk milliyetçiliği konusundaki fikirleri kimi noktalarda çatışmaktadır. Aslında bu iki eser içerik olarak birbirinden farklıdır ve farklı sorulara yanıt aramaktadır. Fakat bu iki nadide şahsiyetin milliyetçilik anlayışlarını kısaca karşılaştırmak, bu kısmın daha iyi anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Akçura’nın *Üç Tarz-ı Siyaset*’i daha çok siyasi bir eserdir ve Osmanlı’nın yıkımdan kurtulabilmesi için başvurduğu/başvurabileceği akımları detaylandırarak açıklar. Akçura, imparatorluğun nasıl kurtulabileceği sorusuna yanıt arıyordu. Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eserini yazarken zaten bir önceki soru yanıtı bulmuştu. Özellikle Balkan Savaşları’ndan sonra cevap netleşmişti: Türkçülük. Gökalp’in yanıt aradığı soru ise Türkçülüğün içeriğinin ne olacağı, nasıl tanımlanacağıdır. Gökalp bu soruyu “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim” şeklinde bir üçleme ile cevaplandırır.

Akçura milleti ırk ve dil temelinde tanımlarken, Gökalp kültür esasına dayanan bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. Öte yandan Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset fikri seçenekler sunuyordu ve aralarından biri seçilmeliydi. Gökalp'in ortaya koyduğu ise bir sentezdi ve seçim yapılması gerekmiyordu. Böylece biri seçilirken diğerleri reddedilmeli gibi bir yol ayrımı ile karşı karşıya kalınmıyordu.

Dilde sadeleşme konusunda ise hem Akçura hem de Gökalp aynı fikri paylaşmakla beraber uygulama konusunda farklı fikirleri mevcuttur. Akçura'ya göre Türkçe'deki bütün Arapça, Farsça kelimeler atılarak yerine -Osmanlı Türkleri tarafından kullanılsın ya da kullanılsın- Türkçe kökenli kelimeler koyulmalıdır. Gökalp'e göre ise bütün Arapça ve Farsça kelimeler değil, sadece birebir Türkçe karşılığı bulunan Arapça ve Farsça kelimeler Türk dilinden atılmalıdır. Gökalp'in üzerinde durduğu bir diğer nokta ise tüm İslam ülkelerinde Arap alfabesinin ortak bir şekilde kullanılması konusudur. Bununla birlikte ayrıca tilavetler haricinde Kur'an'ın, ibadet sonrası dualarda ve hutbede Türkçe okunmasını önermiştir ki Gökalp'in bu dileği günümüzde uygulanmaktadır.

Gökalp ve Akçura'nın din konusundaki fikirleri kısmen benzerlik gösterse de milliyetçilik anlayışlarında dine ayırdıkları paylar oldukça farklıdır. Gökalp, gerek 'Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak' üçlemesinde yer verdiği gerekse kültürün önemli bir parçası olarak değerlendirdiği din unsuruna Türk kimliği kadar önem atfetmiştir. Ayrıca Türk kimliğini de İslam ile birlikte kutsal olan iki şeyden biri olarak nitelemiştir. Akçura ise, kendi millet tanımında daha çok ırk ve dil kavramları üzerinden bir tanımlama yapar ve din kavramına yer vermez. Fakat bununla birlikte İslam'ın işlevsel olarak önemini vurgular. Akçura, Türkçülük politikası çerçevesinde birleşmesi muhtemel olan Türk topluluklarının genellikle Müslüman olması hasebiyle İslam'ın bu birleşmede hayati bir öneme sahip olduğunun altını çizer. Fakat bunun gerçekleşmesinden önce İslam'ın, Hristiyanlıkta olduğu gibi içerisinde milliyetçiliklerin oluşmasına müsaade edecek şekilde değişmesi gerektiğini savunur. Kısaca Gökalp, İslam'ı ve Türk kimliğini aynı pota içerisinde eritme düşüncesinde iken Akçura ise, İslam'a işlevsel bir rol biçmektedir.

Akçura ve Gökalp'in Turancılık konusundaki fikirlerinde de farklılıklar mevcuttu. Akçura'nın Turancılık anlayışı din farkı gözetmeksizin, içerisine Macarları da alacak

şekilde geniş bir niteliktedir. Gökâlp ise Turancılık fikrini daha sistematik bir şekilde kurgular ve üç kademeli bir Turancılık anlayışından bahseder. Küçükten büyüğe doğru; Türkiyecilik, Oğuzculuk ve Turancılık olarak sıralar ve kademe kademe ilerleyecek olan bir hedef belirler. Fakat Gökâlp'in Turancılık anlayışı, Akçura'dan farklı olarak din ve kültür ekseninde şekillenmiştir. Gökâlp, Turancılık fikrinin yakın bir ideal olmadığını da vurgular. Gökâlp'in kültür temelli milliyetçilik düşüncesi daha sonraları Cumhuriyetin kurucu kadrolarını da etkileyecektir.

3.4. ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Osmanlı Devleti, çok sayıda kültür, din ve yöresel gruplar gibi farklı olgular etrafında kümelenmiş gruplardan meydana gelmekteydi. Bu gruplar 19. yüzyılın ortalarına kadar din temelinde örgütlenmiş cemaatler şeklinde varlıklarını sürdürmekteydi. Daha sonraları bu gruplara Osmanlıcılık kimliği kazandırılarak tek bir üst kimlik altında toplanmaya çalışılsa da özellikle son dönem milliyetçilik fırtınasından oldukça etkilenen ve Osmanlı topraklarında kendi değerlerini muhafaza etme imkanı bulan gayrimüslimler tarafından benimsenmemiştir. Cumhuriyet yönetiminin büyük bir kısmı bu başarısızlıkta sorunu İslam'da görmekteydi. Bu bağlamda İslam kamusal alanın dışında bırakılmıştır. Ortaya çıkan kimliksel boşluk Kemalizm ile ikame edilmiştir (Yücel, 2012: 49). Kemalist milliyetçiliğin devlet eliyle uygulandığını ve anayasada dahi kendisine yer bulduğunu göz önünde bulundurulursa, Kemalist milliyetçiliğe aynı zamanda neden resmi milliyetçilik dendiği daha net anlaşılabilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki milliyetçilik tipi Fransız tarzı milliyetçilik tipi ile oldukça benzerlik göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, aynı devletin vatandaşı olmak ve ortak bir kaderi paylaşma fikrinden doğan bir milliyetçilik anlayışıdır. Etnisite ve kültüre dayalı bir milliyetçilik tarzı olan Alman tarzı milliyetçilik, birçok etnik gruba ev sahipliği yapan genç Cumhuriyet için pek rasyonel bir seçim olmayacaktı. Öte yandan resmi milliyetçilik, Fransız tarzı ile de tam olarak örtüşmemektedir. Fransız tipi milliyetçilikte ulus devlet ve milliyetçilik eş zamanlı olarak ortaya çıkarken, bu sıralama Türkiye Cumhuriyeti'nde farklıdır. Kurtuluş Savaşı sonunda Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş

fakat millet olgusu sonradan oluşturulmak istenmiştir. Böyle bir durumda devlet aracılığıyla ve tepeden inme bir milliyetçilik fikrinin görülmesi sürpriz olmayacaktı.

Osmanlı Devleti'nden kalan toprakların sınırları konusunda bir fikir birliği mevcuttu fakat kimlik konusunda nasıl bir tablo çizileceği ya da çizilebileceği konusu oldukça tartışmalı bir konuydu. Bir millet vücuda getirebilmek için her şeyden önce milli bir kimlik tanımlamasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada oluşturulacak olan millete rengini de, benimsenecek olan milli kimlik politikası verecekti. Kemalist milliyetçilik, özellikle ortak kültüre dayanması nedeniyle Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışı ile oldukça örtüşmektedir (Yıldız, 2009: 212). Aralarındaki en önemli ve keskin çizgi ise dine karşı yaklaşımlarında kendisini göstermektedir. Ziya Gökalp, milliyetçilik fikirlerinde dine oldukça önemli bir rol biçerken, resmi milliyetçilikte laiklik ilkesi ağırlığını korumuş ve laiklik ilkesine kritik bir önem atfedilmiştir. Kemalist milliyetçilik anlayışında İslam, yerini İslam-dışı geçmişe bırakır (Yıldız, 2009: 12).

Yeni kurulan Cumhuriyet'in ilk hedefi modern ve güçlü aynı zamanda da bağımsız ve Batılı anlamda gelişime açık bir ulus-devlet inşa etmektir. Yeni inşa edilecek devletin temelleri de modern anlamda ulus-devlet kurulabilmesine elverişli hale getirilmeliydi. Bunun için eskinin enkazları tamamen silinip yerine yeni değerler ikame edilecekti. Bu şartlar altında Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve Batıya dönük bir dünya görüşü üzerine inşa edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte özellikle laiklik ilkesinin sahneye çıkması ve resmi alanda merkezi bir konuma gelmesiyle birlikte din uzunca bir süre kamusal alanda ve resmi düzeyde arka planda kalmış hatta kesintiye uğramıştır. Din, yeni kurulan Cumhuriyet içerisinde milliyetçiliğe rakip olabilecek bir konumdaydı. Bu yönüyle bu dönemde laiklik ilkesinin çokça uygulama alanı bulması ve ulus inşa sürecinin en çok atıfta bulunulan kavramı olması şaşırtıcı değildir.

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında can simidi olarak kullanmaya çalıştığı milliyetçilik ancak imparatorluğu kurtarma ve ayakta tutma gayesiyle başvurulmuş bir yoldu. Fakat Osmanlı'nın mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ise milliyetçilik yeni bir ulus-devlet inşa etme amacıyla başvurulmuş bir yoldu (Özkırımlı, 2011: 90). Bu

amaçla geçmişi ve geçmiş aidiyetleri hatırlatan ne varsa terk edilecek ve ulus-devletin gerekleri doğrultusunda yeni değerler ile değiştirilecekti.

Atatürk milliyetçiliği ya da diğer adıyla resmi milliyetçilik yalnızca ekonomik, siyasi ya da kimliksel bir değişimi değil topyekun bir gelişim ve değişimi hedef alır. Ancak bu şartlar altında bütün olarak hareket edildiği ve başarılabildiği ölçüde amaca ulaşılabilceğine inanmaktadır. Yapılan köklü ve geniş çaplı devrimlerin odak noktasında da bu fikir yatmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke içerisinde hareketlilik ve etkileşimler hat safhada olsa da dış politika olarak çok daha sakin bir politika izlenmiştir. Dış ilişkilerde ılımlı tutum korunmaya çalışılmış; emperyalist ve irredentist fikir ve hareketlerden uzak durularak bir bakıma ‘büzülmeci’ bir politika izlenmiştir (Yıldız, 2009: 211). Özellikle ‘yurtta sulh, cihanda sulh’ parolası doğrultusunda hareket edilmiş ve daha çok içe dönük bir politika izlenmiştir. Diğer ülkelerin topraklarında yaşayan ve aynı soydan gelen soydaşlar için iyi niyet göstergesi ifadelerde bulunulmuş fakat ileri gidilmemiştir. Misak-ı Milli sınırlarına sadık kalınmış ve diğer ülkeler ile sürtüşme yaşamaktan kaçınılmıştır.

Atatürk milliyetçiliğinin ana hedefinin, Türk milletine ait bir ulus-devlet vücuda getirmek ve bu devleti uygar devletler seviyesine yükseltmek olduğunu daha önce vurgulamıştık. Bu noktada iktidar sahiplerinin en büyük yardımcılarının başında halkevleri gelmektedir. Özellikle yapılan devrimlerin halka benimsetilmesi konusunda hayati bir öneme sahip olan halkevleri oldukça işlevsel bir şekilde kullanılmıştır.

Kemalizm özellikle dil ve tarih konularına önem vermiştir. Bu konuda 1932 yılında kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDKC) ve 1935 yılında kurulan TTK önem arz etmektedir. İlk örnekleri tazminat döneminde görülen ve o yıllardan beri süregelen dilde sadeleşme hareketine ek olarak Türkçe içerisindeki birçok yabancı kökenli kelimelerin Türkçeden çıkarılması eklenmiş ve dil bir kademe daha sadeleştirilmiştir. Özellikle 1928 yılında Latin alfabesine geçilmesiyle Arapça ve Farsça dilleriyle mesafe açılmaya devam edilmiştir. İlerleyen yıllarda ‘Güneş Dil Teorisi’nin ortaya atılmasıyla, bütün dillerin Türkçeden geldiği iddia edilmiş ve Türk dilinin ve uygarlığının ne kadar köklü ve büyük bir maziye sahip olduğu fikri vurgulanmak istenmiştir.

Mustafa Kemal milleti kısaca şöyle tanımlamaktadır: “*Zengin bir hatıra mirasına sahip olan, birlikte yaşamak hususunda ortak arzu ve bunu kabulde samimi olan ve sahip olunan mirasın korunmasına birlikte devam hususunda istek ve dilekleri ortak olan insanların birleşmesinden oluşan topluma millet adı verilir*” (İnan, 2000: 35). Yapılan bu tanımlamadan da anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal'in millet tanımı subjektif nitelik taşımaktadır. Irk ve etnik kökene dayanan milliyetçilik fikirlerini dışlayan bu anlayışa göre manevi bağlar esastır.

Mustafa Kemal, Türk milletinin oluşumunda etkili olan etmenleri şöyle sıralamaktadır:

- A. *Siyasi varlıkta birlik*
- B. *Dil birliği*
- C. *Yurt birliği*
- D. *İrk ve menşe birliği*
- E. *Tarihi yakınlık*
- F. *Ahlaki yakınlık* (İnan, 2000: 32)

Yukarıda bahsi geçen maddeler gelişigüzel sıralanmamıştır. Mustafa Kemal, Türk milletinin oluşumunda ilk sıraya siyasi birlik maddesini koymuştur. Çünkü üniter bir ulus-devlet meydana getirebilmek için siyasi varlıkta birlik kritik bir öneme sahiptir. Maddeler arasında ırk ve köken birliğine yer verilmesi, kimi çevreler tarafından eleştirilse de Mustafa Kemal'in söylemlerinden, onun milliyetçilik anlayışında ırk ve köken kavramlarını referans noktası olarak kullanmadığı ve kültür temelinde bir milliyetçilik anlayışı benimsediği söylenebilir.

Kemalizm bir yandan içerisinde bulunduğu zamanı düzenlerken bir yandan da tarih yazımına girişiyordu. Türklerin atalarından, yaşadıkları yerlerden, göçtükleri yerlerden, örf adet ve geleneklerinden sıkça söz edilirken; asırlar boyu Anadolu topraklarında yaşamış olan Osmanlı Devleti'nden pek söz etmemektedir. Öte yandan geçmişten beri devam eden bir süreklilikten ve homojen bir toplum yapısından sıkça bahsedilmektedir. Bu durum hakkında Mustafa Kemal'in şu sözleri oldukça iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Fakat geçmişin zorba dönemlerinin devirleri ürünleri olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman aracı, gerici beyinsizinden başka hiçbir millet bireyi üzerinde üzüntüden başka bir etki yaratmamıştır. Çünkü bu ulusun bireyleri de bütün Türk topluluğu gibi, aynı ortak maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar. Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevî vatandaşlar, mukadderat ve talihlerini Türk Milletine vicdanî arzularla bağladıktan sonra kendilerine yan gözle bakılmak, medeni Türk Milletinin asil ahlakından beklenebilir mi ?(İnan, 1969: 376).

Homojen bir ulus-devlet hayali kuran Mustafa Kemal'in bu sözleri, hayalindeki Türk milleti imajını tahayyül etmemize olanak sağlamaktadır. Öte yandan Türkiye'nin neresinden olursa olsun, hangi etnik kökene mensup olduğu fark etmeksizin her kesimden vatandaşların aynı milletin unsurları olduğunu şöyle dile getirmektedir: *“Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı, hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır”* (Sarı, 2016: 64).

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, Türkiye Cumhuriyeti savaşa dahil olmamış olsa da, tarafını belli etmek ya da en azından niyetini belli etmek amacıyla; özellikle siyasal alanda liberalleşme hareketleri görülmüştür. Bu tarihten sonra, önceleri daha çok siyasal alanda kendisini göstermiş olan milliyetçilik artık yönünü liberal politikalara da çevirmiş ve Türk milliyetçiliğinin çehresinde köklü değişimler gözlemlenmeye başlanmıştır. 1980'li yılların başına kadar laik görüntüsünü koruyan Atatürk milliyetçiliği, iktidarı elinde bulunduranlar tarafından sıkça ideolojilerini meşrulaştırma aracı olarak başvurulan bir referans noktası olmuştur.

3.5. MERKEZ SAĞ: MİLLİYETÇİLİK VE MUHAFAZAKÂRLIK

Siyasi düşünceleri sınıflandırma konusunda en fazla kendine yer bulan yöntemlerin başında 'sağ' ve 'sol' ayrımı gelmektedir. Fransız kurucu meclisinin ilk toplantısında, kralın konumuna göre sağ tarafta oturanlar kralı ve mevcut durumu savunduğu için muhafazakarlıkla, solunda oturanlar ise devrimcilik ve eşitlikle nitelendirilmiştir. Bobbio'ya göre (1994: 30), sağ ve sol arasındaki ayırmda referans alınması gereken kavram gelenektir. Bu noktadan hareketle Bobbio, sağcı olan kişiyi gelenekleri korumakla yükümlü olan olarak, solcuyu ise bütün ayrımcılıklara karşı olan kişi olarak nitelendirmektedir. Öte yandan özellikle her seçim döneminde tekrar tekrar tartışma konusu haline gelen 'sağ' ve

'sol' kavramları kimi çevrelerce, koyu milliyetçilik ve dindar muhafazakarlık çağrışımı yapan taraflar ile arasına çizgi çekmek amacıyla çoğu kez isminin önüne 'merkez' nitelemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada sorulması gereken soru ise; merkez sağ ile merkez sol siyasi akımları arasındaki ayrım tam olarak nereden kaynaklanmaktadır? Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren, halk nezdinde kendisine her daim yer bulabilen iki ana damardan biri olan merkez sağın varoluşsal gayesini kavramak için, bu akımdan tam olarak ne anlaşıldığının ortaya konulması ve genel bir çerçevenin çizilmesi önem arz etmektedir.

Türkiye'de merkez sağın meydana çıkışı, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin ağır şartları ve ekonomi politikalarıyla ve özellikle de ülkenin toplumsal yapısı ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Merkez sağ siyaset, halkın çoğunluğunun inanç ve değer yargılarının ve dünya görüşlerinin temsili olarak kabul edilmektedir (Çavuşoğlu, 2009: 266). Merkez sağcıların izlediği yol, liberal ekonomik politikalarla toplumun inançlarını, değerlerini ve hayat standartlarını modernleştirme gayesi gütmektedir. Bu yol, zaman içerisinde değişen ve farklılaşan koşullara adapte olarak devam etmiştir. Demokrat Parti (DP) ve diğer merkez sağ tarafların kısmen birbirlerine yakın siyaset anlayışı güttükleri söylenebilir. Bu siyaset anlayışının merkezinde ise; ekonomik alanda liberalist bir tavrın benimsenmesi, dini hassasiyetlere ve milliyetçi duygulara önem atfedilmesi olduğu söylenebilir. DP'nin iktidara geldikten sonra ezanın Arapça okunması yasağını kaldırması, partiye halk nezdinde oldukça güçlü bir prestij sağladı. DP'nin devamında gelen merkez sağ partiler de DP'nin elde ettiği bu olumlu havayı elde etmek için yoğun çaba sarf ettiler (Mert, 2007: 20-130).

Türkiye'de genel itibariyle iki köklü siyasi hareketin varlığından söz edilebilir. Bu siyasi hareketlerden ilki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafında toplanırken diğeri ise DP tarafında toplanmıştır (Çavuşoğlu, 2009: 266). Genel olarak CHP bürokratik merkezi temsil ederken DP ise daha çok kırsalda yaşayan insanları, esnafları ve daha çok orta sınıflardan meydana gelen demokratik çevreyi temsil etmekteydi. Mardin'e göre (1973: 169-190); merkez ve çevre arasındaki bu çatışma, bir asırdan fazla zamandır devam eden modernleşme hareketinin altında yatan en önemli toplumsal çatışmadır.

14 Mayıs 1950 seçimlerini DP'nin kazanması artık tek parti döneminin sona erdiğinin ve çok partili döneme geçişin habercisiydi. Tek parti döneminde çeşitli zorluklardan muzdarip olan geniş kitleler 1950 seçimlerinde DP tarafında saf tuttular. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan sıkıntılar ve bu sıkıntıların giderilmesi için peşi sıra getirilen ağır vergi yükleri sonucunda halk desteğini CHP'den DP'ye doğru kaydırmaya başlamıştır. DP'nin kurucularından olan Celal Bayar, Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesinden sonra Çankaya köşküne kasketliler ile birlikte çıkmıştı. Aynı şekilde 1950 seçimlerinde DP'nin büyük bir oy oranıyla iktidara gelmesiyle birlikte daha önceleri görülmemiş bir şekilde toplumun farklı kesimlerinin temsilcileri ilk defa Meclis'e girmişlerdi. Bu durum tarihe 'Beyaz ihtilal' olarak geçmiştir (Çavuşoğlu, 2009: 266-267). DP'nin kurucu kadrosu daha önceleri CHP çatısı altında görev yapmış ve daha sonraları ayrılmış olan elitlerden meydana gelmekteydi. Yine de ayrıldıkları kesimin siyasi propaganda şeklinden farklı olarak, köy köy gezerek seçmenin desteğini elde etmek için çabalamışlardır (Eroğul, 1990: 51).

Halk demokrat kelimesine yabancıydı ve bu sebepten ötürü demokrat kelimesi yerine, daha çok Türkçe dilinde yaptığı çağrışımdan dolayı 'demir kırat' tabirini kullanıyorlardı. DP'den 'Demir Kırat Partisi' olarak bahsediyorlardı ve halk nezdinde de oldukça benimsenen bir parti konumuna gelmişlerdi (Çavuşoğlu, 2009: 267). DP'nin devamı niteliğinde olan Adalet Partisi (AP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) de bu sebepten ötürü 'Kırat' sembolünü kullanmışlardır.

Cumhurbaşkanı olarak Celal Bayar seçildikten sonra DP liderliğine de Adnan Menderes gelmişti. Özellikle dünya savaşları ve Kurtuluş Savaşı yıllarında, maddi ve manevi anlamda oldukça sıkıntılar çekmiş olan bir halk için Adnan Menderes'in "Her mahallede bir milyoner yaratacağız" gibi vaatleri oldukça ilgi çekici görünmekteydi. DP'nin iktidara geldiği ilk yıllardan 1957'li yıllara kadar geçen süre içerisinde özellikle imar ve inşaa alanlarına oldukça yoğunlaşması; köprüler, yollar, barajlar ve fabrikalar gibi hizmetleri yurdun dört bir yanına götürme gayreti toplumda değişim temellerinin atılmasında oldukça önemli bir ilerleme niteliği olarak değerlendirilebilir. Öte yandan DP'nin temel vizyonu olarak Batılılaşmak fikrini benimsediğini ve bu amaç

doğrultusundaki ilkelere yer verdiğiinden bahsedilebilir. Taban olarak çok farklı grupların bir araya gelmesinden meydana gelen bir görünüme sahiptir. Büyük toprak sahiplerinin yanı sıra, esnaf ve sanatkârlarında aralarında bulunduğu nüfusun hatırı sayılır bir çoğunluğunu oluşturan küçük toprak sahipleri de DP'yi desteklediklerini fırsat buldukça dile getirmiş ve DP'ye karşı olan desteklerini göstermişlerdir.

DP'nin benimsemiş olduğu ekonomi politikası ise, temelde liberal ekonomiye dayanan ve özellikle özel girişimciliğe ayrı bir önem atfeden iktisat politikalarından meydana gelmiştir. Dönemin şartları baz alındığında devletçiliğin revaçta olduğu bir dönemde, DP liberal ekonomiye geçiş eğiliminde olsa da uygulamada bu düşüncüyü gerçekleştirmek o kadar da kolay olmayacaktı ve zaman alacaktı. Geçiş aşamasındaki bu süreci ise karma ekonomi olarak adlandırmışlardır.

Din ve inanç unsurlarının merkez sağ içerisindeki konumları oldukça baskındır. Bununla birlikte DP'nin; ölçülü derecede milliyetçi, ölçülü derecede muhafazakar, ölçülü derecede demokrat ve serbest piyasa taraftarı olmaları gibi 4 ana karakteristik özelliği vardır (Çavuşoğlu, 2009: 268). Öte yandan DP yöneticileri, hedeflerinin halkın yönetimde söz sahibi olmalarını sağlamak olduğunu sıkça dile getirmişlerdir. Bu amaçla, söylemlerinde sürekli olarak millet iradesini hakim kılma vurgusu yapmışlardır.

DP kendi milliyetçilik anlayışını genel olarak, vatana ve millete hizmet etmek şeklinde ifade etmiştir. Genel bir tabir ile fayda milliyetçiliği olarak niteleyebileceğimiz bu anlayış kendisini AK Parti'nin söylemlerinde de sıkça göstermektedir. Bu iki partinin de hizmet anlayışının temelinde, özellikle imar ve inşaat faaliyetleri yolu ile ilerleme ve kalkınma fikrinin yattığı söylenebilir (Türk, 2014: 39). Özellikle AK Parti döneminde yapılan yollar, köprüler ve hastanelere, AK Parti'nin hizmet milliyetçiliği söylemlerinde sıkça rastlamak mümkündür. DP, iktidarda bulunduğu yıllar boyunca birçok cami açılışı gerçekleştirmiş ve birçok din adamının yetiştirilmesi için okulların inşa edilmesi konusunda çalışmalar yapmıştır. Aynı şekilde AK Parti'nin de bu yöndeki çalışmaları ve 'dindar nesil' söylemleri de bu dönem ile oldukça benzer nitelikte özellikler göstermektedir.

Başlangıç noktası olarak DP dönemini kabul edersek, merkez sağ politikalar sürekli olarak aşırı sağın eleştirilerini ve tepkilerini üzerine çekmiştir. Fakat bu tepkilerin birer

parti çatısı altında, sistematik bir şekilde cereyan edebilmesi 27 Mayıs'tan sonrasına tekabül etmektedir. Bu tarihten sonra aşırı milliyetçilik fikri Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) çatısı altında, dinci sağ kesim ise Milli Nizam Partisi (MNP) ve Milli Selamet Partisi (MSP) çatısı altında toplanmışlardır (Çavuşoğlu, 2009: 269). Bu durum, sağ siyaset anlayışının merkezden uzaklaşması anlamına gelmekteydi. Fakat henüz bu dönemde şehirli, liberal ve ılımlı bir toplumsal yapıdan söz etmek mümkün değildi. Hal böyle olunca merkez sağ tarafın hitap ettiği kesim ile sağ partilerin hitap ettiği kesim arasında pek fazla fark olduğu söylenemezdi.

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi ile iktidardan indirilen Adnan Menderes, 17 Eylül 1961 tarihinde İmralı Ada'da idam edilmiştir. Bu tarih, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki en kara günlerden biri olarak nitelendirilmiştir. Bu tarihten sonra siyasi kurumlarda, ekonomik hayatta ve sosyal alanlarda yeni teşkilatlanmalar meydana gelmeye başlamıştır. Yeni dönemin en önemli değişiklikleri olarak; yeni bir anayasa, yeni bir ekonomik teşkilatlanma ve siyasi anlamda ise Adalet Partisi gösterilebilir. AP, genel itibarıyla DP'nin devamı niteliğinde bir parti olmuş ve parti yönetimi tarafından da bu durum açıkça dile getirilmiştir. DP'den farklı olarak AP, kuruluş programını yeni anayasanın gereklerine uygun şekilde düzenleyerek işe koyulmuştur (Çavdar, 1985: 2090). Süleyman Demirel liderliğindeki AP, özellikle dini motif ve öğelerin çokça kullanıldığı söylemler üreterek muhafazakar ve taşralı bir siyasi ortam oluşturmuştur. Öyle ki Süleyman Demirel, siyasette var olma nedeni olarak “Devleti köylülük ve dinle barıştırmak” şeklinde açıklama yapmıştır (Çavuşoğlu, 2009: 268). Demirel, Menderes'e göre din kavramına daha yakın olmuş ve daha sağda konumlanmıştır. Menderes, CHP'nin elit kadrosundan çıkıp gelmişti fakat Demirel ise mühendislik eğitimi almış ve tabandan yükselmeyi temsil eden, ‘Çoban Sülü’ lakabıyla beraber bir köylü çocuğuydu.

AP'nin kadrosu DP'ye oranla daha fazla taşra kökenli bir yapıya sahipti. DP'nin kadrosunda ise daha çok bürokrat ve asker kökenli kişilerden meydana gelmekteydi. Yoksul ve orta sınıf ailelerin çocuklarının siyasette kendilerine yer bulabilmeye başladıkları dönem DP ile başlamış ve AP döneminde de hız kazanmıştır. Bu sebeple üyelerinin

genellikle daha dindar ve muhafazakar bir tutum içerisinde olmaları sürpriz bir sonuç değildi. Demirel ve Özal da köy kökenli ailelerin çocuklarıydılar.

TSK Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evrenin komutasında gerçekleştirilen 12 Eylül darbesi; 27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart 1971 muhtırasından sonra silahlı kuvvetlerin yönetime üçüncü kez ve en ağır müdahalesi olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde siyasi partiler kapatılmış, liderleri yargılanmış ve Türk siyasal hayatı yeniden yorumlanmıştır. Siyasi partilerin tekrar kurulmasına müsaade edildikten sonraki dönemde Özal ve liderliğini yaptığı Anavatan Partisi (ANAP) kendisini merkez sağda konumlandırmış ve yerini almıştır. Merkez sağ için DP ve Adnan Menderes siyasi bir kültür olagelmış ve sıkça referans noktası olarak gösterilmiştir. Bu durumun başlıca sebebi olarak Adnan Menderes'in halkı iktidara taşıması olduğu söylenebilir (Çavuşoğlu, 2009: 271). ANAP lideri Turgut Özal'ın da istikameti, Adnan Menderes'in istikameti ile büyük ölçüde örtüşmekteydi. Özal'ın politikası daha çok Menderes'in vizyonunu sahiplenme üzerine kurulmuştur. Öyle ki Özal'ın “Benim iki gömleğim var, biri bayramlık diğeri ise idamlık” sözleri kendisini Menderes ile özdeşleştirdiğinin en önemli kanıtlarından birisidir (Gazetevatan, 2007). Turgut Özal, en önemli amacının vatana ve millete hizmet etmek olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. ‘Halka hizmet etmeyi hakka hizmet etmek’ olarak nitelendiren Özal, kendisini bir hizmet adamı olarak tanımlamıştır.

23 Haziran 1983 yılında kurulan DYP, genel olarak DP ve AP çizgisini sürdüren ve bu partilerin devamı niteliğinde bir partidir. 1987 yılında siyasi anlamdaki yasakların kaldırılmasıyla birlikte partinin başına Süleyman Demirel geçmiştir. Böylelikle Türk siyaset tarihinde ilk kez iki büyük merkez sağ parti karşı karşıya gelmekteydi. 1983 yılında yapılan seçimlere giremeyen DYP, artık ANAP'a rakip olmuş ve merkez sağın oyları büyük ölçüde bölünmüştür. ANAP 12 Eylül'den sonra, 1980 sonrasının siyasi boşluğundan doğan, yukarıdan aşağı yönlü bir siyasi parti olduğu için 12 Eylül'ü eleştirmekten kaçınmıştır. ANAP'ın aksine DYP ise 12 Eylül darbesini her fırsatta sert bir dille eleştirmekten kaçınmamıştır. Turgut Özal'ın elini kuvvetlendiren en önemli özelliklerinin başında dört farklı siyasal eğilimli bir yapıya sahip olması geliyordu. Özal; bütün eğilimleri kendi partisi

çatısı altında toplayarak, muhalefetin dahi parti içerisinde yapılmasını sağlamak istiyordu. Böylece AP, MHP, MSP ve CHP oylarının partiye kanalize edilmesi planlanmıştır.

Merkez sağın en çok vurguladığı konuların başını millilik ve millet kavramları çekmektedir. Merkez sağ dendiğinde akla ilk gelen isimlerden olan Menderes ve Demirel de bir çok kez milliyetçi söylemler kullanmışlardır. Özellikle ‘milli irade’ söylemi merkez sağ tarafından sıkça kullanılan bir söylem olagelmıştır. Merkez sağ milli irade söylemiyle birlikte ülkede bulunan her bir bireyi Türk milletinin bir parçası olarak görür ve herkesi bir bütün olarak görme fikrini savunur. Menderes'e göre esas olan kişinin kendisini Türk hissetmesidir (Menderes, 1991: 72). Ayrıca Menderes, DP'nin milliyetçilik anlayışında ırkçılığa yer olmadığını savunmaktadır. Çünkü ona göre ırkçılık ayrıştırıcı ve parçalayıcı özellikte bir kavramdır. İhtiyaç duyulan ise birleştirici ve bütünleştirici bir milliyetçilik fikridir. Bu anlamda Demirel'in milliyetçilik anlayışı da aynı şekilde sınıf farklılıklarına karşı olan ve bütünleşmiş bir topluluğu arzulayan bir yapıdadır. Bu yönüyle ülkedeki herkesin eşit olduğu ve ırk olarak kimsenin diğerinden üstün olmadığı esasına dayanır (Erken, 2016: 205).

Merkez sağın milli irade ile temellendirilmiş iktidar söylemlerinde çoğu zaman devlet ve milletin özdeşleştirildiği ve aynı anlamda kullanıldığı gözlemlenebilmektedir. Devlete olan sadakatin milleti temsil etmekten kaynaklandığını, devletin millet için var olduğunu ve onun ayrılmaz bir parçası olduğunu savunurlar. Merkez sağ görüşünde milliyetçilik sadece bir fikir ve inanç olarak değil, aynı zamanda bir eylem biçimidir (Erken, 2016: 205). Bu görüşte, gerçek bir milliyetçi ancak vatana hizmet ederek kendini gerçekleştirmiş olur. Buradan hareketle Demirel'in ‘Büyük Türkiye’ söyleminin de merkez sağ görüşünün bir uzantısı olduğu söylenebilir. Aynı fikir Menderes'te ‘Nurlu ufuklar’ söylemlerinde kendisini bulmuştur. Demirel, ‘Büyük Türkiye’ söylemi ile kalkınmış, gelişmiş ve çağdaş bir Türkiye inşa etmeyi hayal etmiştir (Turgut, 1992: 45).

17 Nisan 1993 yılında Turgut Özal'ın vefat etmesi ve akabinde Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığı makamına gelmesi, merkez sağ siyasetin dönüm noktalarından birisi olmuştur. Bu tarihten sonra DYP ve ANAP liderleri arasındaki çekişme boyut değiştirmiş ve birbirlerini siyasetten silme konusunda karşılıklı hamleler gelmeye başlamıştır

(Çavuşoğlu, 2009: 274). Bu çekişme, merkez sağ siyasetine oldukça büyük zararlar vermiştir. İki partinin de oy oranlarında ciddi düşüşler gözlemlenmiştir. Ayrıca Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller dönemlerinde gerek DP, gerekse ANAP'ın önceki muhafazakar duruşlarını kaybettiği görülmektedir (Başkan, 2011: 157). Bu durum merkez sağ tabanında yeni bir arayışa sebep olmuştur.

Bundan sonraki dönemde kurulacak olan AK Parti'nin siyasi köklerini besleyecek dinamik gücün büyük bir kısmının Milli Görüş hareketinden ayrılmış siyasiler tarafından oluşturulacak olması ve belirli konular dışında birçok noktada kesişmeleri sebebiyle Milli Görüş hareketini, partinin ortaya çıkış sürecinin inceleneceği bir sonraki başlık içerisinde ele almak daha uygun olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

4.1. MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ VE AK PARTİ’NİN KURULUŞU

4.1.1. Milli Görüş’te Yol Ayrımı

2002 yılında kurularak Türk siyasi tarihinin önemli oyuncularından biri haline gelmiş olan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin oluşum süreci, Necmettin Erbakan öncülüğünde Türkiye’yi maddi ve manevi olarak kalkındırmayı hedefleyen Milli Görüş çizgisinin karmaşık bir raddede olduğu döneme denk gelmektedir. Bu döneme, aynı zamanda Türkiye ekonomisinin uzun bir zaman diliminde atlattığı kriz süreci de eşlik etmektedir (Kahraman, 2004). Her ne kadar 1970-1990 yılları arasında Milli Görüş hareketi hedef kitlesini doğru belirleyerek kendine destek bulabildiği toplumsal alanda hızlı büyüme gösterebilmiş olsa da, 1990 yılı sonrasında aynı başarıyı gösterememiş, 2000’lerden itibaren varlığını tam anlamıyla sürdürememiştir. Şöyle ki 27 Mart 1994’teki yerel seçimlerde Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi’nin adayı olarak Recep Tayyip Erdoğan’ın İstanbul Büyükşehir belediye başkanlığını kazanmasının ardından Refah Partisi, 28 Şubat süreci sonrasında “Laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri” gerekçesiyle, 16 Ocak 1998’de Anayasa mahkemesi tarafından kapatıldı (Mert, 2008: 79). Refah Partisinin kapanmasının ardından hareketin uzantısı olduğu bilinen, 17 Aralık 1997 kuruluş tarihli Fazilet Partisi’nin (FP) de kendi içinde ayrışmalar yaşaması, gelecekte iki farklı siyasi partinin kurulmasının temellerini atıyordu. Parti iki farklı fikir bazında bölünerek ‘Gelenekçiler’ ve ‘Yenilikçiler’ kanatlarına ayrılmaya başlamıştı. Zorlu kriz sürecinden geçen bir Türkiye için bu durum gelecekte siyasi seçeneklerin artmasına olanak verecekti. Fazilet partisinin kanatlarından biri olarak Yenilikçiler bünyesinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, partinin Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül ve Manisa Milletvekili Bülent Arınç gibi isimleri barındırıyordu. Siyasi hayatın bu denli karışık olduğu bir dönemde Erdoğan’ın Siirt’te okuduğu bir şiir onun ‘Halkı din ve ırk farkı gözeterek kin ve

düşmanlığa açıkça tahrik ettiği' gerekçesiyle 10 ay hapis cezasına çarptırılmasına neden oldu. Bu durum medyada fazlasıyla ses getirerek Erdoğan'ın siyasi kariyerinin bittiğine işaret eden başlıklarla yorumlanmaya başlanmıştı. Sonuç olarak 1999 yılında Erdoğan 4 ay hapiste kaldı. Medyada atılan başlıkların tam aksine yaşananlar onun siyasi kariyerine önemli bir ivme kazandırdı. Siyasi yasağı olduğundan Yenilikçiler kanadının politik hayatında direkt olarak yer alamasa bile en büyük destekçisi olarak hareketin itekleyici gücü oldu.

Başlarda Erbakan Yenilikçilerin pek etkili olacağına ihtimal vermemişti. Gelenekçilerin ana ideoloji olan Milli Görüş'ten taviz vermek istememelerine karşın Yenilikçilerin günün şartlarına uygun esneklik yapılabirliğinden bahsetmeleri parti içinde bölünmelerin temel nedeniydi. Bu önemli detay bir nevi hocaları Erbakan ile de siyasi yollarının ayrımı olarak kabul edilebilir. 14 Mayıs 2000 yılındaki Fazilet Parti'sinin 1. Olağan Kongresinde Parti Genel Başkanlığı için Gelenekçiler aday olarak Recai Kutanı gösterirken Yenilikçiler kanadından Abdullah Gül'ün aday olarak ileri sürülmesi bu ayrışmayı resmen onaylamış oldu. Kongrede Recai Kutan 633 oyla Partinin Genel Başkanı seçildi. Buna rağmen kongre gününe kadarki iki aylık süreçte adaylığı fazlaca tepkiye neden olan Abdullah Gül 521 oyla manşetlerde gerçek kazanan olarak anıldı (Karaalioglu, 2001: 11-12). Bu kongre yıllardır süregelen otoritenin gölgesinden tamamen uzakta, Fazilet Partisinde ilk kez 'demokrasi' söylemlerinin kullanılmasına vesile oldu.

4.1.2. AK Parti'nin Kuruluşu

Tüm bu siyasi ve ekonomik gelişmeler Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ortaya çıkış sürecini hızlandırıyordu. 2001 yılında Fazilet Partisinin de Refah Partisinin örüntüsü olarak aynı kaderi yaşaması, gittikçe büyüyen ekonomik kriz ve koalisyon yönetiminin getirdiği belirsizlikler daha önceki dönemlerde olduğu gibi halkın refah seviyesini yükseltme isteğini ve dolayısıyla güçlü bir tek parti iktidarına oy kullanma refleksini körüklüyordu. 2001 yılına kadar liberal ekonomi politikalarını uygulayan Türkiye'de ekonomik krizin ana nedenleri; ülkenin gelişme oranlarındaki dengesizlik, dış borçların yüksek faiz tutarları ve de bu ekonomik zorlukların getirdiği enflasyonlar olarak sıralanabilir. Özbudun'un (1977:

24) da söylediği gibi, tarihsel krizler partilerin doğuşu ve gelişimi için bir fırsat niteliğindedir. Böyle bir ortamda, 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kendisini iktidar yapabilecek argümanları doğru hesaplayarak krizi fırsata çevirdiği söylenebilir. Böyle bir ortamda, henüz yeni kurulmuş ancak kuruluş kompozisyonuyla kendisini bütün mevcut partilerin zaaflarından ayırtırmayı başarmış AK Parti, tek başına iktidar olmasını sağlayacak bir destekle seçimlerin galibi oldu.

Bünyesinde merkez-sağ ve sol siyasi kişileri barındırsa da yönetici kadrosunun daha önce Milli Görüş çizgisi takipçilerinden olması dikkatleri fazlasıyla parti üzerinde toplayarak iç politikadaki çeşitli tümseklere neden olurken partinin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra ABD-Irak sorunları gibi köklü dış politika değişiklikleri partiyi olabildiğince zorluyordu. İçinde bulunduğu çeşitli hengâmelere rağmen Adalet ve Kalkınma Partisi kararlaştırdığı alanlardaki planlarını hayata geçirmeye başladı. Sağlık, eğitim, ulaşım alanlarında hızlı reformlar yapmalarındaki tetikleyici gücün yerel yönetimden kazandıkları tecrübeler olduğu aşikârken ekonomi alanında uzun süredir beklenen istikrarı, mali politikalardan taviz vermeyerek ve büyük kamu teşekküllerinin özelleştirilmesini sağlayarak gerçekleştirdiler. Bu şekilde ekonomik ve politik hayatı sürekli çalkantılarla geçen bir ülkenin sanayi, ticaret ve tarım sektörlerinde başarı kazanmasını sağladılar. Siyasi bütünlüğün ve sabit politikanın yanı sıra alternatif finansal kaynakların keşfedilmesi ve kullanımı ekonomik gelişmelerde fazlasıyla etkili oldu.

Partinin siyasal alanda kazandığı ilerleme ekonomik başarılarından bertaraf edilmeksizin, İslami-muhafazakâr değerleri modern koşullara uyarlayarak seçmen kitlesinin beklentilerini karşılamasından ileri gelmektedir. Buradan hareketle, siyasal alandaki gelişmelerin devamı için temsil gücünü arttıracak yeni kimlik arayışındaki ideoloji, toplumu birleştirme amacına hizmet ederken laik devlet yapılanmasını rahatsız etmeyecek bir bütünlükte olmalıydı. Bu yeni kimliğin uzantısı olarak Erdoğan “Milli Görüş gömleğini çıkardık” ifadesiyle Fazilet partisiyle siyasal bağlantılarının bittiğini sergilerken, aynı zamanda Milli Görüş politikalarındaki keskin çizgiden uzaklaşarak Adalet ve Kalkınma Partisi'ne siyasal arenada esneklik kazandırmıştır. Savunduğu ideoloji ve Türk siyasal hayatında sergilediği tutumlarıyla parti kendisini ‘muhafazakâr demokrat’ olarak

tanımlamıştır. Fakat bu durumun sebebi olarak kimi çevrelerce, partinin içerisinden geldiği milli görüş hareketinin temsil ettiği İslamcı kimliği perdeleme çabası olarak yorumlanmıştır (Çavuşoğlu, 2009: 275).

4.2. TÜRK SİYASETİNDE YENİ SOLUK: MUHAFAZAKÂR DEMOKRATLIK

4.2.1. Milli Görüş'ten Merkeze Yolculuk

AK Parti, yeni kurulan bir parti olarak kimliğini tanımlarken ilk iş olarak içerisinden geldiği ve kadrolarının önemli bir kısmını bünyesinde barındırdığı Milli Görüş partileri ile arasına mesafe koyar. Buradaki amaç ise Anayasa mahkemesi kararlarıyla kapatılan önceki Milli Görüş partileri ile aynı kaderi paylaşmamak ve sistem ile barışık bir çizgide konumlanma gayretidir (Doğanay, 2007: 68). Ayrıca İslamcı ve etnik kökene dayanan bir siyaset anlayışından da uzak durulacağını kuruluş bildirgelerinde yayınlayarak bir 'kitle partisi' olma hedefini belirtir. Böylece AK Parti, merkeze doğru bir yönelim ile merkezde yoğunlaşan genel seçmen tercihlerine hitap ederek seçmen tabanını genişletmeyi amaçlamıştır (Doğanay, 2007: 68). Öte yandan partinin merkezine tek bir etnik özelliği, mezhebi ya da dini yerleştirerek 'biz ve diğerleri' ayrımı yapmanın sebep olacağı kutuplaşmanın altı çizilerek dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilmesinin kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır (Akdoğan, 2003: 19).

1990'lı yılların başlarından itibaren; İslamcı kimlikleri ile bilinen partiler, bir yandan liberal demokrasi kavramını kültürel olarak Batıya özgü bir kavram olması hasebiyle eleştirirken bir yandan da meşruiyet iddialarını demokratik değerleri referans göstererek konumlandırımları paradoksal bir duruma sebebiyet vermekteydi (Doğanay, 2007: 68-69). AK Parti'nin merkeze olan yolculuğunun da çıkış noktasının bu paradokstan kaynaklandığı söylenebilir. AK Parti'nin din merkezli bir siyasi kimlik tanımlaması yerine 'muhafazakâr' şeklinde bir adlandırma yoluna gitmesi, İslamcı siyasal hareketin sistem içerisinde meşru ve mümkün olan bir dil arayışının sonucudur (Akt. Doğanay, 69). Aynı

zamanda muhafazakârlığın din açısından yaptığı çağrışımlar sayesinde dindar kesimin oylarına da talip olunmakta ve muhafazakârlık kavramı çok yönlü olarak kullanılmaktadır.

AK Parti'nin, kurulmasından hemen sonra Milli Görüş çizgisi ile yollarını ayırırken bu süreçte kullanmaya başladığı 'muhafazakâr demokrat' tanımının içeriği tam olarak anlaşılmadığı görülmektedir. Muhafazakâr tanımının sözlük anlamına bakıldığında 'koruyucu, mevcut düzeni koruyan' anlamı çıkmaktadır. Muhafazakârlık, süregelen durumu koruma gayesi güder (Sezal, 1981: 89). Aynı zamanda değişime karşı direnç gösteren ve toplumsal-kültürel değerlerin korunmasını savunan düşünce sistemidir. Muhafazakârlık; politik konum olarak ele alındığında toplumun asırlardır biriktirdiği kültürel mirasını korumayı hedefler, değişime rıza göstermez. Bu nedenle 'muhafazakâr demokrasi' kavramının niteliğini akıllarda soru kalmayacak şekilde ifade etmek toplulukları birleştirmeyi hedefleyen AK Parti'nin birincil amacı olmuştur (İrem, 2004: 9). Bu bağlamda Erdoğan'ın danışmanlarından biri olan Yalçın Akdoğan tarafından 2003 yılında *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi* isimli kitap yayımlandı. Kitap, AK Parti'nin politik konumunu ve kimlik çerçevesini tanımlarken aynı zamanda siyasal yaşantısının da teorik ve düşünsel çizgisini pekiştiriyordu. Hatta aynı düşünceye hizmet amacıyla 2003 yılı sonunda düzenlenen 'Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu' ile bazı Batılı sağcı bilim insanlarının da desteğini alarak bu alandaki çalışmalarını sürdürmeye devam etti. Erdoğan sempozyumun açılış konuşmasında demokrasiye önem atfettiklerini belirtti:

Biz parti olarak, din üzerinden siyaset yapılmasını doğru bulmuyoruz. Sadece cumhuriyet tarihinde değil, dünya tarihinde de bu siyasal başarının çok az örneğinin olduğu bir parti. AK Parti, Türk siyasal yaşamında yeni bir siyaset tarzını, yeni bir anlayışı temsil ediyor. 'Muhafazakâr demokrasi' olarak ifade ettiğimiz siyasal kimlik altında çok açık, net ortaya koyduğumuz siyaset üslubu, tarzı ve siyaset kültürü, sadece Türkiye açısından değil, dünya siyaseti açısından da çok önemli bir açılamdır. Bu sempozyumda 2 gün boyunca yapılacak tartışmalar ve açıklamalar, siyasal kimliğimizi olgunlaştırmamız açısından yol gösterici olacaktır. Dünya üzerinde sosyalizm, liberalizm ve muhafazakârlık arasında olduğu gibi diğer siyasal çizgiler arasında da ciddi bir ilişkinin ve etkileşimin olduğu görülüyor. Artık çok katı ve kesin hatlarla ideolojilerin birbirlerinden ayrılması ve kutuplaşmasına değil, farklı ideolojiler arasındaki geçişliliklerle birlikte yeni siyasal kulvarların oluşmasına tanık oluyoruz. Siyah ve beyazın keskinliği yerine, daha renkli ve çok boyutlu bir tablo var önümüzde. Biz AK Parti olarak 'muhafazakâr demokrasi' anlayışına önem atfediyoruz. Çünkü bu

çabanın, siyasetin yenilenmesi ve güçlenmesi açısından ne anlam ifade ettiğini çok iyi biliyoruz (Hürriyet, 2004).

Partinin siyasal kimlik tanımındaki muhafazakâr kelimesinin niteliği bir bakıma Türk milletinin kültürel yaşantısını kendinde barındırırken demokrat tarafı cumhuriyet döneminden süregelen tarihsel birikimin tezahürüdür. Tanıma bu şekilde bakıldığında hedeflenen amacın, toplumun her iki kesiminin beklentilerini karşılayarak parti için temel ve teorik ideoloji bağlamında zemin ve arka plan oluşturmak olduğu söylenebilir. Fakat muhafazakâr demokrat deyimi Türkiye'nin 1980-2001 arasındaki karışık politik yaşantısından sonraki süreçte yeni olduğundan ve içeriğini tam olarak ifade edememesinden mütevellit Kemalist siyaset açısından laiklik endişesini körükleyen etken haline gelmiştir. Gelgelelim, parti bu yeni kavramı tarihsel bir zemine oturtmaya çalışırken sadece 'muhafazakâr' değil, 'demokrat' tarafını da vurgulayarak laiklik çerçevesini sürekli rahatsız eden salt geleneksel İslamcı hareketin etkileriyle beraber, 'milliyetçi muhafazakâr' söylemin getirdiği endişeden de korunmayı hedefliyordu (Akdoğan, 2003).

Parti yöneticileri bireysel çizgilerinin İslam olduğunu fakat siyasi referanslarının demokrasi kavramı olduğunu sıklıkla ifade etmişlerdir. Onlara göre din, devleti yönetmeye gücü yetmeyecek bir unsurdur. Çünkü dinin siyasi altyapısı yoktur, ekonomiyi yönetemez, kanun çerçeveleri keskin değildir. Bu yüzden Müslüman toplumlar liberal ekonomi esaslarıyla yönetilmeye yatkındır. Partinin savunduğu fikirleri muhafazakâr demokrat adı altında toplama çabalarına rağmen hem yerli hem yabancı basın ve medyada 'İslami parti', 'siyasal İslam partisi', 'ılımlı İslam temsilcisi' gibi nitelemeler yeni kurulduğu yıllarda sık sık karşısına çıkmıştır. İlerleyen yıllarda bu yakıştırmalar gittikçe azalmış hatta birçok alanda muhafazakârlık sıfatı ne derecede geçerli diye sorgulanmıştır (Doğanay, 2007: 67). Siyasi duruşunu tanımlamak için çektiği tüm sıkıntılara rağmen AK Parti 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde %34 oyla 550 kişilik Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde 365 milletvekili çıkarabilmiştir.

4.2.2. Yeni Muhafazakârlık: Muhafaza mı Değişim mi?

AK Parti'nin siyasi kimliği konusundaki soru işaretlerinden birisi de muhafazakâr kimliğinin kapsamı konusunda kendisini göstermektedir. Muhafazakâr kelimesinin sözlük anlamı ile AK Parti'nin değişimci/yenilikçi siyasal pratiği arasındaki uyumsuzluk bu soru işaretinin çıkış noktası konumundadır (Fedayi, 2004: 158). Bu noktada partinin muhafazakâr kimliği kapsamında nelerin muhafaza edilip nelerin değiştirileceği konusu ortaya çıkmaktadır.

AK Parti, tarihe ve geleneklere sıkça vurgu yapsa da değişimi tümüyle reddetmez. Aksine değişime oldukça önem veren bir parti profili çizen AK Parti, muhafazakâr kimliğine daha çok geçmiş ile araçsal bir bağ kurmak amacıyla vurgu yapar (Çiğdem, 1997: 33). Geleneksel kültür ve değerleri korumaya özel bir önem verilirken, öte yandan Batı demokrasisinin temel kurumlarını, bilim ve tekniğini benimsemenin önemi üzerinde durulur (Doğanay, 2007: 70). Bununla birlikte İslam ülkeleriyle olan ilişkilere ve işbirliğine ayrı bir önem atfedilir ve böylece Doğu ve Batı arasında bir köprü görevi üstlenilir.

AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışı kapsamında din, gelenek ve ahlak kavramları beraber yorumlanır. Toplumsal değerlerin kodlandığı en küçük ve en temel yapı olan aile kurumu, muhafazakâr düşünce açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu sebeple toplumsal değerlerin korunması için öncelikle ailenin korunmasının gerekliliği vurgulanır. Aynı şekilde bu düşünce çerçevesinde toplum geniş bir aile olarak düşünülür ve toplumun korunması doğrusal olarak ailenin korunması olarak görülür.

Türkiye'de milliyet kavramından bahsederken akla ilk gelen ulus-devlet merkezli bir milliyetçilik çerçevesidir. Bu çerçevenin kapsamadığı diğer milliyetçi düşünceler her ne kadar görmezden gelinip müzakere konusu olmasalar bile milliyetçilik tanımı keskin olmayan, muğlâk ve yüzde yüz sınırlandırılmayan esnek bir ideolojidir (Özkırımlı, 2002: 708). AK Parti'nin siyasi arenadaki muhafazakâr demokrat duruşu milli kimlik inşa etme sürecinde Osmanlı geçmişine gönderme yapmaktadır. Partinin milliyetçilik anlayışı etniksel köken incelemesinden ziyade, Osmanlı ve daha önceki geçmişten günümüze miras kalan kültürel birikimin korunmasını ve ön planda tutulmasını hedeflemektedir (Saraçoğlu, 2012:

266). Etnik köken irdemesi yapmayan milliyetçilik kavramı bu toprakların üzerinde yaşayan aynı geçmişe sahip bütün kesimlere hitap etmektedir. Bu bağlamda AK Parti'nin politik çizgisinde milliyetçilik kavramının kültürel milliyetçilik olarak tezahür ettiğini söylemek pek de yanlış bir ifade olmaz.

AK Parti'nin milliyetçilik anlayışını içerik bakımından irdelendiğinde, milli kimlik yapısı Türk-İslam kökenli olduğu ve tarihsel algı olarak Osmanlı-İslam dayanağına sahip birleştirici siyasi düşüncüyü kapsadığı görülebilmektedir (Bora, 2014: 98-99). Diğer taraftan kuruluş tarihinden günümüze kadar incelendiğinde partinin siyasi çizgisini milliyetçi olarak tanımlamadığı görülmektedir. Net bir tanımlamanın olmaması nedeniyle AK Parti milliyetçiliği hakkında bilinen araştırmalar kısıtlıdır. Özellikle Erdoğan'ın ifadelerinde etnik milliyetçilik için söylediği negatif söylemler partinin milliyetçilik karşıtı bir portre çizmesine ve yanlış anlaşılmasına neden olmuştur (Türk, 2014: 301).

4.3. ALTINÇAĞ REFERANSI OLARAK OSMANLI GEÇMİŞİ VE ZEİGARNİK ETKİSİ OLARAK NEO-OSMANLILIK

4.3.1. Altın Çağ Referansı: Osmanlı Geçmişi ve Geleceği

Türk modernleşmesinde muhafazakâr düşünce geleneğinin sınırlarının çizilebilmesi adına modern olanın ve modern olmayanın algılanış biçimi önem arz etmektedir. Bu noktada, modernleşme çerçevesinde üretilen değerlerin tanımlanması gerekmektedir (Özkan, 2016: 8). Türk modernleşmesi ve muhafazakârlığını meydana getiren parametrelere odaklanıldığında, tarihi ve kültürel değerlerin yeniden üretilmesi konusundan ziyade, kökleri Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan bir merkez-çevre çatışmasının merkezde konumlandığı görülmektedir (Öğün, 2006: 541). Muhafazakârlık kelimesini kısaca “mevcut olanı koruma gayreti, devrimi değil doğal olarak zamanla evrilmeyi savunan bir düşünce şekli” olarak tanımlamak mümkündür. Öğün'e göre muhafazakârlık, milliyetçi tonlarda gelenekler dünyasına, tarihe ve dine yaptığı yoğun göndermelerle dikkat çeker (Erler, 2007: 126).

Milliyetçilik ve din kavramlarının birbirine en çok yaklaştığı noktalardan biri de, tasavvur edilebilecek en parlak geleceğin aslında geçmişte atalar tarafından yaşanmış olan şaşalı günlerde saklı olduğu varsayımdır (Türk, 2014: 311). Türk muhafazakârlığının genetik kodlarına derinlemesine işlemiş olan bu durum, kimlik politikaları bakımından da güçlü bir referans noktası olarak sıkça kendisini göstermektedir. Kimi zaman hüznü bir olayın hatırlanmasında kimi zaman ise şanlı bir zaferin yıl dönümü kutlamalarında silüetini gösteren bu imge, bir millet tasavvuruna dönüşür. Burada geçmiş, şan ve şerefle, güç ve zaferle, ‘öteki’ne verilen insaniyet dersleriyle bir ibret deposu olarak kodlanır (Türk, 2014: 311).

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar Osmanlı figürü, kimisinde olumlu kimisinde olumsuz çağrışımlar yapsa da Türk toplumunun zihninde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgedeki Osmanlı bakiyesi tekrardan su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu coğrafyasının sahip olduğu bu cevhere, Özal döneminden başlayarak çok kez atıfta bulunulacak ve göndermeler yapılacaktır. Sovyetler Birliği'nden ayrılan Müslüman halkların maruz kaldığı şiddete tepki gösterilmiş, geçmişe ait müşterek hafızaların ve ortak kültürün yeniden canlandırılması konusuna ağırlık verilmiştir. Bu dönemde ağırlık verilen liberal ekonomi politikaları ile yeni ülkelerle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir bakış açısı ile Osmanlı mirası tekrar gündeme getirilmeye ve sahiplenilmeye başlanmıştır.

Önceki bölümlerde Smith'in, millet oluşumu çözümlemesinde seçkinlerin kullandığı iki çeşit yol olduğundan bahsedilmişti. İkinci yol olan ‘altın çağ’ miti, AK Parti'nin Osmanlı söylemlerinde kendisini göstermektedir. Özellikle Erdoğan'ın söylemlerinde birçok kez rastlanılan ‘geçmişteki ihtişamlı günler’ söylemi, aslında içerisinde son derece geniş bir medeniyet ve millet tasavvurunu da barındırır. Mevzu bahis ihtişamlı günlerde her şey olması gerektiği gibidir ve ‘düşmanlar/ötekiler’ hak ettikleri cezaları almaktadırlar. Erdoğan'ın söylemlerinde sıkça kullandığı ‘geçmiş’ referanslar; ‘medeniyetimiz’in ve oldukça geniş ve kapsayıcı bir millet düşüncesinin somut bir kanıtı iken öte yandan aydınlık gelecek tahayyülünün de yansıması niteliğindedir. Bu sebeple

Erdoğan, millet olarak geçmişimize sahip çıkmamızı salık verir, aksi halde geçmişine sahip çıkmayan milletlerin temellerinin sağlam olmayacağından bahseder (Türk, 2014: 311). Bu noktada, Erdoğan'ın “Vefatının 100. yılında Sultan Abdülhamid'i Anlamak” isimli programda kullandığı şu ifadeler aydınlatıcı niteliktedir:

Birileri inatla bizi köklerimizden ayırmaya gayret ediyor. Birileri ısrarla bu ülkenin tarihini 1923'ten itibaren başlatmaya çalışıyor. Tarih bir milletin sadece mazisi değil istikbalinin de pusulasıdır. Biz birileri gibi tarihimize yüz çevirenlerden olamayız. Tarihe seçici bakmak, kişinin kendine ve milletine yapabileceği en büyük ihanettir. Artık Osmanlı ile Cumhuriyeti birbirlerinin zıt dönemleri olarak görmekten vazgeçmeliyiz... Osmanlı'nın Cumhuriyet ile barışmasıdır Abdülhamit (Türkiyegazetesi, 2018).

Erdoğan yukarıdaki konuşması ile kritik noktalara değinmiştir. İlk olarak bireyin tarihini bilmesinin önemini vurgularken aynı zamanda da bu köklerin herhangi bir ayrım yapılmadan sahiplenilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Sıklıkla ne kadar büyük bir medeniyete sahip olunduğunu vurgulayan Erdoğan; içerisinde milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılığı farklı tonlarda barındıran bir ‘altın çağ’ fikrine sahiptir (Türk, 2014: 312). Ayrıca, sahip olunan büyük ve ihtişamlı geçmişi kurmuş olan ataların izinden gidildiği takdirde aynı başarıların yakalanabileceğinden de oldukça emindir. Hatta ülkemizin karşısına çıkan/çıkarılan engellerin başlıca sebebi olarak da, millet olarak bu başarıya ulaştığımızda elde edeceğimiz güç konusunda duyulan endişe olduğunu ifade eder (Yeniakit, 2015).

Bir altın çağ figürü olarak Osmanlı söylemlerinde İstanbul'un fethi konusu da oldukça önemli bir referans noktasıdır. Fetih kutlamaları; verdiği mesajlar itibarıyla genellikle milliyetçi söylemler ile birlikte gündeme gelmesi hasebiyle, iktidar değişiklikleri sonucu kesintiye uğradığı ve aynı şekilde yükselişe geçtiği zamanlar olmuştur. Kutlamaların ilk yapıldığı yıllar olarak II. Meşrutiyet sonrası yıllar gösterilmektedir (Koyuncu, 2014: 81). Fetih kutlamalarının 1908 yılından sonraki döneme denk gelmesi ise bir rastlantı sonucu meydana gelen bir durum değildir. Milliyetçilik akımından oldukça ağır yaralar alan Osmanlı Devleti, son çözüm olarak sarıldığı ideolojilerden biri olan Türkçülük fikri kapsamında, milli değerlerin kuvvetlendirilmesi amacıyla önemli günleri kutlama yoluna gitmiştir. Ulusal anma ve kutlama günleri, ulus inşa ve ulusal kimliğin yeniden üretilmesi sürecinde oldukça etkili birer araçtır. Ulusçuluğun hız kazandığı bir dönemde

böyle bir politikanın benimsenmesi ise şaşırtıcı değildir (Koyuncu, 2014: 81). Dolayısıyla bu dönemde milli anlamda önem atfedilen günlerin kutlamalarına halkın da katılımını sağlamak üzere düzenlemeler yapılmıştır. Bu noktada asıl hedeflenen ise kutlamalara süreklilik kazandırarak, milli duyguların arttırılarak nesilden nesile aktarılmasını ve canlı tutulmasını sağlamaktır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere iktidar değişiklikleri fetih kutlamalarını da etkilemiştir. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte fetih kutlamaları da sekteye uğramıştır. Yeni kurulan devletin amacı sıfırdan bir medeniyet ve ulus-devlet temeli üzerine yükselen bir devlet inşa etmektir. Bu sebeple Osmanlı'dan ve onu hatırlatan her türlü etkinlikten vazgeçilmesi esastır (Aslan, 2011: 51). Bu dönemin iktidarı için İstanbul işgalcileri temsil ederken Ankara ise kurtuluş mücadelesi veren halkı temsil ediyordu. Ayrıca dini referansları olan bir kutlamanın, din kavramını kamusal alandan soyutlama gayretindeki bir iktidar tarafından benimsenmesi devlet politikası ile ters düşmekteydi (Koyuncu, 2014: 83).

1939'lu yıllarda, yaklaşmakta olan fethin 500. yılı kutlamaları için hazırlıklar yapılması için niyetlenilmiş ve bu konuda görüşmeler yapılmıştır. Fakat sonuç olarak ekonomik olanaksızlıklardan dolayı kutlamalar gerçekleştirilememiş ve 29 Mayıs 1953 yılına kadar beklemek zorunda kalınmıştır (Koyuncu, 2014: 83). DP iktidarı döneminde kutlamalara ayrı bir önem atfedilmiştir. DP iktidarı boyunca oldukça destek ve taraftar toplayan kutlamalar, 1960 darbesi ile sekteye uğramış ve özellikle ilk yıllarında güvenlik kaygısıyla izin verilmeyen kutlamalar daha sonraları serbest bırakılsa da, resmi anlamda gösterilen ilgi ve desteğin cılız kalması sonucu zamanla ilgi ve alaka önemli oranda azalmıştır (Koyuncu, 2014: 86). Bu dönemden sonra, özellikle muhafazakâr kesim tarafından sıkça 'İstanbul'un yeniden fethi' konusu dile getirilmeye başlanacaktı.

4.3.2. Bir Zeigarnik Etkisi Örneği: Neo-Osmanlılık

Özal döneminden sonra özellikle AK Parti döneminde gelişme imkânı bulan bir diğer kavram ise Neo-Osmanlılık kavramıdır. Bu kavram ilk olarak, 1970'li yıllarda Kıbrıs Türklerine yapılan müdahaleler neticesinde gerçekleştirilen Kıbrıs Harekâtı'ndan

sonra, başta Yunanistan olmak üzere duyulan kaygı neticesinde ‘Neo-Osmanlılık’ (Yeni Osmanlılık) şeklinde kullanılmaya başlanmıştır (Osmanbaşoğlu, 2018: 3). Bu yönüyle Yeni Osmanlılık terimi, dış kaynaklı bir yakıştırma olsa da zaman içerisinde tekrar yorumlanarak kimi zaman benimsenmiş, kimi zaman ise kopuşlara sahne olmuştur. Neo-Osmanlılık fikri kimilerince milliyetçilik ile bütünleşmiş bir kavram olarak değerlendirilirken, kimilerine göre ise milliyetçiliğin yeniden yorumlanarak etnik vurgulardan uzak bir milliyetçilik anlayışı olarak değerlendirilmektedir. Bu kavram aynı zamanda, zihinlerde farklı duruş ve düşünüş şekillerinin belirdiği ve özellikle İslam ile sıkça eklemlenen bir portre çizmektedir. Cumhuriyet dönemindeki devrimler ile yeni bir ulus-devlet vücuda getirmek amacıyla eski tasfiye edilmiş, İslamiyet öncesi Türk tarihi odak noktası haline gelmeye başlamış ve Osmanlı’ya ilişkin kültürel ve tarihi miras silikleşmeye başlamıştır. Bu ötekileştirme ve tarihsel kopuş sürecinde Osmanlı bir gurur kaynağı olarak görülmemiş ve ‘hasta adam’ figürü ile acziyet vesikası olarak öğretilmiştir (Osmanbaşoğlu, 2018: 4). Özellikle Osmanlı dönemine ait kültürel pratiklerin ve dini ritüellerin büyük bir kısmı reddedilmiştir. Bu durum, yeni bir ulus-devlet kurma fikri üzerine kurulmuş olan Cumhuriyet ekseninde düşünüldüğünde normal karşılanabilir. Fakat zaman içerisindeki bir değişim yerine devrimler ile Osmanlı’nın apar topar tasfiye edilmesi, halkın zihninde deyim yerinde ise ‘Zeigarnik Etkisi’⁴ bırakmıştır.

Neo-Osmanlılıkta ise bu yarım kalmışlık hissi kendini göstermektedir. Bu fikir ile birlikte Osmanlı’ya ait hatıralar canlandırılır, Osmanlı mirası ile birlikte sıkı bağlar kurulmaya çalışılır ve her daim Osmanlı hatırası bir övünç kaynağı olarak sunulur. DP döneminde, Osmanlı ve İslam’a yönelik bazı kısıtlamaların kaldırılması DP’nin Osmanlı’ya dönüş yoluna girdiği yönünde iddialara sebep olsa da, ekseriyetini CHP içerisinde gelen elitlerin oluşturduğu DP liderlerinin böyle bir niyetle olduğunu savunmak oldukça abartılı bir yorum olacaktır (Osmanbaşoğlu, 2018: 4). 2000’li yıllarda ise bu çizgide değerlendirilebilecek, iktidara talip olan siyasi partilerin siyaset sahnesinden silinmesinden

⁴ Zeigarnik etkisi, Bluma Zeigarnik tarafından keşfedilmiştir. Zeigarnik 1927 yılında gerçekleştirdiği bir araştırmasında insanların yarım kalan işlerini, tamamlanmış işlerine nispeten çok daha iyi oranda hatırladıklarını gözlemlemiştir. Zeigarnik etkisini kısaca tanımlayacak olursak, yarım kalmış işlerin tamamlanmış işlere oranla daha kolay anımsanması olarak tanımlanabilir (Atak, Syed, Çok, Tonga, 2016: 297).

sonra AK Parti sancağı omuzlayacaktır. Her ne kadar AK Parti tarafından neo-Osmanlıcılık yakıştırmaları kabul edilmese de, özellikle kullanılan dil ve söylemlerde kendisini hissettirmektedir (Uzunçayır, 2013: 211).

Osmanlı kimliğinin benimsenmesi şeklinde ifade edebileceğimiz neo-Osmanlıcılık, aynı zamanda bir kendi kendini tanımlama süreci şeklinde cereyan etmektedir. Bu düşünce sisteminde bütün Müslüman ülkeler aynı medeniyete mensup kabul edilmektedir. Bu fikir sistemi tepeden inme bir politikadan ziyade, tabanın oldukça önemli bir kısmından destek ve etkileşim alan bir profildedir. Fakat bu durumun toplumun tamamını kapsayacak şekilde geniş ölçekli bir şekilde ifade etmek mümkün gözükmemektedir.

Osmanlıcılık fikri, Osmanlı'nın son dönemlerinde uygulamaya çalışılmış fakat başarıya ulaşamadığı için vazgeçilmiştir. Neo-Osmanlıcılık fikri ise daha çok ekonomik ve siyasi amaç güdülerken uygulamaya konmuştur. Herhangi bir şekilde sınırların genişletilmesi ya da yayılmacı bir politika amacı güdülmemiştir. Özellikle Özal döneminde kendisinden söz ettiren neo-Osmanlıcılık fikri, bu dönemde tam olarak süreklilik arz eden bir politika profili çizememiştir. Bu yönüyle dönemin koşullarına göre dozu ayarlanan, parçalı yapıda bir politika olduğu söylenebilir (Osmanbaşoğlu- 2018: 10). AK Parti döneminde ise daha istikrarlı bir görünüm kazanan neo-Osmanlıcılık fikri, gerek söylemsel gerekse ideolojik çizgisini korumaya devam etmiş ve irredentist söylemlerden kaçınmıştır. Neo-Osmanlıcılık fikrindeki amaç yayılmacı bir politika değildir. Asıl gaye, geçmişte kim olduklarını ve ortak hareket edildiği takdirde gelecekte tekrar eski ihtişamlı günlere dönülebileceğinin, büyük işler başarılabilceğinin iddiasıdır. Aynı zamanda hem içeride hem de dışarıda Osmanlı adı ve mirası ile barışmak, Cumhuriyetin kurulması ile birlikte çok hızlı bir şekilde tasfiye edilen Osmanlı ve mirasına iade-i itibarda bulunmaktır denebilir. Kemalistlerin ve CHP'nin Türk tarihini 1919 öncesini yok sayarak dar bir kalıba soktuğunu iddia eden Erdoğan'ın, Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra tek parti döneminde halkın geçmişi ile bağlarını koparmaya yönelik çok yanlış bir politika izlendiğini vurguladığı şu konuşması önem arz etmektedir:

Osmanlı'yı reddeden, Selçuklu'yu görmezden gelen, İslam medeniyetine tümenden düşman kesilen, Türk tarihini daracık bir kovuğa hapsedmek isteyen kısır bir anlayış türetilmiştir.

Yeni nesillerin kafasında sanki milletimizin tarihi 1919'da başlıyor, daha öncesi bize ait değil gibi bir yaklaşım nakşedilmeye çalışılmıştır. Evlatlarımız kendilerine okul kitaplarında anlatılan tarih ile babalarından, dedelerinden, çevrelerindeki arif ve alim büyüklerinden tevarüs ettikleri bilgiler arasında şaşırıp kalmışlardır... Hâlbuki sadece toplantımızın konusu olan arşivcilik açısından baktığımızda dahi karşımızda eşsiz bir hazine durduğunu görüyoruz. Bilhassa Osmanlı arşivi öyle bir hazine ki sadece ülkemizin değil aynı zamanda 40'dan fazla devletin geçmişini içinde barındırıyor. Bir başka ifadeyle Türkiye, arşivlerinde kendisiyle birlikte dev bir coğrafyanın hafızasını saklıyor. Bugün bölgemizdeki pek çok uluslararası sorunun çözümünün Osmanlı arşivlerinde aranması boşuna değildir (Hürriyet, 2019).

Beştepe Millet Kongre ve Kültür Merkezi'nde düzenlenen ‘Arşivlerimizin Gelişimi, Vizyonu ve Tarih Araştırmalarına Katkısı Sempozyumu’nda yaptığı bu konuşma ile Erdoğan ayrıca, arşivlerin ‘milletlerin ve devletlerin hafızası’ olduğunu; geçmişlerini bilmeyen ve hafızası olmayan milletlerin nereden geldiklerini, şuan nerede olduklarını ve nereye gittiklerini bilemeyeceklerini dile getirmiştir.

4.4. KÜRT SORUNU VE DEMOKRATİK AÇILIM SÜRECİ

Temeli Osmanlı dönemine kadar dayandırılabilen Kürt sorunu, ulusal kimliğin inşasında Türklük vurgusunun yüceltildiği milliyetçilik kavramı ile beraber ortaya çıkan varoluşsal sancılarını günümüze kadar sürdürebilmiştir. Suriye, Irak, İran ve Türkiye olmak üzere dört farklı ülke sınırları içerisinde yaşayan Kürtler, tarih boyunca kurucu unsur olamamalarının bunalımını yaşamaya ve yaşatmaya devam ederken nihayetinde sorun olarak nitelendirilebilir hale gelmiştir. “Özellikle Birinci Dünya Savaşı’na giden süreçte artan milliyetçilik olgusuyla birlikte irili ufaklı birçok etnik grubun imparatorluklardan ayrılarak uluslaşma sürecine girmesine rağmen Kürtlerin bunu başaramaması, geç gelen uluslaşma sancılarıyla birlikte sözü geçen dört farklı ülkede de kendini hissettirmektedir” (Beyaztarih, 2018). Günümüze kadar sorunun içeriği farklı şekillerde tezahür ederken yönetimde yer alan siyasiler tarafından kimi zaman sorun olarak görülmemiş, inkâr edilmiş, kimi zaman da çözüm için farklı adımlar atılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren zaman zaman dile getirilerek çözüme ulaştırılmaya çalışılan bu güçlük, Turgut Özal’ın başbakanlığı sırasında Kürt kimliğine karşı gösterdiği ılımlı politik yaklaşıma rağmen günümüz iktidar partisi AK Parti’ye kadar

‘miras’ kalabilmiştir. Şöyle ki; 1960 yılında meydana gelen darbe ile Cemal Gürsel tarafından Türk kimliğine yönelik etnik sloganların atılması, Kürt kimliğini radikal savunan kesimler için ‘elverişli kargaşa ortamı’ yaratmıştır. Bu durum ilaveten, hem Kürt kimliğinin savunucuları arasında, hem de Türk solu tarafında ayrışmalara sebebiyet vermiştir. Hatta 1970 yılı sonrasında silahlı şiddete başvurarak bağımsız Kürt devleti kurmayı amaç haline getiren örgütler için bu tarihsel sürecin iyi bir koz olduğu açıktır. Sonuç olarak, Kürt kimlik sorununu esas göstererek 1974 yılında Abdullah Öcalan tarafından temelleri atılarak 1978 yılında kuruluş sürecini tamamlayan ve 1984 yılında kanlı faaliyetlerine başlayan Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan (PKK)) terör örgütü olarak bu krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur. PKK, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) mensuplarının yanı sıra birçok sivilin de hayatını kaybetmesine neden olmuştur (Koyuncu, 2014: 205). Özal siyasetinin Kürt kimliğine mülayim yaklaşımına bakmaksızın, örgüt silahlı çatışmalarını devam ettirmiş ve kimlik kaosunu gündemde tutarak sürekli beslemiştir.

1990 yılında siyasi arenaya hukuki çerçeveler dayanağıyla dâhil olan Halkın Emek Partisi (HEP) kapatılmasına rağmen yerine açılan farklı isimlerdeki partilerle varlığını sürdürmüştür. 1990 yılı sonlarından itibaren Ortadoğu’da güç dengelerinin el değiştirmesi dış politikada dalgalanmalara neden olurken, ülkenin iç politikasında da kendi izlerini bırakmış ve doğal olarak ele alınan Kürt sorununda da bazı ‘şekil değişiklikleri’ görünür hale gelmiştir (Koyuncu, 2014: 211).

1999 yılında Öcalan’ın ele geçirilmesinin neden olduğu belirsizlikler PKK terör örgütünün silahlı çatışmalarına dört yılı aşkın bir süre ara vermesine olanak tanımış, hatta siyasi zeminde örgütün dağılım sürecine girme ihtimalinin tartışılmasının önünü açmıştı. Çünkü 1999 yılına kadar örgütün iki kez daha çok stratejik değerlendirilen ateşkes ilan etmesine rağmen, yapılanma liderinin ele geçirilmesi büyük bir adımdı. Tüm bu süreç devam ederken siyasi varlığıyla Kürt sorununu sıcak tutmaya çalışan HEP’nin hamlelerinin devlet tarafından kısıtlandırılması ve gittikçe hitap ettiği tabanın silahlı şiddetten uzaklaşan PKK taraftarlarına kayması bu iki parti arasındaki ayırıcı sınırların silikleşmesine neden oluyordu. Bozarslan (2002: 866) bu durumu Kürt harekâtının bir taraftan radikalleşirken diğer taraftan kurumsallaşması olarak yorumlamıştır.

2000'li yıllara kadar zaman zaman asimilasyon siyaseti izlenilerek, bazen de Özal, Erbakan gibi siyasetçiler tarafından farklı bakış açılarıyla incelenerek çözülmesi beklenen sorunun ilerleyen zamanlarda artık kolay çözülebilecek bir durum olmadığı, daha net bir ifadeyle mevzu bahis sorunun görmezden gelinebilecek bir sorun olmadığı görülecektir (Alptekin, 2018: 318). Bu noktada, Parti Genel Başkanı Erdoğan'ın 2002 Türk Ticaret Merkezi ziyaretinde bir Kürt işçisiyle olan diyalogunda kullandığı ifadeleri hatırlatmak Türkiye'nin Kürt politikası dönüşümünü daha anlaşılabilir bir şekilde ifade etmek adına faydalı olacaktır:

Sorun var diye inanmayacaksın, 'yok' diye inanacaksın. 'Sorun var' diye inanacaksan sorun olur, 'yok' dersen sorun ortadan kalkar. Biz diyoruz ki böyle bir sorun yok. Sen 'sorun var' deyip ön kabulle yaklaşıyorsun. Böyle öngörü ile yaklaşırsan, sorunun içindesin demek. 'Yok böyle bir sorun' diyorum, olmasını da istemiyorum. Bak, 'Siirt'ten evliyim, huzurluyum' diyorum. Böyle yaklaş olaya. Böyle yaklaştığın sürece, böyle bir problem olmaz. Türkiye'de bölgeler ve insanlar arasında herhangi bir ayrım yapmazsan, kardeşçe, "elele" bir ve beraberiz' dersen problem olur mu?" 'Ben Kürt'üm' diyeceksin, Türk de 'ben Türk'üm' diyecek. Nasıl olsa fark etmiyor ama 'biz kardeşiz' diyeceksiniz. Ben seni Allah için seviyorum (Hürriyet, 2002).

Erdoğan'ın bu konuşması Kürt meselesi politikasında bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki, yıllardan beri süregelen 'sorunu inkâr' yaklaşımının bir örneği olarak değerlendirilen bu konuşma uzun bir süre gündemi meşgul etmiştir. Bu konuşma ilerleyen sayfalarda tekrar ele alınacaktır.

Tüm bu sürecin ötesinde AK Parti yukarıda sözünü ettiğimiz ateşkes sürecinde kurulmuş ve iktidara gelmiş olmasına rağmen, Kürt meselesi Türkiye siyaset gündeminin en önemli konularından biri olarak partiyi de yakından ilgilendirmiştir. Fakat parti bu boyutta sadece Kürt etnik sorununu çözme girişimlerini değil, PKK gibi ülke güvenliğini tehdit eden faktörleri de hesaba katmak zorunda olduğunun farkındadır. Bu dönemde gelinen nokta itibarıyla çıkış yolu olarak, Kürtlerin ulusal kimlik çerçevesi içerisine dâhil edilmesi amacıyla etnik Türklüğün vurgusunun azaltıldığı bir dönüşümden söz edilebilir (Koyuncu, 2014: 213). Böyle bir dönüşümle Türklüğün tanımı içerisindeki etnik vurgunun sert mizacı yumuşatılırken ulusal kimliğin açılımındaki Müslümanlık çizgilerinin belirginleştiği fark edilebilir. AK Parti, millet kavramının kapsamında Türk etniğini de ele

almış ve zaman zaman tanımladığı millet olgusunun bileşenlerinden biri olarak bu etkene yaklaşıp uzaklaşmıştır. Fakat içerik olarak sadece etnik unsurları barındırmayan ulusal kimlik reformuyla daha ‘kucaklayıcı’, ‘birleştirici’ bir kavram amaçlandığı da görülmektedir. Bu bağlamda AK Parti'nin kuruluşundan itibaren ele alınan ‘Kürt meselesi’, vatandaşlık haklarının iyileştirilmesi çerçevesinde çözüme ulaştırılmaya çalışılmış, parti yetkilileri konuşmalarında sık sık etnik vurgulamalardan ziyade ‘kapsayıcı ulusal kimlik kavramı’ çatısı altında tarihsel olguları ve değerleri yüceltmeyi hedeflemişlerdir. Şunu da belirtmemiz gerekir ki Kürt sorunu, AK Parti milliyetçiliği bileşenlerinin incelenmesi açısından azımsanmayacak öneme sahip bir konudur. Aynı zamanda tarihsel süreç, AK Parti milliyetçiliği söylemlerinin anlaşılması için güçlü bir referanstır.

2003 yılındaki Amerika Birleşik Devletleri (ABD)-Irak savaşının başlangıcı, PKK terör örgütünün içinde bulunduğu liderlik krizinin atlatılması için önayak olmuş ve 1999 yılında başlayan ateşkes sürecinin 2004 yılında bitmesine olanak sağlamıştır. Böyle bir dönemde ABD'nin Irak'taki PKK hareketliliğine sessiz kaldığı, hatta ona destek sağladığı yönünde söylentilerin dolaşması, Türk-Amerikan ilişkilerinde iplerin iyice gerilmesine sebep olurken bu iki devletin Irak üzerinden sıklıkla karşı karşıya gelmesine ve Türk toplumunda Amerika'ya karşı öfkesinin artmasına sebep olmuştur (Uzunçayır, 2013: 208). Ayrıca böyle bir durum PKK faaliyetlerinin önlenmesi ve durdurulması girişimlerinin Türk ordusunun Kuzey Irak'a girmeden pek de başarılı olmayacağını izlenimini doğurmuştur. Siyasi yönetimde de durum farklı değildir. PKK'nın, işgal altındaki Irak'ta otorite boşluklarından faydalananak kendine adeta ‘güvenli alan’ oluştururken silahlı çatışmaları bıraktığı dönemlerde başlangıçta HEP ile, sonradan HEP'nin devamı olarak nitelendirilen Demokratik Toplum Partisi (DTP) ile çizgileri silikleşiyordu. Bu partinin mecliste bir grup oluşturması AK Parti'nin Kürt sorunu politikasında daha dikkatli yol seyrretmesine neden oluyordu (Koyuncu, 2014: 211). 2005 yılında Erdoğan'ın Diyarbakır konuşması da bunu onaylar niteliktedir:

Her soruna bir ad koymak da gerekmez. Sorunlar hepimizindir. İlla 'ad koyalım' diyorsanız, Kürt sorunu bu milletin bir parçasının değil, hepsinin sorunudur. Bu sebeple 'Kürt sorunu ne olacak?' diyenlere diyorum ki, bu ülkenin başbakanı olarak, o sorun, herkesten önce benim sorunumdur. Biz büyük bir devletiz ve her sorunu daha çok demokrasi daha çok vatandaşlık hukuku, daha çok refahla çözeceğiz, bu

anlayışla çözüyoruz. Ülkenin hiçbir sorununu yok saymıyor, her sorununu gerçek kabul ediyoruz ve yüzleşmeye hazırız (Hürriyet, 2005).

Erdoğan'ın daha önce değinilmiş olan 2002 ve 2005 yıllarındaki iki konuşması, Kürt meselesine politik yaklaşımında tabiri caizse, ‘madalyonun iki farklı yüzüdür’. Bu konuşma aynı zamanda ‘sorunu görmezden gelme’ politikası yerine ‘sorunu kabul ederek çözüme yönelik nihai sonuç arayan bir politika’ olarak da Kürt meselesinde yeni bir sayfadır. Bu bağlamda ‘Kürt açılımı’ adı altında süreç 2008 yılında başlatılmıştır.⁵ Aynı yıl Diyarbakır'da Dicle Üniversitesi'nde Başbakan Erdoğan'ın konuşması bu uğurda atılan ilk adımlardan biridir:

Havaalanından buraya gelirken şu yolların halini gördüm. Modern bir şehre bu yakışır mı? Diyarbakır'ı yönetenlerin çöp arabaları, temizlik işçileri yok mu? İşte halkım gereken dersi vermeli. Medeniyet dediğiniz şey yoldur, temizliktir, sevgidir, saygıdır... Demokratikleşme, insan hakları bakımından Türkiye'de yeni bir dönemin adımını attık. Ocak ayından itibaren TRT Kürtçe yayına da başlıyor. İlk etapta 12 saat planladığımız bu yayınları arttırmak söz konusu olacak (Hürriyet, 2008).

İlk Kürtçe yayının yine ulusal radyo kanalı TRT Radyo 1'de günde bir saatlik süre için bile olsa yayınlanması Kürt sorununun nabızı sayılabilecek Diyarbakır'da ilgiyle karşılanmıştı. Hatta Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Osman Baydemir'in 80 yıllık bir tabunun yıkıldığından bahsetmesi iki taraf için de gelişme niteliğinde bir adımdı. Buna ilaveten Osman Baydemir'in yayın sırasında kullanılan ‘Kültürel Zenginliğimiz’ alt yazısına vurgu yaparak bu yayının ‘kültürel bir hak alanı’ olduğunun altını çizmesi AK Parti'nin Kürt sorunu politikasında izlediği çizginin neredeyse özetidir. Parti yöneticilerinin de programlarda sık sık üzerinde durduğu “kültürel farklılıklar zenginliğimizdir”, “dil çeşitliliğimiz ülkedeki birlik ve beraberliği zedeleyen değil, aksine birleştiren ve pekiştiren unsurdur” söylemleri, partinin milliyetçilik bağlamında hangi politikada karar kıldığıнын bir nevi önsözüdür.

2009 yılında PKK'nın yeniden ateşkes ilan etmesinin olumlu gelişme olarak değerlendirilmesi, sorunun çözümünde izlenilen siyasi tavırların üzerinde daha çok durulmasına olanak sağlamıştır. Fakat ‘demokratik açılım’ sürecinin etaplarından biri

⁵ Bu süreç daha sonradan “Kürt açılımı” başlığıyla ana muhalefet partisinden aldığı negatif geri dönüşler ve de akabinde gelişebilecek Türk milliyetçisi tepkileri de önleme açısından “demokratik açılım süreci” olarak isimlendirilecektir.

olarak Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)-PKK görüşmeleri kapsamında silahlı çatışmaları bırakan bir grup örgüt üyesinin Irak-Türkiye sınır kapısından ülkeye girişinde gösterilen ‘kucaklayıcı karşılama töreni’ Türk halkı tarafından tepkiye neden olmuş ve uzun bir süre konuşulmuştu. Coşkulu törenin kamuoyunda hoş karşılanmaması ile birlikte ‘demokratik açılım’ söylemi gündemden tamamen uzaklaştırılmış, 2009 yılı sonunda aynı amaca hizmeti hedefleyen ‘Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi’ TBMM’de yankılanmaya başlamıştır. Kürt sorununa parti tarafından yaklaşımının en açık ifadesi de aslında tam bu proje kapsamında dile getirilmiştir. 2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen ‘2010 Kur’an Yılı’ programının açılış töreninde Başbakan Erdoğan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın aynı zamanda Medeniyetler İttifakı’na da başkanlık yaptığının üzerine basarak farklı kültürler arasında uzlaşmayı sağlayabilecek gücün yine Diyanet Başkanlığı’nda olduğunun altını çizdi:

Sürecin başarıya ulaşmasında, önyargıların kırılmasında, toplumsal hastalıkların şifa bulmasında Diyanet kurumumuz tarihi bir sorumlulukla karşı karşıya. Bu yönde çok ciddi çalışmaların olduğunu biliyorum. Farklı dil ve lehçelerde vaaz ve hutbe, farklı dil ve lehçelerde Kur’an-ı Kerim mealı, ilmiyal gibi çalışmalar belli bir aşamaya geldi. Bunun ötesinde gönülleri hitap etmek, gönülleri birbirine ısındırmak, bizi var eden yapı taşlarını, bizi birbirimize bağlayan o sarsılmaz bağları tekrar hatırlatmak noktasında sizlerden destek bekliyoruz. Ülkenin sadece belli bölgelerinde değil, yedi coğrafi bölgede, 81 vilayette, hatta yurt dışı teşkilatlarımızda hükümetimizin başlattığı ve bir devlet projesi olan Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi’nin en iyi şekilde Diyanet İşleri Başkanlığımız tarafından anlatılacağına yürekten inanıyorum. Zira birliğin, beraberliğin, kardeşliğin adeta çimento gibi birbirine iyice kenetlendiği, kaynaştığı toplumuz, devletiz. Böyle olmamız gerekiyor. Hiç kimse bunu farklı yerlere çekmeye kalkışmasın. Hakkâri’deki anne ile Yozgat’taki anne evlatlarının başında aynı Fatih’a’yı, aynı Yasin’i okuyorsa, aynı duayı ediyorsa, cemaat aynı kibleye dönüyorsa burada ciddi bir yanlış var. Başbakan meseleyi din üzerinden mi çözmek istiyor? şeklinde yüzeysel ve art niyetli yorumlar yapıldı. Ben Türküleri de, şarkıları da dile getirdim. Kahramanlarımızdan, savaşlarımızdan, birlikte gazi olduğumuzdan, birlikte şehit verdiğimizden bahsettim. Elbette inançlarımız da ortak paydamızdır. Söz konusu olan kan, gözyaşı ve insan. Biz yeter ki insanı yaşatalım. Bunu ne şekilde yaptığı teferruatır (Haberler, 2010).

Bu konuşma AK Parti’nin Kültür Milliyetçiliğinin din ağırlıklı olduğu yönündeki tartışmalar için zemin hazırlamış fakat eş zamanlı olarak partinin milliyetçilik anlayışının, etnisite faktöründen arındırılmış siyasi taban üzerine yapılandırıldığı fikrini de pekiştirmiştir. Hatta bazı kitleler, ırksal ve etnisist vurgulardan uzak durulmasındaki ana nedeni, partinin milliyetçilikten uzak bir siyasi duruş hedefi olarak yorumlamıştır (Saraçoğlu, 2012: 266).

2010 yılına kadar incelediğimiz bu zorlu süreçte parti siyasi rakipleri tarafından genellikle muhafazakâr yönü ve İslam’la ilişkisi çerçevesinde incelendiğinden, milliyetçilik yönü pek de ele alınmamış ve bu nedenle de adı geçen alanda yapılan araştırmalar kısıtlı kalmıştır. Yine de eleştirilen tarafları üzerinden partinin milliyetçilik bileşenlerini inceleyecek olursak asıl amacın, ırk ayrımlarına girmeden Türk ve Kürtleri birleştirme çabasının yanında PKK terör örgütü gibi birlik ve bütünlüğü zedeleyebilecek etkenlerin saf dışı bırakılmasının olduğu söylenebilir. Hatta parti ‘Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi’ kapsamında halkın her iki kesiminin de beklentilerini karşılayarak Türk kimliği terimini kullanmaktan ziyade ‘Türkiye vatandaşlığı’ ulusal kimliğiyle kültürel değerlerin de bu sürece entegrasyonunu sağlamayı hedeflemiştir.

Aktoprak’a göre, AK Parti’nin milli kimliğin yeniden inşası politikası iki farklı yaklaşımın izlerini taşımaktadır. İlk olarak Parti, Avrupa Birliği’ne (AB) uyum yasaları kapsamında vatandaşlık ile ilgili düzenlemeler yapmaya olumlu bir yaklaşım sergilemiştir (Aktoprak, 2014: 216). Bu yönüyle aslında parti, çıkış noktası olan Milli Görüş hareketinden farklılaşmakla beraber, ikinci olarak Milli Görüş çizgisi ile orantılı bir politika olarak İslam kardeşliği düşüncesini barındırmaktadır. Hatta İslam kardeşliği düşüncesinin içeriğinin kapsadığı siyasi alanı da irdelemek gerekirse, yine parti genel başkanının daha önce değindiğimiz 2002 yılındaki konuşmasını referans alarak, hedeflenen birlik ve kardeşliğin ‘dini değerler zemininde insan sevgisi’ temasında işlendiği görülmektedir. Koyuncu’ya göre (2014: 228), AK Parti her ne kadar “Türkiye vatandaşı olma bilinci, toplumumuzun birlik ve beraberliğinin çimentosudur” ifadesiyle Kürt sorununa dini referanslar dışında bir yaklaşım sergilemiş olsa da, gerektiğinde İslami değerler doğrultusunda Müslümanlığı üst kimlik olarak siyasi arenaya taşımıştır. Bu yönüyle Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren tartışılan ulusal kimlik tanımının büyük bir oranda İslami değerleri barındırdığı ve toplumu birleştirme gayesinde Müslümanlığın kullanılabilir olması, ulus-devlet kapsamında bu olgunun güçlü bir faktör olduğunun kanıtıdır (Koyuncu, 2014: 223).

Bir toplumun duyuş, düşünüş ve gelenek bağlamındaki her türlü yaşayış kavramlarının toplamı olarak ‘kültür’ ifadesi, o toplumun benimsediği, kullandığı,

sahiplendiği ‘dil’ terimini de barındırmaktadır. AK Parti din kardeşliği sloganını güçlü vurgulamasının yanı sıra kültür milliyetçiliği kapsamında kültürün ayrılmaz bir parçası olarak dil alanında da reformlar gerçekleştirmiş, ‘Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi’ altında Türk-Kürt sorununda ilerlemeler kat etmiştir. Kürtçenin günlük hayatta öğrenimi ve kullanımı ile ilgili engellemeler bir bir kaldırılırken diğer taraftan da dilin yaşatılması kültür zenginliği sayılarak hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, 2010 yılı sonrasında özel kanalların 24 saat boyunca Kürtçe gibi farklı dil ve lehçelerde yayın yapmasına izin verilmesi, farklı dil ve lehçelerde enstitü, araştırma merkezi kurulması yönünde kararlar alınması, Kürt sorununu çözmeye yönelik adımlardan sayılarak milliyetçilik kavramında etnik çerçevelerde de esnek görüntü oluşturmuştur (Koyuncu, 2014: 214). Hatta 2010 yılında çözüm süreci doğrultusunda dönemin Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay’ın açıkladığı ‘İnsan Hakları Paketi’ 2012 yılında Kürtçenin ortaokullarda seçmeli ders yapılmasına da olanak sağlamıştır. Parti genel başkanı ve dönemin Başbakanı Erdoğan’ın 2010 parti grup toplantısındaki konuşması sadece bu süreç için açıklayıcı nitelikte bir konuşma olmamakla beraber, aynı zamanda AK Parti’nin savunduğu milliyetçiliğin kavram haritasıdır:

Milliyetçilik kafatasçılık değildir. Milliyetçilik slogan atmak, çeşitli sembollerle tezahüratta bulunmak, hoşgörüsüzlüğü bir ideoloji olarak dayatmak hiç değildir. Milliyetçilik belli idealler, belli değerler etrafında buluşmak, bir gelecek vizyonu etrafında kenetlenmek, insanlığın tamamının huzur ve barışı adına tek yürek haline gelmektir. Ortak tarih ve kültür bilinci insanları bir arada tutar, bir millet olarak geleceğe taşır. Milliyetçilik bu ruhu oluşturabildiği, bu duygu iklimini güçlendirebildiği oranda kıymetlidir. Milliyetçilik kendi milletine, kendi vatanına, ülkesine, onlarla birlikte tüm insanlığa, mazlumlara, mağdurlara ulaşmak, onlara el uzatma, onlara kucak açabilmektir. Milliyetçilik asla ve asla ırkçılık değildir. Zira milleti teşkil eden ana unsurlar, kan bağı, genetik kodlar değil, tarihtir, kültürdür, ortak idealler, ortak değerlerdir. Aynı toprak parçası için, aynı bayrak için, aynı idealler ve değerler için şehit düşmüş ve aynı mezarlıkta yan yana yatan iki şehidi etnik kökeniyle, diliyle, kökeniyle, mezhebiyle birbirinden ayırmak şehitlere de, bu millete de, bu ülkeye de yapılacak en büyük haksızlık, en büyük saygısızlıktır. Bizler Türkiye Cumhuriyeti üst kimliği altında toplanmış, aynı bayrağın, aynı İstiklal Marşı’nın, aynı ideallerin ve değerlerin etrafında kenetlenmiş bir milletiz. Biz milliyetçiliğe hep böyle baktık. Bu şekilde bakmaya da devam edeceğiz. "Dikkat ediniz, birileri milliyetçilik kavramını ve milli hassasiyetleri istismar etmeyi siyasetlerinin odak noktasına yerleştirirken biz hiçbir zaman buna tevessül etmedik. Kuru milliyetçiliğe, slogan milliyetçiliğine hiçbir zaman teslim olmadık. Bizim nezdimizde milliyetçilik, milletimizin ortak tarihine ve ortak kültürel değerlerine sahip çıkmaktır. Bizim için milliyetçilik, millete hizmet etmektir ve 8 yıl boyunca bunu yaptık. Ülkenin her köşesinde 73 milyonun hizmetkarı olmayı milletçilik olarak kabul ettik. 8 yılda Türkiye içinde yaptıklarımızı, 73 milyon için ürettiklerimizi kenarda tutuyorum. Dünyada yaptıklarımız, vatandaşlarımız,

soydaşlarımız, akraba topluluklar, mazlumlar, mağdurlar için yaptıklarımız bizim nasıl bir millet ve milliyetçilik anlayışımızın olduğunu kıyas kabul etmeyecek derecede ortaya koymuştur. İstiklal Marşımızın Şairi Mehmet Akif Arnavut'tur. Kosova'nın İpekli ilçesindendir. Hiçbir zaman Mehmet Akif Ersoy'da ırkçılık göremezsiniz ama İstiklal Marşımızın şairi. Nasıl izah edeceksiniz onu? Bu ülkede milli değerlere sahip olan herkes gururla, şanla, şerefle İstiklal Marşı'nı okuyor mu? Okuyor. Güftesi kime ait? Mehmet Akif'e ait. Mehmet Akif kim? Bir Arnavut. Ama hiçbir zaman Arnavutluğunu öne çıkarmadı. İşte burayı iyi kavramak, iyi anlamak gerekiyor (Milliyet, 2010).

Başbakan Erdoğan 'etnik ölçütlere göre milliyetçilik' yapmadıkları yönünde ifadeleri Kürt sorunu çerçevesinde sıklıkla kullanmıştır, hatta bu tarafıyla MHP ve CHP tarafından zaman zaman eleştirilecektir. Aynı zamanda parti yöneticileri etnik faktörleri yapı taşı olarak kabul etmeyen milliyetçilik kavramının daha milliyetçi bir yaklaşım olduğunu vurgulayacaktır:

Bu süreçte kimse bizim karşımıza Kürtlükle de Türklükle de çıkmasın. Biz her türlü milliyetçiliği, ayaklarının altına almış bir iktidarı. Kuru milliyetçilik yok. Bizim siyasetimiz hizmet siyasetidir, biz ideolojilerle bu yola çıkmadık. Bu hizmet yolunda bu can bu tende olduğu sürece yürüyeceğiz. Hiçbir ayırım gözetmeden 81 vilayete, mezarlara kadar hizmet götürdük. Allah ömür verdiği sürece, insanımızla el birliği, gönül birliği içinde Türkiye'ye, bu topraklara hizmet etmeye devam edeceğiz. Kim ki kendi ırkının, kavminin, kendi kabilesinin diğerlerinden üstün olduğunu iddia ediyorsa o kişi şeytanın izindedir. Kavimler, kabileler, ırklar, inançlar farklı olabilir, ama hepsi saygındır. Biz, Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde hep beraber tek milletiz. Bu millet kavramının içinde Türkü var, Kürdü var, Arabı var, Lazı var, Çerkezi var, Abazası var. Var oğlu var. Bizim kadim medeniyetimizde asla böyle bir farklılık, asla ayırım olmamıştır. Bizim kültürümüzde, geleneklerimizde özellikle bu hassasiyet hep korunmuştur. Etnik milliyetçiliği kim yaparsa yapsın o sapkınlığın içindedir, fesat içindedir, fitne peşindedir. Bin yıllar boyunca bu topraklarda nasıl bir ve beraber olduysak Allah'ın izniyle yine bir olacak, diri olacak, bu topraklar üzerinde iri ve güçlü olacağız (Hürriyet, 2013).

AK Parti'nin 'Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi'ndeki milliyetçilik unsurları meseleye yönelik sorunları çözmeye yetmiş midir? Yoksa beraberinde daha başka sorunlar için zemin mi hazırlamıştır? 'Hep beraber tek milletiz' sloganı birleştiricilik yolunda ne kadar etkili olmuştur? Bunlar uzunca tartışılabilir üç soru. 'Milli Birlik ve Kardeşlik projesi' kapsamında sıklıkla dile getirilen 'Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan, Tek Devlet' başlıklarıyla AK Parti'nin 2005 yılında başlayan 'demokratik açılım süreci' ve bu politikanın hedeflediği beraberliğin ortak paydası olarak 'İslam kardeşliği' (Koyuncu, 2014: 218). Kürt sorununa yönelik üretilen çözüm planları farklı yıllarda gündeme getirilmiş fakat sonuç hep sekteye uğratılmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse, Erdoğan'ın 2005 yılında Diyarbakır konuşmasıyla birlikte mesajını verdiği 'Demokratik Açılım Süreci'

Kürt-Türk sorununda atılan ilk büyük adım sayılmaktadır. Fakat 2009 yılında Habur karşılamasının kamuoyundaki tepkisiyle isim değiştirmiştir. 2009 yılının sonlarından ‘Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi’ adı altında varlığını devam ettiren ‘Demokratik açılım süreci’ Oslo Krizi nedeniyle pek başarılı olamadı. Son olarak 2012 yılının sonu, 2013 yılının başlarında Öcalan’ın PKK’ya tüm silahlı unsurlarını Türkiye dışına çıkarma çağrısıyla başlayan süreç de aynı kaderi yaşamıştır (Koyuncu, 2014: 217). Süreç, 2015 yılında Paris’te üç PKK mensubu kadının öldürülmesinin, gezi olaylarının ve FETÖ ile gerilimin getirdiği belirsizliklerin PKK tarafından fırsat bilinerek kanlı icraatlara yeniden başlanmasıyla gündemden düşmüştür. İktidarın çözüm için 2002-2015 yıllarını kapsayan bir süreçte üst kimlik olarak İslam faktörünü etkin kullanmasına ve etnisite ayrımı yapmamaya özen göstererek ‘Türkiye vatandaşlığı çatısı altında Tek Millet gayesi’ne rağmen, ulusal kimliğin yeniden inşasında sürekli kesintiye uğramasının ana nedeni, sürecin sürekli PKK terör örgütü tarafından silahlı saldırılarla sabote edilmesidir (Trthaber, 2015).

22 Temmuz 2015 Şanlıurfa, Ceylanpınar’da iki polis memurunun evlerinde katledilmesi tarihin en büyük barış projelerinden biri olan çözüm sürecinin kırılma noktası oldu. Üstelik Erdoğan’ın Mart 2015 yılındaki Balıkesir konuşması sürecin girdiği çıkmazın ve olumsuz havanın izlerini taşıması bakımından önemlidir:

Ülkeye zarar veriyorsunuz. Karşımızda tüm umudunu sokak olaylarına, Vandalların eylemlerine bağlamış bir hastalıklı zihniyet var. Buralarda bizim terörle mücadelede neler kaybettiğimiz belli. Eğer biz bu kayıplara uğramamış olsaydık, bugün çok çok farklı yerde olacaktık. Şimdi bakıyorsun, Kürt sorunu. Kardeşim ne Kürt sorunu ya. Artık böyle bir şey yok. 2005’te Diyarbakır konuşmamda açıkladım. Her etnik unsurun kendine has sorunları var. Dün Roman kardeşlerime de söyledim, Türk’ün de Roman kardeşlerimin de sorunu var, Boşnak’ın da sorunu var, Laz’ın da sorunu var. Hepsinin sorunu var (Milliyet, 2015).

Dönemin başbakan yardımcısı Yalçın Akdoğan da katıldığı bir televizyon programında 7 Haziran seçimlerini değerlendirir nitelikte konuşma yaparken çözüm sürecine rağmen Doğu bölgesinin AK Parti’nin oylarında beklenen artışı göstermediğine dikkat çekmişti. Parti yöneticilerinden duyduğumuz “Biz her türlü milliyetçiliği, ayaklarının altına almış bir iktidarı” ifadesi her ne kadar dini değerlerle büyük kitleleri birleştirmeyi hedeflemiş ve hatta çözüm sürecine karşı oluşabilecek tepkileri İslam aracıyla

engellemeyi amaçlamış olsa bile, beklenen başarıyı gösterememiştir. Bu durum özellikle kendisini milliyetçi olarak konumlandıran kesimler tarafından oldukça tepki toplamış ve sıkça eleştiri oklarının hedefi haline getirmiştir. Diğer taraftan birleştirici unsur etkeni olarak 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında kendilerinin sıklıkla dillendirecekleri gibi AK Parti ve MHP, devletin bekası uğruna bazı dönemlerde yan yana geleceklerdir. Bu durum AK Parti için Merkez-Sağ duruşundan daha çok Sağ ideolojiye yaklaştığı yönünde değerlendirmeleri getirirse de parti bu yakıştırmaları kabul etmemiştir (Star, 2017).

4.5. MİLLETE HİZMET HAKKA HİZMETTİR: HİZMET MİLLİYETÇİLİĞİ SÖYLEMİ

Erdoğan'ın 2013 Midyat konuşmasında kullandığı 'biz her türlü milliyetçiliği ayaklarının altına almış bir iktidarız' (Hürriyet, 2013) cümlesinden dolayı Adalet ve Kalkınma Partisi çokça eleştirilmiş, milliyetçiliği küçümseme ile suçlanmış ve milliyetçilik karşıtı bir politika izlediği öne sürülerek, milliyetçi bir parti olmadığı iddialarının öznesi konumuna gelmiştir. Fakat sanılanın ve oluşan imajın aksine, AK Parti milliyetçilik söylemlerine sıkça ve aktif olarak yer vermektedir. Öyle ki; Erdoğan 'Millete Hizmet Yolunda' başlıklı konuşmasında, gerek kendisinin gerekse yol arkadaşlarının en fazla dile getirdiği, en fazla vurgu yaptığı kavramın 'millet' olduğunu belirtir. Hangi konuşmalarına hangi hitaplarına bakılırsa bakılsın, millet kavramının hiç yoksa en az bir kez telaffuz edildiğini iddia eden Erdoğan, hükümet etme anlayışlarının merkezinde millet olduğunu dile getirir (Haber7, 2013).

Genel itibariyle Erdoğan'ın söylemlerinin iskeletini muhafazakâr bir perspektif oluştursa da, Türk sağının genel karakteristik özelliği çerçevesinde milliyetçiliğin de muhafazakârlığa eklenmiş bir vaziyette ve sıkça başvurulmuş bir referans noktası olduğunu belirtmekte fayda vardır (Türk, 2014: 298). 'Halka hizmet etmenin Hakka hizmet etmek' olduğunu vurgulayan Erdoğan'a göre milliyetçilik ancak icraata döküldüğü zaman anlam kazanmaktadır. Buradan hareketle Menderes-Özal çizgisinde konumlandırabileceğimiz Erdoğan, milliyetçiliği 'slogan milliyetçiliği' ve 'gerçek

milliyetçilik' olarak ikiye ayırır (Türk, 2014: 298). Ona göre gerçek bir milliyetçi olabilmek için halka, millete hizmet etmek gerekmektedir. Bu bağlamda partisini gerçek milliyetçilik tarafında konumlandırır.

Erdoğan'ın aynı konuşmasının devamında kullandığı şu cümleler, partisinin millet ve milliyetçilik anlayışı hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır:

Bizim hizmet anlayışımızın odağında millet vardır. Biz, milletin yetkisini alarak, bu sorumluluğu üstlenmiş, milletin bu yola çıkmış, milletin yürüten bir iktidardır. Yolumuz milletin yolu, dilimiz de milletin dilidir... Ancak burada bir ayrımı mutlaka ortaya koymak durumundayız. Bu ülkede, bu topraklar üzerinde, kadim tarihimiz boyunca, 'Millet' mefhumu, asla ve asla bir ırkı, bir kavmi, bir kabileyi, bir etnik kökeni tanımlamak için kullanılmamıştır. 1071 yılında, Anadolu'nun kapılarını açan Malazgirt Zaferi'ni kazanan kahraman ordumuz, tek bir etnik kökenden değil, birçok farklı etnik kökene sahip askerlerden oluşuyordu... Biz, Malazgirt kapısından Anadolu'ya akmaya başladığımızda, bu topraklar üzerinde yaşayan birçok etnik grup bulunuyordu. İşte bu büyük tecrübeyle, yaklaşık bin yıl boyunca, biz bu topraklar üzerinde, farklılıkları zenginlik olarak gören, hoşgörüyü temel alan bir yaklaşımla bir arada yaşadık. Bir arada hayata tutunduk... Esasen, biz, bu topraklar üzerinde, güzel ülkemizde, son derece anlamlı, son derece kapsayıcı ve kucaklayıcı bir millet tanımını, adeta kanımızla, adeta canımızla inşa ettik. Millet, bizim için, tarihi bir, istikbali bir, toprağı, bayrağı bir insanlar topluluğudur. Tüm etnik kökenler, tüm ırklar, kavimler, kabileler, millet kavramının altındadır. Bizim için millet, şehitlerimizin mezar taşlarıdır... Bizim millet tarifimizi, şehitlerimizin mezar taşları yazmış, şehitlerimizin aziz kanları yapmıştır. Çanakkale Şehitliği'ne gidin, Sarıkamış Şehitliği'ne gidin, Sakarya, Dumlupınar Şehitliği'ne gidin, mezar taşlarını okuyun, orada bizim millet tarifimizi göreceksiniz (Haber7, 2013).

Erdoğan'ın yukarıdaki konuşmaları incelendiğinde açıkça görülmektedir ki, Türk sağ geleneğinin karakteristik özelliklerinden biri olan, etnik milliyetçiliğin reddi temeline dayanan söylemler Erdoğan'ın milliyetçilik anlayışında da kendisini göstermektedir. Etnik milliyetçiliğin reddi, genellikle geçmişte yapılan ya da yapılmaya çalışılan asimilasyon politikalarının eleştirisi üzerine kurulur. AK Parti döneminde ise bu politikalardan vazgeçildiği; aksine yaratılanın Yaradan'dan ötürü sevildiği, farklılıkların zenginlik olarak kabul edildiği, kucaklayıcı bir devrin başladığı iddia edilir. Öte yandan artık önceden olduğu gibi tepeden inme bir tavır yerine, tabandan yükselen ve halkın sesine kulak veren bir iktidar olduklarını savunurlar. Erdoğan'ın 2013 yılında düzenlenen 'Milletle Hizmet Yolunda' programında yaptığı şu konuşma, Erdoğan'ın millet ve milliyetçilik konusundaki fikirlerini yansıtmaları bakımından önemlidir:

Bizim millet ve milliyet tarifimiz, 76 milyonu bir gören, beraber gören, birbirine kardeş gören bir tariftir. Bu hususta, bu tarifte, bizim ile milletimiz arasında hiçbir anlaşmazlık asla söz konusu olamaz. Biz, ırkçılık anlamındaki milliyetçiliğe karşıyız. Biz, kavimcilik, kabilecilik anlamındaki ırkçılığa karşıyız. Biz, bir etnik kökeni diğerlerinden üstün gören, yani kibir, yani böbürlenme içeren, yani şeytanın izinden giden bir milliyetçilik anlayışına karşıyız. Bizim milliyetçilik anlayışımız kafatasçılık asla değildir... Yaşadığımız topraklar üzerinde, bütün tarihimiz boyunca, ırkçı, kafatasçı milliyetçilik anlayışı ayaklar altına alınmış, birlik, beraberlik, kardeşlik anlamındaki milliyetçilik ise hep el üstünde tutulmuştur. Tıpkı ecdadımız gibi, tıpkı tarihimiz gibi, tıpkı sizler gibi, bizler de ayrımcılık anlamındaki milliyetçiliği ayaklarımızın altına alıyor, kardeşlik, birlik ve beraberlik anlamındaki milliyetçiliği her daim yüceltiyoruz (Haber7, 2013).

Erdoğan'ın milliyetçilik söylemlerinin çıkış noktalarından biri -ve neredeyse en çok kullandığı- de sol karşıtlığıdır. Yapılan hizmetlerin önündeki en büyük engellerden biri olarak 'sol zihniyet' sürekli olarak iş başındadır. Aynı zamanda insanları ayırıştırmak ve kutuplaştırmak ile itham edilen bu zihniyet, Erdoğan'ın milliyetçilik söylemlerinde her daim 'öteki' olmuş ve yeri muhafaza edilmektedir. Erdoğan'a göre, AK Parti slogan milliyetçisi bir parti değil, hizmet milliyetçisi bir partidir. Bu bağlamda geçtiğimiz dönemlerde tekrar gündeme gelen, Danıştay'ın okullarda 'Andımız'ın okunmasının kaldırılması kararını iptal etmesi tartışması Erdoğan'ın da tepkisini çekmiştir. AK Parti-MHP ittifakının çatlak noktalarından biri olan andımız konusu iki tarafı karşı karşıya getirmiştir.

Erdoğan:

Andımız geride bıraktığımızı sandığım bir konuydu. 2013'te bunu çözmüştük. Yetki aşımı yaparak maalesef bu düzenlemeyi iptal etmiştir. Türkiye'yi hak etmediği bir tartışmanın içine sürükleyen bu karar, eski hastalıkların yaşadığını gösteriyor. Tek parti CHP'si döneminde başlatılan uygulamayı hala sürdürmeyi çalışmak yanlışır. Andın ilk halini Türk Ocaklarını kapatmasıyla, üniversitelerini perişan etmesiyle bilinen tıp doktoru Reşit Galip yazmıştır. Türkçe Ezan zulmünün de mimarıdır. Milletimizin en etkili andı İstiklal Marşıdır. Bunun dışına bir and tanımıyoruz, tanımayacağız (Habertürk, 2018).

Özellikle açılım sürecinde çok fazla tartışılan konulardan biri olan andımız konusu hala çözüme kavuşmuş ya da ateşi dinmiş bir konu değildir. Erdoğan'a göre, her sabah yağmurun, karın ya da sıcaklığın altında küçük çocuklara demir perde ülkelerini anımsatan tarzda sloganlar attırmak milliyetçilik değildir (Türk, 2014: 299). Ona göre, asıl önemli

olan o çocuklara imkan sağlamak, okumalarına destek olmak ve onlara birer dünya görüşü kazandırabilmektir. Bu bağlamda ‘öncekiler’ ve ‘biz’ ayrımında özellikle eğitim alanında yapılan dönüşümler ve yenilikler, sıklıkla Erdoğan'ın söylemlerinde kendine yer bulabilmektedir.

Erdoğan'ın hizmet milliyetçiliği siyasetinde sıkça kullandığı söylemlerden bir tanesi de ‘Eski Türkiye-Yeni Türkiye’ ayrımıdır (Türk, 2014: 305). Bu söylem çerçevesinde eski Türkiye ile yeni Türkiye sürekli olarak bir kıyaslama içerisinde bulunur. Geçmişte devletin emir veren konumda olduğu, günümüzde ise şartların değiştiği ve artık milletin emir veren konuma geldiği vurgulanır. Artık amir olan millet, hizmetkâr olan ise devlettir. Aynı zamanda halkına yukarıdan bakan, elitist devlet anlayışı reddedilirken, AK Parti'nin halkın içinden gelen bir parti olarak hizmet etmeye talip olduğu vurgulanır. Terörü bitirmek için atılan adımlar, bölgenin huzur ve refah içinde kalkınma hayalinin gerçekleşmeye başlaması, etnik farklılıkların birer zenginlik olarak karşılanması ve yapılan büyük projeler AK Parti'nin hizmet milliyetçiliği söyleminin ana referans noktalarını oluşturmaktadır.

SONUÇ

Milliyetçilik mefhumunun tanımı konusundaki çeşitlilik kendisini milliyetçiliğin fonksiyonları konusunda da göstermektedir. Bölünmüş olan ülkelerde birliği sağlamaya yönelik bir araç olarak kullanılabilirken öte yandan ulus-devlet içerisindeki etnik grupların ayrılımlarını engelleyen bir fikir olarak da etkili olmaktadır. Bazı durumlarda milliyetçilik, vücudun savunma mekanizması gibi hareket eder ve bir tepki olarak ülkedeki ateşi yükselterek mevcut tehlikelere karşı birlik olmayı sağlar ve beraber hareket edebilme yetisi kazandırır. Milliyetçilik aynı zamanda ulus-devlet içerisindeki ayrılıkçı amaç güden etnik gruplardan kaynaklanan çatlaklara dolarak tehlikenin kendisi de olabilmektedir. Bu noktada, bağlamına ve güdülen amaca göre milliyetçiliğin iyi ya da kötü tanımlaması yapılabilirken aynı zamanda birleştirici ve parçalayıcı özelliklerinden de bahsedebilmek mümkündür.

AK Parti'nin milliyetçilik anlayışı ise; gerek etnisite karşıtı söylemlerinden, gerek İslamcılık ve muhafazakârlık ile iç içe geçmişliğinden, gerekse milliyetçiliğin bazı kesimler tarafından sahiplenilmesinden dolayı yanlış anlaşabilmekte, görmezden gelinebilmekte ya da yeterince önem görmemektedir. Fakat AK Parti'nin ideolojik olarak beslendiği Milli Görüş hareketi ve Merkez Sağ geleneği, milliyetçilik anlayışları çerçevesinde önemli ipuçları içermektedir. Bu dönemde farklı etnik gruplar tanınmış fakat bu gruplar ayrılıkçı bir hareket olarak değil, kucaklanması gereken farklılıklar olarak değerlendirilmiştir. Hangi etnik gruba dâhil olursa olsun, sonuç itibarıyla aynı mazinin ve aynı dinin paylaşılması nedeniyle bir bütün oluşturulabileceği öğretisi AK Parti'nin savunduğu fikirlerin başında gelmektedir. İç politika olarak benimsenen bu politika aynı zamanda dış politikada da fayda sağlayacağı ümidiyle benimsenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan devletlerin bir çoğu Müslüman ve Osmanlı bakiyesi olmaları nedeniyle bu politikanın kapsamına dâhil olmuşlardır. Fakat Türkiye'nin hiç bir zaman yayılmacı bir politika izlemediğinin altını çizmekte fayda vardır. Erdoğan'ın sürekli tekrar ettiği 'toprak ameliyatı'na karşı oldukları söylemi bu konudaki çizgilerini açık bir şekilde sergilemektedir. Buradaki asıl amaç, ortak tarih ve ortak inanç düsturu ile özellikle

ekonomik anlamda ortak hareket etmek ve koordine olabilmektir. Milliyetçilik ve din kavramlarının en iyi geçinebildikleri noktalardan birisi şanlı ortak geçmiş düşüncesidir. AK Parti bu durumu sadece iç politikada değil, aynı zamanda dış politikada da dolaşıma sokarak pragmatist bir milliyetçilik anlayışı benimsemiştir.

AK Parti'nin milliyetçilik anlayışı din-kültür ekseninde tanımlanan muhafazakâr bir yapıdadır. Fakat aynı oranda gelişmişlik ve kalkınmışlık idealinden de beslenmesi dolayısıyla liberal bir milliyetçilik ya da yeni nesil bir muhafazakârlık anlayışı olduğu söylenebilir. Muhafazakârlık kelimesi 'korumak, muhafaza etmek' anlamına gelmektedir. Bu noktada neyin muhafaza edileceği ve neyin değiştirileceği konusu gündeme gelmektedir. AK Parti kendisini Türkiye'nin kültürel değer ve birikimlerini koruma açısından muhafazakâr ve aynı zamanda modern kurum ve değerleri savunma anlamında demokrat bir parti olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışı 'yeni muhafazakârlık' kategorisine dâhil edilebilir. Klasik olarak muhafazakârlık, gelenekseli koruma ve modern olana karşı bir eğilim taşır. Yeni muhafazakârlık anlayışı ise daha esnek bir fikir yapısına sahip olması dolayısıyla modern şartlara uyum sağlama eğilimindedir. Fakat bu değişimin devrimler şeklinde cereyan etmesine karşı çıkarak kademeli bir değişimi savunur.

AK Parti kendisini DP'ye referansla konumlandırmaya gayret etse de, içerisinden çıktığı Milli Görüş hareketini yeniden yorumlayarak pragmatist bir kimlik siyaseti izlediğini söylemek mümkündür. DP, genellikle CHP'den ayrılan elitler tarafından oluşturulan bir parti iken, AK Parti daha çok orta sınıf kökenli siyasetçilerin bir araya gelerek oluşturduğu bir gruba dayanmaktadır. Dini siyasal alandan toplumsal alana çekme gayretinde olan AK Parti, bu etkeni milli kimlik tahayyüllerinin ana aktörlerinden biri olarak dolaşımda tutmaktadır. Kemalist düşünce sisteminin sıkça vurguladığı 'laiklik' ve dinin toplumsal alandan bireysel alana taşınması fikri AK Parti hükümetinde, dinin toplumsal alana çekilmesi ve birleştirici bir üst kimlik olarak sunulması şeklinde cereyan etmektedir.

Kendisini Muhafazakar Demokrat olarak tanımlayan AK Parti, muhafazakarlığın gerektirdiği gibi tarihi kodlara ve geleneklere uygun, içerisinde bulundukları coğrafyanın kültürel ve toplumsal değerlerinden güç alarak Türk siyasetine yeni bir vizyon kazandırma iddiasındadır. Fakat içerisinde bulunduğumuz coğrafya itibarıyla, tarihsel süreklilik anlamında düz bir çizgide ilerlendiği söylenemez. Yani ortak kültür ve tarih kavramları zikredildiğinde her bireyin zihninde beliren ‘siluet’ aynı değildir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti yönünü Avrupa’ya dönerken sırtını da Doğuya dönmüştü. Tam olarak bu noktada, ortak tarih dendiğinde bir kesimin zihninde Batıya dönük bir görüntü oluşurken diğerinde ise Doğuya dönük bir görüntü oluşabilmektedir. Bu cihette ortak bir perspektif yakalamak/yakalayabilmek müthiş derecede elzemdir. Bu açıdan bakıldığında İslami muhafazakâr milliyetçiliğin mihenk taşlarından biri olan Osmanlı kimliği temelindeki söylemin geliştirilmesi ve Cumhuriyet sonrası dönem ile barıştırılması gerekmektedir. Bu iki kesimin sürekli karşı karşıya gelmeleri ve sürekli bir rekabet içerisinde olmaları, oluşturulmaya çalışılan ortak kültür temelli bir millet fikrini zora sokmaktadır.

Erdoğan’ın halkı selamlamak için kullandığı ve genellikle konuşmalarının sonunda kutsal bir yemin edasıyla dinleyenlere yüksek sesle tekrar ettirdiği ‘Rabia’ işareti, Erdoğan’ın hayalindeki ideal devlet ve milletin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Rabia işareti, başparmak kapalı ve diğer dört parmak açık şekilde yapılmakta ve kelime olarak ‘dört, dördüncü’ anlamına gelmektedir. Bu işaret ilk olarak, Mısır’da 2013 yılında gerçekleştirilen darbe sonucunda, darbecilere karşı ortaya çıkmıştır. Darbe yanlılarının iki parmak ile yaptıkları zafer işaretine karşılık darbe karşıtları tarafından, Kahire’nin Rabia meydanında direnen Müslüman kardeşler üyelerine destek olmak amacıyla kullanılmıştır. Sonraları ise Erdoğan tarafından tekrar yorumlanan bu işaret ‘tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet’ anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Erdoğan’ın sıraladığı 4 kaide, 1997 yılında Genelkurmay tarafından verilen brifingin son kısmında ‘tek millet, tek vatan, tek devlet, tek dil, tek bayrak’ olarak sıralanan 5 maddeden ‘tek dil’ ilkesi ile ayrılmaktadır. Bu noktada Erdoğan, devletin resmi ve eğitim dili Türkçe olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Devleti üzerinde konuşulan bütün dillerin kültürel birer zenginlik olduğunu savunur.

Türkçe dışındaki diller kullanılarak da kültürel anlamda faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin ülkedeki birlik ve beraberliği zedelemenin aksine kuvvetlendireceğini ve pekiştireceğini belirtir. Kısaca, dil konusu da kültürel mirasın parçalarından biri olarak kabul edilmiştir. Öte yandan asıl önemli olanın Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma bilinci ile hareket etmek olduğunun altı çizilmiş ve bu bilincin birlik ve beraberliğin teminatı ve çimentosu olduğu vurgulanmıştır.

15 Temmuz 2016 tarihinde TSK içerisine sızmış olan Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) üyesi bir grup tarafından kalkışılan darbe girişimi, Türk demokrasi tarihine kara bir leke olarak geçmiştir. Vatandaşların kolluk kuvvetleri ile birlikte darbeye karşı verdikleri mücadele ise milli birlik ve beraberlik bağlamında tarihi bir örnek teşkil etmiştir. Darbe gününün akabinde günlerce ‘demokrasi nöbeti’ tutan halk, 7 Ağustos günü birçok parti tabanından oluşan 1 milyondan fazla katılımın sağlanması ile Yenikapı’da bir araya gelerek, sıkça atıf yapılan ‘Yenikapı Ruhu’nu sergilemişlerdir.

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan anketler göstermektedir ki; insanların cemaatlara olan inancı sarsılmış ve İslamcılık ile aralarına mesafe koyma gereksinimi hissetmişlerdir. FETÖ’nün darbe girişimi sonrası öyle ya da böyle zarar görmüş insanların artık yoğurdu üfleyerek yeme refleksi gayet doğal karşılanmalıdır. Öte yandan FETÖ’nün İslam dinini kullanarak oluşturduğu kötü portre, artık insanları İslamcılıkla aralarına mesafe koyma ya da dini tercihlerini gizleme yoluna sevk etmiştir. En kaba tabirle ‘vatan sevgisi imandandır’ düsturu ile milliyetçilik daha güvenli bir liman olarak görülmüş ve uluslararası alana paralel olarak milliyetçilik güç kazanarak yükselişe geçmiştir. Bu şartlar göz önünde tutulduğunda AK Parti’nin, darbe sonrasında daha çok milliyetçi söylemlere ağırlık vermesinin ve MHP ile yollarının kesişmesinin tesadüf olmadığı çıkarımı yapılabilir.

Türkiye’de son zamanlarda milliyetçi söylemin güç kazanmasına neden olan güçlü sebeplerin bir diğeri ise mülteci ve kaçak göçmen sorunudur. Son zamanlarda yaşanan ekonomik sıkıntılar sonucunda yerel halkın milliyetçi söylemi önemli ölçüde artmıştır. Özellikle kaçak, sigortasız ve ucuza çalışan mülteciler, işsizliğin önemli bir kısmından ve ekonominin kötü gidişatından sorumlu tutulmaktadır. Üstelik Suriye’deki gerilimin artması

sonucu gelen şehit haberleri toplumsal hassasiyeti arttırırken, ülkelerindeki savaş nedeniyle Türkiye'ye sığınan sığınmacıların eğlence mekânlarında gözlemlenmesine yönelik iddiaların artması sözünü ettiğimiz hassasiyetin kat sayısını arttırmaktadır.

Son olarak AK Parti'nin milliyetçilik anlayışının bir Türk milliyetçiliğinden ziyade bir Türkiye milliyetçiliği olduğunu söylemek mümkündür. Kutsal olanın ve yüceltilmesi gerekenin ırk referansından güç alan bir bireyler topluluğunun değil, aksine üzerinde yaşanan toprağın, vatanın yüceltilmesi gereğine inanılır. Birey etnik kökeni ne olursa olsun ancak tahayyül edilen kutsal vatana hizmet etmek ile kendini gerçekleştirebilir ve bu yolda 'vatanını en çok seven ona en çok hizmet eden' olarak kabul edilir. Sonuç olarak vatanın yüceltilmesi ya da toprağın kutsallığı söylemleri genel olarak tüm milliyetçilik tiplerinde kendini gösterse de AK Parti bu duruma ek olarak bireyin etnik hafızasına yönelik hassasiyetinden ziyade; aidiyet duygusunu tamamıyla vatan kısmına kanalize etmeye çalışmaktadır. 'Ayrıca vatan sevgisi imandandır' söylemi ile milliyetçilik anlayışlarına İslam faktörünü eklemleyerek ortaya bir sentez çıkarmaktadır.

İktidara geldiği yıllardan beri sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi anlamda köklü değişim ve dönüşümlere öncülük etmiş olan AK Parti, aynı zamanda milliyetçilik konusunu da gerek iç politikada gerekse dış politikada işlevsel ve pragmatist bir şekilde kullanmaktadır. AK Parti milliyetçilik kartını, iç politikada kökleşmiş sorunların çözümü konusunda aktif bir şekilde kullanmaya çalışırken öte yandan dış politikada da pragmatist bir perspektif ile kullanmaktadır. Böylece yeniden tanımlanan kimlik ile hem içeride hem dışarıda aktif bir rol üstlenmek hedeflenmektedir.

KAYNAKÇA

Adıyeke, Nuri (1999), “Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, Güler Eren (Ed.); *Osmanlı Cilt 4*, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, ss.255-261.

Ahmad, Feroz (2012), *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 11. Baskı, Kaynak Yayınları: İstanbul.

Akdoğan, Yalçın (2003), *Muhafazakâr Demokrasi*, AK Parti Yayınları: Ankara.

Akça, Gürsoy (2007), “Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü”, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, C:6(1), ss.57-68.

Akçura, Yusuf (1976), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Akçura, Yusuf (1978), *Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, Özdemir Basımevi: İstanbul.

Aktoprak, Elçin (2014), “AKP’nin Çözüm Politikasında Dinin Rolü: Uzlaştırıcı Mı? Kurucu Mu?”, *Toplum ve Bilim*, S: 130, ss.214-235.

Alptekin, Hüseyin ve Köse, Talha (2018), “AK Parti’nin Kürt Politikası”, *AK Parti’nin 15 Yılı*, ss.315-338.

Aslan, D. Ahmet (2011), *Cumhuriyet’in Törenselleştirilmesi: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)*,Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Atak, Hasan ve diğerleri (2016), “Yeni Bir Nöropsikolojik Kavram Olarak Tamamlanma İhtiyacı”,*Psikiyatri ve Güncel Yaklaşımlar*, C:8(3), ss.290-302.

Bagehot, Walter (2001), *Physics and Politics or Thoughts on the Application of the Principles of ‘Natural Selection’ and ‘Inheritance’ to Political Society*, Batoche Books: London.

Bardakçı, Murat (23 Nisan 2016), “Mustafa Kemal, Meclis’in Namazlarla, Dualarla Açılmasını Emretmişti”, [Erişim: 19 Şubat 2018, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1229203-mustafa-kemal-meclisin-namazlarla-dualarla-acilmasini-emretmisti>].

Başkan, Burak (2011), “Krizdeki Merkez Sağ- Yeniden Konumlanma Bunalımı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S: 63, ss.153-168.

Belge, Murat (2007), “Batılılaşma: Türkiye ve Rusya”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.); *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, 4. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.43-55.

Belge, Murat (2012), *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, 2. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Berkes, Niyazi (2003), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Bobbio, Norberto (1994), *Bir Politik Ayrımın Anlamı Sağ ve Sol* (Çev. Zafer Yılmaz), Dost Kitabevi: Ankara.

Bolat, B. Salman (2012), *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları 1923-1960*, Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara.

Bora, Tanıl ve Canefe, Nergis (2002), “Türkiye’de Popülist Milliyetçilik”, Tanıl Bora (Ed.); *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.635-662.

Bora, Tanıl (2014), *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları: İstanbul.

Bozarslan, Hamit (2002), “Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.); *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.842-870.

Bulaç, Ali (2009), *Göçün ve Kentin Siyaseti (MNP’den SP’ye Milli Görüş Partileri)*, Çıra Yayınları: İstanbul.

Cobban, Alfred (1944), *National Self-Determination*, Oxford University Press: London.

Conversi, Daniele (1995), “Reassessing Current Theories of Nationalism: Nationalism as Boundary Maintenance and Creation”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol:1, No:1, pp.73-85.

Çağırıcı, Mustafa (9 Kasım 2017), “Asabiyet Nedir? Asabiyet Kavramı Hakkında”, [Erişim: 28 Aralık 2018, <https://www.ilimvemedeniyet.com/asabiyet-nedir-asabiyet-kavrami-hakkinda.html>].

Çalen, M. Kaan (2011), “Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp’in Üçlü Tasnifleri: Üç Tarz-ı Siyaset ve Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”, *Türk Yurdu Dergisi*, C: 31(289), ss.292-298.

Çandar, Cengiz (22 Ekim 2008), “Başbakan ve Diyarbakır 12 Ağustos 2005-21 Ekim 2008”, [Erişim: 7 Ağustos 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-ve-diyarbakir-12-agustos-2005-21-ekim-2008-10177532>].

Çavdar, Tefik (1989), “Siyasal Partiler: Adalet Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 8*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Çavuşoğlu, Hüseyin (2009), “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizgisinin Tarihi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:19(2), ss.265-278.

Çiftçi, Kemal (2010), *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi: Ankara.

Çiğdem, Ahmet (1997), “Muhafazakârlık Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, S: 74, ss.32-51.

Doğanay, Ülkü (2007), “AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokasiye Eleştirel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:62(1), ss.65-88.

Dokuyan, Sabit (2016), “Soyadı Kanunu ve Kanunun Uygulanma Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:31(1), ss.129-166.

Erkan, Ümmet (2014), *Türk Yurdu Dergisinde Milliyetçilik (1911-1931)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Erken, Baki (2016), “Türkiye’de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C:14(2), ss.192-222.

Erlor, Özgün (2007), “Yeni Muhafazakârlık, AKP ve “Muhafazakâr Demokrat” Kimliği”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S: 10, ss.126-132.

Eroğul, Cem (1990), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi: Ankara.

Eryılmaz, Bilal (1990), *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi*, Risale Yayınları: İstanbul.

Eryılmaz, Bilal (1999), “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüyeye Kavramsal Bir Yaklaşım”, Güler Eren (Ed.); *Osmanlı Cilt 4*, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, ss.236-241.

Fedayi, Cemal (2004), “AKP’nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin”, *Muhafazakâr Düşünce*, C:1(1), ss.150-163.

Gellner, Ernest (1992), *Uluslar ve Ulusçuluk* (Çev. Büşra E. Behar ve Günay G. Özdoğan), İnsan Yayınları: İstanbul.

Göçek, F. Müge (2002), “Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım” Tanıl Bora (Ed.); *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.63-76.

Gök, A. Almila (2001), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayri Müslimler: Millet Sistemi, Tarihi Gelişimi ve Milletlerarası Antlaşmalar”, *Türkiye ve Siyaset*, S:3, ss.101-108.

Gökalp, Emre (2007), “Milliyetçilik Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimler Dergisi*, C:7(1), ss.279-298.

Gökalp, Ziya (1976), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Mustafa Sarı (Ed.), Ötüken Yayınları: İstanbul.

Gökalp, Ziya (1992), *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.

Gönensin, Okay (12 Mart 2007), “Kefenle Yola Çıkmak”, [Erişim: 1 Ekim 2018, <http://www.gazetevatan.com/okay-gonensin-112598-yazar-yazisi-kefenle-yola-cikmak>].

Haberler (3 Mart 2010), “Başbakan Erdoğan: Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi’ni En İyi Diyanet Anlatır”, [Erişim: 29 Temmuz 2018, <https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-milli-birlik-ve-kardeslik-projesi-haberi/>].

Habertürk (23 Ekim 2018), “Erdoğan ve Bahçeli Arasında Andımız Tartışması”, [Erişim Tarihi: 17 Nisan 2019, <https://www.haberturk.com/erdogan-ve-bahceli-arasinda-andimiz-tartismasi-2189512>].

Haber7 (27 Şubat 2013), “Erdoğan Milliyetçilik Tanımını Yeniden Yaptı”, [Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2018, <http://www.haber7.com/ic-politika/haber/995705-erdogan-milliyetcilik-tanimini-yeniden-yapti>].

Heyd, Uriel (1979), *Türk Ulusçuluğunun Temelleri* (Çev. Kadir Günay), Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Hobsbawm, E. John (1993), *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik* (Çev. O. Akınhay), Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

Hürriyet (24 Aralık 2002), “Erdoğan’dan Bir İşçiye: Kürt Sorunu Yok”, [Erişim: 16 Mayıs 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-dan-bir-isciye-kurt-sorunu-yok-117716>].

Hürriyet (10 Ocak 2004), “Erdoğan: Din Üzerinden Siyasete Karşıyız”, [Erişim: 19 Temmuz 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-din-uzerinden-siyasete-karsiyiz-38556005>].

Hürriyet (12 Ağustos 2005), “Kürt Sorunu Benim Sorunum”, [Erişim: 2 Ağustos 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurt-sorunu-benim-sorunum-341847>].

Hürriyet (18 Şubat 2013), “Erdoğan: Milliyetçilik Ayak Altında”, [Erişim: 4 Ağustos 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-milliyetcilik-ayak-altinda-22621388>].

Hürriyet (24 Nisan 2019), “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Önemli Mesajlar”, [Erişim: 2 Temmuz 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskani-erdogandan-onemli-mesajlar-41192553>].

İnan, Afet (1969), *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

İrem, Nazım (2004), “Türk Muhafazakârlığı Üzerine Bazı Gözlemler”, *Karizma*, S: 17, ss.9-19.

Kahraman, H. Bülent (23 Ocak 2004), AK Parti ve Gerilim Hatları, Radikal Gazetesi.

Kurubaş, Erol (10 Temmuz 2018), “Kürt Sorunu: Doğuşu, Gelişimi, Niteliği”, [Erişim: 4 Temmuz 2019, <https://www.beyaztarih.com/turkiye-tarihi/kurt-sorunu-dogusu-gelisimi-niteliği>].

Karaalioglu, Mustafa (2001), *Hilal ve Ampul: Fazilet’ten Saadet ve AK Parti’ye Bir Hareketin Öyküsü*, Bakış Yayınları: İstanbul.

Karakaş, Mehmet (2006), “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Doğu Batı*, S: 38, ss.57-76.

Karal, E. Ziya (1996), *Osmanlı Tarihi Cilt 9*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Karal, E. Ziya (2003), *Osmanlı Tarihi Cilt 7*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Karpat, Kemal H. (2012), *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*, 2. Baskı, İmge Yayınları: İstanbul.

Keyder, Çağlar (2014), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 19. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Knight, B. David (1982), “Identity and Territory: Geographical Perspectives on Nationalism and Regionalism”, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol:72, No:4, pp.514-531.

Koyuncu, Büke (2014), *Benim Milletim: Ak Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik*, 1. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Kurtaran, Uğur (2011), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 8, ss.57-71.

Kushner, David (1998), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu* (Çev. Zeki Doğan), Fener Yayınları: İstanbul.

Küçük, Cevdet (1985), “Osmanlılarda “Millet Sistemi” ve Tazminat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 4*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.1007-1024.

Landau, Jacob (1999), *Pantürkizm* (Çev. Mesut Akın), Sarmal Yayınevi: İstanbul.

Lewis, Bernard (1992), *İslam’ın Siyasal Dili*, (Çev. Fatih Taşar), Rey Yayınları: İstanbul.

Lewis, Bernard (1993), *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (Çev. Metin Kırıatlı), 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Mardin, Şerif (1973), “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, *Daedalus*, C: 102(1), ss.169-190.

Mardin, Şerif (1991), *Türk Modernleşmesi*, 1. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Menderes, Adnan (1991), *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri Cilt 1*, Haluk Kılçık (Ed.); Demokratlar Kulübü Yayınları: Ankara.

Mert, Nuray (2007), *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, Selis Kitaplar: İstanbul.

Mert, Y. Lütfü (2008), *Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler: Kapatma Davaları, Gerekçeleri ve Sonuçları*, İlkim Basım Yayın Dağıtım: Ankara.

Metiner, Mehmet (23 Eylül 2017), “AK Parti Milliyetçi Bir Çizgiye Mi Kaydı?”, [Erişim: 29 Ocak 2019, <http://www.star.com.tr/yazar/ak-parti-milliyetci-bir-cizgiye-mi-kaydi-yazi-1257564/>].

Milliyet (9 Kasım 2010), “Erdoğan: Milliyetçilik Kafatasçılık Değildir”, [Erişim: 6 Mart 2019, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-milliyetcilik-kafatascilik-degildir-1312211>].

Milliyet (15 Mart 2015), “Erdoğan: Ekonomide Kriz Oluşturmayı, Bizi Birbirimize Düşürmeyi Başaramazlar”, [Erişim: 14 Ağustos 2018, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-ekonomide-kriz-olusturmayi-bizi-balikesir-yerelhaber-673902>].

Oba, A. Engin (1995), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi: İstanbul.

Ortaylı, İlber (2002), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.); *Türkler Cilt 10*, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, ss.216-220.

Ortaylı, İlber (2003), *Osmanlı Barışı*, Da yayıncılık: İstanbul.

Osmanbaşoğlu, K. Gülşen (2018), “Ortadoğu’da Barışı Tesis Etmede Neo-Osmanlılık Bir Seçenek Olabilir Mi?”, *Akademik Hassasiyetler*, C:5(9), ss.1-15.

Öğün, S. Seyfi (2006), “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.); *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Muhafazakârlık*, 3. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.539-589.

Özbudun, Ergun (1977), *Siyasal Partiler*, Hukuk Fakültesi Yayınları: Ankara.

Özdemir, Bülent (1999), “Osmanlı Çoğulculuğu: Selanik’in 1840’lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri”, *Osmanlı Cilt 4*, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, ss.262-269.

Özkan, Metin (2016), “Türk Muhafazakârlığı: Siyasal Bir Gelenek Mi?”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, C:3(5), ss.1-17.

Özkırımlı, Umut (2002), “Türkiye’de Gayriresmi ve Popüler Milliyetçilik”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.); *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.706-717.

Özkırımlı, Umut (2015), *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, 5 Baskı, Doğu Batı Yayınları: Ankara.

Renan, Ernest (1882), “What is Nation?”, Homi K. Bhabba (Ed.), *Nation and Narration*, London, Routledge, 1990, ss.8-22.

Safa, Peyami (1997), *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken Yayınları: Ankara.

Saraçoğlu, Cenk (2012), “Türkiye Sağı, AKP ve Kürt Meselesi”, Özkan Kerestecioğlu ve G. Gürkan Öztan (Ed.); *Türk Sağı: Mitler, Fetişler ve Düşman İmgeleri*, İletişim Yayınları: İstanbul.

Sarı, İbrahim (2016), *A’dan Z’ye Atatürk* [Elektronik Sürüm], Toplumsal Dönüşüm Yayınları: İstanbul.

Sefercioğlu, Necmettin (30 Kasım 2011), “Türk Ocaklarının Kısa Tarihçesi”, [Erişim: 19 Mart 2019, <https://www.turkocaklari.org.tr/turk-ocagi-tarihi/turk-ocaklarinin-kisa-tarihcesi-3496>].

Semiz, Yaşar (2014), “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 35, ss.217-244.

Sezal, İhsan (1981), *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Birlik Yayınları: Ankara.

Shaw, Stanford (1985), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 4*, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.1002-1006.

Shaw, Stanford (1999), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Milleti”, *Osmanlı Cilt 4*, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, ss.307-321.

Shills, Edward (1957), “Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties”, *British Journal of Sociology*, Vol:8, No:2, pp.130-145.

Smith, Anthony D. (1994), *Milli Kimlik* (Çev. Bahadır Şina Şener), 1. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Smith, Anthony D. (1995), *Nations and Nationalism in a Global Era*, Polity Press: Cambridge.

Somel, S. Akşin (2009), “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)” Mehmet Ö. Alkan (Ed.); *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyet’e*

Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.88-116.

Şimşek, Atilla (26 Haziran 2010), “Genç Kalemler ve Türkçülük”, [Erişim: 12 Şubat 2018, <http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Temel-Bilgiler&Git=Bilgi-Goster&Baslik=genc-kalemler-ve-turkculuk&Bil=740>].

Tekin, Yusuf ve Okutan, M. Çağatay (2012), *Türk Siyasal Hayatı*, 2. Baskı, Orion Kitabevi: Ankara.

Toprak, Zafer (1995), *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum 1908-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.

TRT Haber (24 Ağustos 2015), “PKK Çözüm Süreci’ni Saldırılarla Sabote Etti”, [Erişim: 18 Ocak 2019, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/pkk-cozum-surecini-saldirilarla-sabote-etti-200103.html>].

Tunaya, T. Zafer (1988), *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Genişletilmiş 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul.

Turgut, Hulusi (1992), *Demirel’in Dünyası Cilt 1*, ABC Ajansı Yayınları: İstanbul.

Türk, H. Bahadır (2014), *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, 2. Baskı, İletişim Yayınevi: İstanbul.

Türkiye Gazetesi (10 Şubat 2018), “Erdoğan: Yapılabilecek En Büyük İhanet Bu!”, [Erişim: 3 Aralık 2018, <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/542706.aspx>].

Uzunçayır, Cihan (2013), “2000 Sonrası Türk Milliyetçiliğinin Farklı Yüzleri: Bir Sınıflandırma Denemesi”, *Liberal Düşünce*, S: 71, ss.203-218.

Üstel, Füsun (2004), *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.

Vardar, Müge (28 Kasım 2018), “Yapayalnız Öldükten Sonra Cesedi Kadavra Yapılan Yazar: Ömer Seyfettin”, [Erişim: 6 Haziran 2019, <https://www.gzt.com/aktuel-kultur/yapayalniz-oldukten-sonra-cesedi-kadavra-yapilan-yazar-omer-seyfettin-2598296>].

Yeni Akit (27 Ağustos 2015), “Batı Güçlü Bir Türkiye İstemiyor”, [Erişim: 19 Mart 2018, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/bati-guclu-bir-turkiye-istemiyor-89357.html>].

Yıldırım, Emre (2014), “Türkiye’de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus –Devletleşme Sürecinde Türk Milliyetçiliği”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S: 28, ss.73-95.

Yıldız, Ahmet (2009), “Kemalist Milliyetçilik”, Ahmet İnel (Ed.); *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*, 6. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul, ss.210-234.

Yücel, Gökberk (2012), *Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunu Kemalizm ve Ötekisi Yeni Osmanlılık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

ÖZGEÇMİŞ

Gökhan KURUOĞLU, 1991 yılında Düzce’de doğdu. İlkokul, ortaokul ve lise eğitimini Sakarya’da tamamladı. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden 2015 yılında mezun olarak lisans eğitimini tamamladı. Evli ve bir çocuk babası olan KURUOĞLU, İyi seviyede İngilizce bilmektedir.